

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO V SREDNJI ŠOLI

Posameznik, skupnost, država, svet

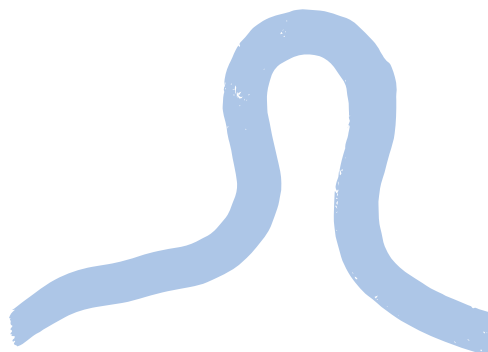
dr. Marinko Banjac • mag. Klavdija Šipuš

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO V SREDNJI ŠOLI

Posameznik, skupnost, država, svet

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo

AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO v srednji šoli

Posameznik, skupnost, država, svet

Urednika:

dr. Marinko Banjac, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
mag. Klavdija Šipuš, *Zavod RS za šolstvo*

Avtorji:

dr. Marinko Banjac, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Jožica Gramc, *Zavod RS za šolstvo*
Vojko Kunaver, *Zavod RS za šolstvo*
dr. Damjan Mandelc, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Tanja Popit, *Zavod RS za šolstvo*
dr. Marjan Šimenc, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani*
mag. Klavdija Šipuš, *Zavod RS za šolstvo*
mag. Jan Žitnik, *Zavod RS za šolstvo*

Recenzenti:

dr. Marina Tavčar Krajnc
dr. Mitja Sardoč
mag. Nataša Lampret

Jezikovni pregled: Andraž Polončič Ruparčič

Oblikovanje: Simon Kajtna

Grafična priprava: Ida Demšar, Design Demšar d. o. o.

Izdal in založil: Zavod RS za šolstvo

Predstavniki: dr. Vinko Logaj

Urednica založbe: Damijana Pleša

Spletna izdaja
Ljubljana, 2021
Publikacija je brezplačna

Publikacija je dosegljiva na www.zrss.si/pdf/Aktivno_drzavljanstvo_v_srednji_soli.pdf.

© Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2021

Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te publikacije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 79351811

ISBN 978-961-03-0577-4 (PDF)

Kazalo

Uvodnik	
<i>dr. Marinko Banjac, mag. Klavdija Šipuš</i>	6
1 Državljan posameznik	9
1.1 Demokracija in avtonomni državljani	
<i>dr. Marjan Šimenc</i>	10
1.1.1 Zakaj so potrebna družbena pravila?.....	10
1.1.2 Kaj je demokracija in kako je povezana z avtonomijo posameznika?	11
1.1.3 Kakšen je pomen kritičnega mišljenja in argumentacije?.....	14
1.1.4 Kako prepričanja in vrednote vplivajo na (politične) odločitve ljudi?	18
1.1.5 Kakšen je odnos med demokracijo, družbeno pravičnostjo, svobodo in enakostjo?	19
1.2 Človekove pravice in sobivanje	
<i>dr. Marjan Šimenc</i>	23
1.2.1 Katere vrste (človekovih) pravic obstajajo in kakšno je njihovo razmerje do svobode in oblasti?.....	23
1.2.2 Kakšen je odnos med človekovimi pravicami in odgovornostmi?.....	27
1.2.3 Zakaj je pomembno usposabljanje za sodelovanje v javni razpravi, za premislek in zagovor lastnih stališč, sprejemanje različnosti pogledov, poslušanje stališč drugih in skupno iskanje rešitve?	28
1.2.4 Kako prepoznamo negativne posledice stereotipov, predsodkov, nestrpnosti, izključevanja in diskriminacije?	29
1.2.5 Kakšen je pomen različnih oblik pripadnosti (nacionalne, etnične, verske ...)?	31
2 Sodelovanje v skupnosti	35
2.1 Civilna družba	
<i>dr. Marinko Banjac, dr. Marjan Šimenc, mag. Klavdija Šipuš, Jožica Gramc</i>	36
2.1.1 Kaj je civilna družba?	36
2.1.2 Zakaj je delovanje civilne družbe pomembno?.....	38
2.1.3 Kakšen je pomen prostovoljstva?	40
2.1.4 Kako deluje civilna družba?	41

2.2.	Množični mediji	
	<i>mag. Klavdija Šipuš, Tanja Popit, Vojko Kunaver</i>	48
2.2.1	Kateri ključni družbeni procesi so vodili k nastanku in širitvi množičnih medijev ter uveljavitvi pravice do svobode izražanja?	48
2.2.2	Kakšna je vloga množičnih medijev v sodobni demokratični družbi?.....	49
2.2.3	Ali množični mediji prinašajo množstvo različnih pogledov in kako vplivajo na oblikovanje javnega mnenja?	53
2.2.4	Zakaj je medijska pismenost ključna za posameznikovo dostojanstvo in demokracijo?	54
2.3	Delovanje in pomen gospodarskega sistema	
	<i>mag. Jan Žitnik</i>	63
2.3.1	Kako deluje globalni kapitalistični sistem?.....	63
2.3.2	Kateri naj bodo cilji ekonomske politike?	69
2.3.3	Kaj moramo o svojih pravicah in dolžnostih vedeti ob vstopu na trg delovne sile?	72
2.3.4	Kakšne spremembe prinaša digitalizacija?.....	76
3	Državljan Republike Slovenije	79
3.1	Država, demokracija in državljanstvo Republike Slovenije	
	<i>dr. Marinko Banjac</i>	80
3.1.1	Kaj so politika, država in politična socializacija?	80
3.1.2	Kako se je država zgodovinsko razvijala in kakšne so sodobne demokratične in nedemokratične ureditve?.....	83
3.1.3	Kdo smo državljani in prebivalci Republike Slovenije ter kako to postanemo?.....	89
3.1.4	Kateri so nekateri izzivi sodobnih demokratičnih ureditev in kako jih misliti?	92
3.2	Ustava in politični sistem Republike Slovenije	
	<i>dr. Marinko Banjac</i>	96
3.2.1	Zakaj je <i>Ustava Republike Slovenije</i> pomembna za delovanje naše države?.....	96
3.2.2	Kako je urejen status manjšinskih narodnih skupnosti in romske skupnosti ter kdo so Slovenci in slovenski državljani, ki živijo zunaj Slovenije?	99
3.2.3	Kako deluje slovenski politični sistem?	103

3.2.4	Kako so urejene občine in kako delujejo?	114
3.2.5	Kako uresničujemo aktivno državljanstvo?	119
4	Državljan Evropske unije in sveta	123
4.1	Evropska unija	
	<i>dr. Damjan Mandelc</i>	124
4.1.1	Zakaj se evropske države povezujejo?	124
4.1.2	Katere so ključne pogodbe in njihov pomen?	126
4.1.3	Kateri simboli predstavljajo Evropsko unijo?	127
4.1.4	Zakaj se proces evropskega povezovanja nikoli ne konča?	128
4.1.5	Katere so glavne institucije EU in kako delujejo?	130
4.1.6	Kako izvolimo poslance in poslanke v Evropski parlament?	133
4.1.7	Kakšna bo prihodnost Evropske unije?	135
4.2	Svet in globalizacija	
	<i>dr. Damjan Mandelc</i>	138
4.2.1	Katere so glavne značilnosti globalizacije?	138
4.2.2	Katere značilnosti ima politična globalizacija?	141
4.2.3	Si v procesih kulturne globalizacije postajamo vse bolj kulturno podobni?	142
4.2.4	Ali se ljudem zaradi ekonomske globalizacije izboljšujejo materialne razmere za življenje?	143
4.2.5	Zakaj se ljudje množično preseljujejo?	144
4.2.6	Bo globalizacija končala vojne in konflikte?	146

Uvodnik

dr. Marinko Banjac, mag. Klavdija Šipuš

Monografija *Aktivno državljanstvo v srednji šoli: Posameznik, skupnost, država, svet* je namenjena vsebinski oziroma teoretični podpori učiteljem, ki v srednji šoli poučujejo obvezni vsebinski sklop *aktivno državljanstvo*, pa tudi vsem, ki jih zanimajo razmisleki o sodobni demokratični družbi ter vprašanja, povezana z njimi. Zasnovana je tako, da v obliki vprašanj, izpostavljenih v naslovih poglavij in podpoglavij, tematizira učne cilje tematskih sklopov učnega načrta oziroma katalogov znanja za *aktivno državljanstvo*. Izhodiščna vprašanja, ki vodijo k nadaljnjemu izpraševanju in raziskovanju, ter sam slog pisanja bralca popeljejo k širšemu in poglobljenemu razmisleku o ciljih in ključnih temah *aktivnega državljanstva*, ki jih v dialogu in skupaj z dijaki naslavlja in kritično premišljuje. Avtorji vsebine odpirajo, hkrati pa ne določajo, kako naj se posredujejo, temveč nudijo vsebinsko podporo učiteljem različnih profilov. Avtorji poglavij naslavlajo in odpirajo ne le vprašanja sodobnih družbenopolitičnih procesov na ravni naše države, temveč tudi tista, ki so povezana s posameznikom in lokalnimi okolji pa tudi z globaliziranim svetom. Osnovno vodilo avtorjev je bilo pokazati različne razsežnosti in zorne kote razumevanja teh procesov, pri tem pa so v vsebinskem smislu avtonomno določali poudarke ter usmerjali razlago. Poglavja v tej luči različno odpirajo vsebine in imajo zato tudi heterogene razlagalne sloge ter interpretacije. Vsa poglavja pa skušajo na razumljiv, a obenem strokoven način približati in omogočati vpogled v izbrane tematike. Bralec tako pridobiva uvide, obenem pa monografija spodbuja lasten premislek učiteljev o tem, katere vidike in kako bodo vsebine posredovali v izobraževalnem procesu.

Pričujoča monografija dopolnjuje publikacijo *Aktivno državljanstvo v srednji šoli: Priročnik za učitelje*, ki učiteljem nudi tudi didaktično podporo pri načrtovanju, organizaciji in izvajanju *aktivnega državljanstva*.

Besedilo je celovit vpogled v cilje državljanske vzgoje ter v pomen spodbujanja aktivnega državljanstva z namenom, da bodo imeli vsi dijaki enake možnosti, torej priložnost razvijati se v informirane in kritično razmišljujoče aktivne državljane, ki si bodo prizadevali za blaginjo demokratične družbe in vseh ljudi. Ker je eden od osrednjih namenov aktivnega državljanstva krepitev participativne kulture med dijaki, je bistveno vprašanje, kakšne naj bodo vsebinske usmeritve in poudarki izobraževanja za aktivno participacijo v okviru formalnega izobraževanja. Zavedati se je namreč treba, da je nestvarno pričakovati, da bodo

mladi nenadoma postali kritični in aktivni državljani, če ne bodo s takim znanjem in veščini s soočeni neposredno, v aktivni vlogi, hkrati pa sistematično in privlačno.

Publikacija vsebuje štiri medsebojno povezane in dopolnjujoče se vsebinske sklope. Prvo poglavje, »Državljan posameznik«, naslovi državljana kot posameznika, ki je sicer avtonomen, vendar obenem zavezan pisanim in nepisanim družbenim pravilom. Slednja so tudi v demokratičnih okoljih ključna, če želimo kot družba krepiti sodelovanje in angažiranost vseh. Hkrati pa mora biti vsakdo sposoben tudi kritičnega mišljenja ter svoja prepričanja in stališča znati argumentirati, ne nazadnje tudi s sodelovanjem v javni razpravi. Prvo poglavje prinaša tudi poglobljeno razpravo o človekovih pravicah, njihovem razmerju do svobode in oblasti ter stereotipih, predsodkih, izključevanjih in diskriminacijah. Drugo poglavje, »Sodelovanje v skupnosti«, se osredotoča na tri pomembne vidike: civilno družbo, vlogo medijev v družbi in na delovanje ter pomen gospodarskega sistema. Ena od pomembnih oblik uresničevanja aktivnega državljanstva je prav v okviru civilne družbe, zato to poglavje naslavlja vprašanja, kot so: kaj je in kako deluje civilna družba ter kakšen je njen pomen, pri čemer je poudarek na refleksiji nevladnih organizacij ter družbenih gibanj, ki v sodobnem svetu igrajo pomembno vlogo pri uresničevanju ciljev in interesov različnih skupin. V tem poglavju se bralec podrobneje spozna tudi z mediji in njihovo vlogo v sodobnih demokratičnih družbah ter z delovanjem in pomenom gospodarskega sistema. Tretje poglavje, »Državljan Republike Slovenije«, se osredotoči na razlago države kot pomembnega družbenopolitičnega okvira in sistema, v katerem bivamo ter delujemo. V tem pogledu je pomemben prispevek tega poglavja tudi ukvarjanje z vprašanji, kako postanemo državljani ter kakšne pravice in dolžnosti nam s tem statusom pripadajo. Pozornost je namenjena osvetlitvi demokratičnih in nedemokratičnih sistemov in premisleku, kako ustava določa ustroj države in našega delovanja v njej. Poglavje prav tako pojasnjuje, kakšen je politični sistem Republike Slovenije in kako lahko posamezniki delujemo kot aktivni državljani. Zadnje, četrto poglavje, »Državljan Evropske unije in sveta«, pa ponuja pregled delovanja Evropske unije, pri čemer je orisana tudi pot njenega nastajanja. Med drugim je vključena tudi poglobljena razprava, kako lahko kot državljani Evropske unije sodelujemo v političnih procesih ter kaj lahko pričakujemo od Evropske unije v prihodnosti. V zadnjem delu se besedilo vsebinsko loti tudi najširšega procesa, ki v sodobnem svetu pogojuje aktivno državljanstvo, in sicer globalizacije. V tej luči pokaže njene značilnosti ter različne vidike, med drugim gospodarski in kulturni vidik.

Pomembno je, da dijaki razumejo večplastnost in prepletenost različnih družbenopolitičnih ravni, na katerih delujemo kot posamezniki. Zato vsebin ne bi smeli brati in obravnavati kot med seboj ločenih, temveč kot tesno povezana poglavja. V ta namen so grafično pona-

zorjene povezave med različnimi deli poglavij, s čimer si lahko bralec pomaga pri njihovem povezovanju. V besedilu so vidno poudarjeni ključni koncepti in pojmi, v okvirčkih pa še njihove pomembnejše opredelitve ter drugi družbeni pojavi.

Posebna vrednost pričujoče publikacije je tudi soustvarjanje njenih piscev; nastala je namreč kot rezultat konstruktivne demokratične razprave in z medsebojno podporo ter sodelovanjem med avtorji, kar se med drugim kaže v celotnem besedilu, ki bralca navaja na povezave med različnimi poglavji. Prav tako upošteva vsakega posameznika, zato imajo besedila glede na slog različne odtenke: deloma so raznolika zaradi samih vsebin, ki jih avtorji naslavlajo, in ne nazadnje zaradi samih strokovnih področij, iz katerih izhajajo.

Čeprav učni načrt in katalogi znanja za *aktivno državljanstvo* vključujejo zapis slovničnih oblik za oba spola, je v publikaciji, izključno zaradi gospodarnosti obsega besedila, za dijakinje in dijakke, učiteljice in učitelje, državljanke in državljanke, prebivalke in prebivalce ipd. pretežno uporabljena moška slovnična oblika.

1

DRŽAVLJAN POSAMEZNIK

1.1 Demokracija in avtonomni državljani

dr. Marjan Šimenc

1.1.1 Zakaj so potrebna družbena pravila?

Če dijake vprašate, kaj je **svoboda**, je pričakovan odgovor, da so svobodni, ko lahko naredijo, kar hočejo, oziroma da je **za svobodo ključna odsotnost omejitev**. Glede na to, da je svoboda nekaj, kar načeloma vsi cenimo, omejitve našega delovanja in tako omejitve naše svobode v delovanju dobijo status nečesa negativnega. Zato se lahko zdi, da so **pravila**, ki jih moramo spoštovati, preprosto omejitve naše svobode. V šoli so ta pravila zelo povezana z omejitvami posameznika, ki jih nalaga skupno življenje v razredu. Širše gledano, bi tudi za državo, ki ta pravila postavlja in sankcionira kršenje pravil, lahko rekli, da omejuje svobodo posameznika, saj mu nekatera delovanja prepoveduje. Vendar premislek hitro pokaže, da bi bilo skupno življenje ljudi brez pravil težko mogoče. To je lepo razvidno iz vprašanja koordinacije, recimo na cestišču.

VPRAŠANJE KOORDINACIJE NA CESTIŠČU

Če se dve cesti križata in dva voznika v križišče prideta istočasno, mora (vsaj) eden od njiju ustaviti, če se želita izogniti trčenju. Semafor je tako način koordinacije, ko pride do križanja poti. Rdeča luč ni preprosto omejitev svobode voznikov, ki jo »imajo«, temveč tudi zagotovilo, da bodo ob zeleni luči lahko varno prevozili križanje cest. Omejitve svobode (ob rdeči luči) je pogoj za svobodo (ob zeleni). Kajti takrat, ko ima voznik zeleno in lahko mirno prevozi križišče brez čakanja, imajo drugi vozniki rdečo in morajo čakati. V nekem smislu je rdeča luč hrbtna stran zelene, saj zelena za prve nujno pomeni rdečo za druge, sistem pa je nastavljen tako, da se vloge izmenjujejo. Rdeča luč tako pomeni tudi obljubo zelene. Sprejemanje rdeče je nujno, da bi bili lahko deležni zelene.

Ta primer, ki nujnost omejevanja izpeljuje iz nujnosti koordinacije posameznikov v družbi (posamezniku, ki bi živel sam na otoku, se ne bi bilo treba prilagajati drugim), ne pomeni, da so vsa pravila dobra. Zlahka si namreč zamislimo primer pravil, ki se zdijo bodisi nepotrebna bodisi krivična, in zgodovina družb nam ponuja veliko ilustracij tega, kako so ljudje kritizirali obstoječo družbeno ureditev in se upirali obstoječim pravilom ter jih v uspešnih primerih spremenili in bodisi odpravili bodisi nadomestili s primernejšimi. To pa pomeni, da **pravila in zakoni niso sami po sebi omejitve naše svobode, temveč so pogoj svobode posameznika v družbi**.

Nujnost pravil lahko izpeljemo tudi iz tega, da imajo vsi ljudje pravico do svobode. Ker živijo skupaj in se srečujejo, svoboda v družbah, kjer so si vsi ljudje enaki, ne more biti neomejena. Naša svoboda se konča, ko se sreča s svobodo drugega. Prav semafor je mesto, kjer pride do srečevanja posameznikov in posledično do medsebojnega omejevanja njihove pravice

(recimo temu) svobode gibanja. **Pravična pravila to svobodo omogočajo vsem, a jo tudi vsem omejujejo.**

Tako je odpor do pravil smiselno postaviti v kontekst nujnosti pravil in se namesto kritike pravil posvetiti razmisleku o tem, **kakšna so dobra pravila, kdo je tisti, ki lahko postavlja pravila, ki omejujejo našo svobodo, in katere omejitve svobode so sprejemljive, katere pa ne.**

1.1.2 Kaj je demokracija in kako je povezana z avtonomijo posameznika?

Demokracija najprej priključ v zavest sintagmo »**oblast ljudstva**«, ki izhaja iz etimologije besed *demos* in *kratein*, 'ljudstvo' in 'vladati', to je – vladavina ljudstva. Toda ta odgovor na vprašanje, kaj je demokracija, čeprav se zdi poln pomena, pravzaprav pušča marsikaj odprto. Predvsem ne pojasni, **kdo v tem primeru spada v ljudstvo in kaj pomeni vladati?** Kratek odgovor na obe vprašanji bi bil, da v sodobnih državah med ljudstvo spadajo vsi državljani (nedržavljeni po tem premisleku ne spadajo v ljudstvo, ki vlada v državi) neke države (npr. v antičnih grških državah z demokratično ureditvijo v ljudstvo niso spadale ženske in sužnji niti otroci in tujci, kar pomeni, da je bila iz ljudstva izključena večina prebivalcev), a samo polnoletni se lahko udeležujejo volitev. **Ali to pomeni, da udeleževanje volitev pomeni vladati?** Odgovor je »da in ne«. »Da«, ker z izbiro enega od kandidatov oziroma stranke na volitvah res vplivamo na to, kdo sprejema zakone, in »ne«, ker o zakonih ne moremo neposredno odločati (razen izjemoma, na referendumu). V predstavniških demokracijah ljudstvo na volitvah izbere tiste, ki bodo vladali kot njegovi predstavniki. Vendar je situacija nekoliko zapletenejša, saj na volitvah državljani sodelujejo pri izbiri članov parlamenta, ki sprejema zakone, ne pa vlade, ki glede na svoje ime »vlada«. Vprašanje, kako natančno »vlada« v posamezni državi vlada, je naslovljeno v razdelku o političnem sistemu (→ 3.2.3). Res pa je tudi, da parlament z glasovanjem potrdi vlado (in jo lahko tudi odstavi oziroma ji izglasuje nezaupnico), tako da volivci posredno sodelujejo tudi pri potrjevanju vlade.

»Vladati« v tem kontekstu ne pomeni preprosto ukazovati ali si podrejati druge. **Pomeni odločati o tem, kako bo neka skupnost ljudi urejena.** Vlada tisti, ki o tem odloča. Če jih odloča več, potem vsak posameznik »samo« soodloča: ima besedo pri tem, kako bo urejena skupnost, v kateri živi.

Če demokracija pomeni vladavino ljudstva, se zastavi vprašanje: kdo pa bi lahko vladal, če ne vsi ljudje? Odgovor je lahko: en sam, recimo kralj ali cesar. Ali pa nekaj ljudi – recimo aristokracija ali pa plutokracija, v kateri vladajo najbogatejši. In zastavi se tudi vprašanje,

zakaj je v zgodovini pogosto vladal bodisi en sam bodisi manjšina. Kako so to izključitev drugih utemeljevali? Običajna razlaga je bila, da so vladajoči posebni ljudje. Posebni so, ker so sposobnejši ali pa se kako drugače (na primer po rodu) razlikujejo od običajnih ljudi. Danes te utemeljitve, sploh v demokratičnih okoljih, niso več sprejemljive, kot ni več sprejemljiva hierarhija v družbi, ki je bila samoumevna v srednjem veku oziroma v tradicionalnih družbah. Demokracija temelji prav na prepričanju, da smo vsi ljudje enaki – da se nihče bistveno ne razlikuje od drugih, da si vsi ljudje enako zaslužimo imeti (enak) vpliv na oblikovanje pravil skupnosti, v kateri živimo.

Demokracija je tako oblast posameznikov, ki razmišljajo o tem, v kakšni družbi želijo živeti. Zato potrebujejo voljo razmišljati o tem (in tega ne prepustiti drugim, ki se na to morda bolje spoznajo). To opredelitev spremlja zahteva ali pa vsaj predpostavka: posamezniki, ki naj bi odločali, morajo biti sposobni dobro odločati. To pa vključuje tudi to, da se ne podrejajo drugim ljudem in njihovim stališčem, temveč so sposobni sami premisliti, za kaj se zavzemajo, in svoja stališča utemeljevati. To sposobnost državljanov v dobro delujoči demokraciji pogosto poskušajo enačiti s pojmom **avtonomije**.

Če naj ljudje odločajo o tem, v kakšni družbi bi hoteli živeti, morajo biti seznanjeni in obveščeni o vprašanjih, ki zadevajo vse. Avtonomija ne pomeni, da je posameznik neodvisen od drugih, niti ne tega, da razmišlja sam, ločen od vseh. **Avtonomija pomeni, da je posameznik pripravljen in sposoben premisliti svoja in stališča drugih ter s premislekom oblikovati lastna stališča.**

Da bi lahko državljanji oblikovali svoje stališče, morajo imeti možnost, da svoja stališča povedo drugim, brez strahu za posledice. Če je to predpostavka odločanja na volitvah, kjer izbiramo ljudi, ki najbolje predstavljajo stališča o vprašanjih, s katerim se sooča družba, potem bistvo sodobne demokracije niso volitve, temveč je demokracija pravzaprav oblika organiziranja družbe. To je družba enakih in svobodnih posameznikov, ki jih vrsta pravic varuje pred samovoljo oblasti.

Včasih se opozarja, da v demokraciji vsak glas šteje. To lahko razumemo številsko: ko se na volitvah preštevajo glasovnice, lahko o izidu odloča ena sama glasovnica. Lahko pa to razumemo v smislu spoštovanja: v demokraciji je vsak glas pomemben, ker je pomemben vsak posameznik. **Spoštovati posameznika tako pomeni omogočiti mu, da oblikuje svoj pogled in zna artikulirati svoja stališča, pa tudi spoštovati njegove poglede in stališča.**

Obenem pa je res, da **niso vsa stališča enako utemeljena**. Po spletnih forumih je mogoče prebrati veliko ne le slabo premišljenih mnenj, temveč tudi mnenj, za katera se zdi, da niso mišljena resno, in takih, katerih edini namen se zdi provokacija ali celo žalitev drugih.

(→ 2.2.4) Tako je trditvi, da vsak glas šteje, smiselno dodati, da vsako mnenje šteje toliko, kolikor je posameznik pripravljen na premislek, kar pomeni, da vsako mnenje šteje v argumentirani razpravi, v kateri je vsakdo, ki je mnenje izrekel, pripravljen tudi sam prisluhniti drugim. Tudi tu se torej srečamo z **demokratsko enakostjo**: mnenje posameznika šteje toliko, kolikor je posameznik pripravljen pristati na to, da tudi mnenja drugih posameznikov štejejo, in sprejeti, da gre pri tem za stališča, ki svoje vrednosti ne dobijo samo s tem, ker jih je nekdo izrekel, temveč s tem, ker so argumentirana in utemeljena. Kaprica posameznika ostaja kaprica in kot taka ni deležna upoštevanja drugih, četudi posameznik razglaša, da je to pač njegovo mnenje.

Zdi se, da je demokratični sistem samoumeven, saj demokracijo skorajda brez izjeme sprejemamo in zagovarjamo. Pri tem pa se pozablja, da še v devetnajstem stoletju tega splošnega navdušenja nad demokracijo ni bilo in se je demokracija pogosto izenačevala z vladavino »drhali«.

Pozablja pa se tudi na sodobne težave demokracije. Najočitnejša je nizka udeležba na volitvah. Ljudstvo se volitev, ki naj bi bile »praznik demokracije«, preprosto ne udeležuje in ne opravi svoje »demokratske dolžnosti«. **Demokracija pa potrebuje sodelovanje ljudi, saj demokratični politični sistem izgubi legitimnost, če se ljudje volitev ne udeležujejo.** Če sistem deluje sam od sebe, brez sodelovanja ljudstva, potem dolgoročno ne bo deloval tako, da bo deloval za ljudi. Prav to pa je po jedrnatih in neprevedljivih opredelitvah Abrahama Lincolna bistvena poteza demokracije – da je »*government of the people, by the people and for the people*«. Trojnost »of«, »by«, »for« (v grobem prevodu to pomeni ‚od‘, ‚po‘ in ‚za‘) opozori na tri značilnosti demokracije. »Of the people« opozarja na enakost ljudi v demokraciji in na enako porazdelitev politične moči. »By the people« meri na pomen participacije ljudstva. »For the people« poudarja, da naj bi vlada delovala v javno korist oziroma za skupno dobro. Za sodobno predstavniško demokracijo ne velja, da ljudstvo vselej samo vlada (kot v neposredni demokraciji), tako da se zanjo včasih uporabi manj zahtevna opredelitev, ki se glasi, da v demokraciji nihče ne more vladati brez pristanka in nadzora ljudstva. A če se ljudstvo niti ne udeleži volitev, potem sta tudi ta pristonek in nadzor vprašljiva.

Seveda pa demokracija ni samo udeleževanje volitev, temveč se demokratični angažma kaže tudi drugače. Raziskovalci opozarjajo, da mlade manj zanimajo tradicionalne oblike politične dejavnosti, kot so članstvo v strankah, pisanje pisem za časopis, sodelovanje v političnih razpravah in podobno, so pa nekateri pripravljeni veliko časa in energije posvetiti zavzemanju za različne pomembne teme (na primer varovanje narave, zaščita človekovih pravic, zaščita pravic živali) v okviru nevladnih organizacij in civilnodružbenih gibanj (→ 2.1.2).

Zakaj pa se ljudje pogosto umikamo v zasebnost in drugim prepuščamo, da na ravni političnih institucij odločajo o stvareh, ki se tičejo nas vseh in pomembno vplivajo na naše življenje? Odgovor na to vprašanje, predvsem pa odgovor na vprašanje, kako ljudi spodbuditi, da se bodo bolj zanimali in angažirali za **stvari, ki zadevajo vse** (se torej zanimali za **res publica**, skupne stvari, in ne samo za **res privata**, zasebne stvari), je velik izziv za družbo, v kateri živimo.

Pri razmisleku o tem, kakšno družbo in državo si želimo, pa tudi pri reševanju konkretnih problemov v družbi se srečujemo s številnimi pogledi, ki si med seboj pogosto nasprotujejo. Da bi se znašli v tej množici pogledov, pa tudi v množici interesov, ki stojijo za temi pogledi, moramo znati samostojno razmišljati. O tem bo govora v naslednjem razdelku (→ 1.1.3).

1.1.3 Kakšen je pomen kritičnega mišljenja in argumentacije?

Kritično mišljenje je nedvomno nekaj dobrega, potrebnega in zaželenega, vendar njegova vsebina terja nekaj pojasnjevanja. Najprej se je smiselno posloviti od vsakdanjega pomena besede kritično, ki jo spontano razumemo kot negativen odnos, včasih celo kot kritizerstvo, tako kot kritiko pogosto povezujemo z oštevanjem, ker smo naredili nekaj slabega oziroma neprimerne. Kritika in kritično mišljenje imata namreč širši pomen.

Kritika je povezana z besedo *krinein*, kar v stari grščini pomeni razlikovati (pa tudi soditi in odločati). V bistvu je **kritično mišljenje** tisto mišljenje, ki je sposobno presojudati; del tega bi bila tudi sposobnost razlikovanja med utemeljeno argumentacijo in demagoškim prepričevanjem. Prvo je odprto za razmislek, drugo ima že izdelane odgovore na vprašanja in šele naknadno po potrebi išče argumente zanje.

V strogem pomenu besede je vsako mišljenje kritično, sicer ni mišljenje. V širšem pomenu pa se kritično mišljenje uporablja, da se poudari, da mišljenje sledi določenim pravilom, ki prispevajo k njegovi kakovosti.

Namesto da bi postavili formalno definicijo kritičnega mišljenja, lahko izhajamo iz primera nekritičnega mišljenja. Denimo, da dobite elektronsko pošto od prijatelja, ki vam sporoča, da so mu na potovanju ukradli denarnico in telefon, zato vas prosi, da mu pošljete nekaj denarja. Kaj storiti? Poslati denar? Pismo

je bilo poslano z njegovega naslova, tako da se zdi, da je prijatelj res v stiski. Pošti lahko preprosto verjamemo in prijatelju pošljemo denar, lahko pa pomislimo, da je to pismo vendarle nenavadno. V tem primeru lahko zastavimo nekaj vprašanj. Je oseba, ki je poslala pismo, res ta, za katero se izdaja? Kako to vem? Ali moj prijatelj res piše tako, kot je napisano pismo? Je res zdaj v tujini? Kritično mišljenje bi tako lahko opredelili kot napor, da bi razu-

meli, kaj se dogaja, z uporabo sklepanja, presojanja o dejstvih in pozornega razmisleka o samem procesu mišljenja.

Več učbenikov kritičnega mišljenja ima naslov »Zastaviti pravo vprašanje«. In **kritično mišljenje se res začne, ko zastavimo pravo vprašanje**. Ko nekdo nekaj trdi, lahko zastavimo denimo vprašanje: **Zakaj tako misliš? Iz česa izhajaš? Kaj govori v prid takemu stališču? In kaj morda govori proti njemu?** Pravo kritično mišljenje pa se začne, ko teh vprašanj ne zastavljamo samo drugim, temveč tudi sami sebi.

Grški filozof Sokrat je bil prvi, ki je s pomočjo spraševanja skupaj s sogovorniki poskušal premisliti splošno sprejeta prepričanja. Ena od mogočih klasifikacij vprašanj, ki jih lahko pri tem zastavljamo, je spodaj.

SOKRATSKA METODA

1. Vprašanja, ki iščejo pojasnitev:

Ali lahko pojasniš ...?	Pojasnitev
Kaj misliš s/z ...?	Opredelevanje
Lahko navedeš kakšen primer ...?	Navajanje primerov
Ali ima kdo kakšno vprašanje?	Poizvedovanje

2. Vprašanja, ki preiskujejo razloge in utemeljitve:

Zakaj misliš, da ...?	Oblikovanje argumenta
Kako vemo, da ...?	Predpostavke
Zakaj ...?	Razlogi
Ali lahko to podpreš s kakšnimi dejstvi?	Dejstva
Lahko navedeš protiprimer za ...?	Protiprimeri

3. Vprašanja, ki raziskujejo alternativne poglede:

Ali to lahko poveš drugače?	Preoblikovanje stališča
Ali obstaja še kakšen drug pogled na ...?	Spekulacija
Kaj, če bi kdo predlagal, da ...?	Alternativni pogledi
Kaj bi rekel nekdo, ki se ne strinja z vami?	Protiargument
Kakšna je razlika med temi nazori?	Razlikovanje

4. Vprašanja o diskusiji:

Ali imate kakšno vprašanje o ...?	Spraševanje
Kakšna vrsta vprašanja je to?	Analiza
Kako nam to vprašanje pomaga ...?	Povezovanje
Kako daleč smo prišli do zdaj?	Povzemanje
Ali smo kaj bliže odgovoru ...?	Približevanje sklepu

Zgoraj smo že opozarjali na to, da pogosto rečemo: **Tako jaz mislim!** S tem navadno ne opozarjamo na značilnosti lastnega procesa mišljenja, temveč hočemo prej poudariti, da je tako naše mnenje. Danes se ta izraz pojavlja tako pogosto, da je smiselno z njim začeti.

To je moje mnenje in nanj sem ponosen. Pomembno je, ker je moje. In ker je vsak od nas pomemben, se zdi, da je tudi naše mnenje pomembno in ga morajo drugi slišati in spoštovati.

In res imamo vsi ljudje pravico, da smo slišani, pa tudi, da se naše mnenje spoštuje. Iz tega pa ne sledi, da drugi nimajo pravice vprašati: **Zakaj pa tako misliš?** To ne pomeni, da našega mnenja ne spoštujejo, temveč nasprotno: to je znak, da so ga vzeli resno. Če bi rekli preprosto: »Aha, to je tvoje mnenje,« in se ne bi več menili zanj, bi to pomenilo, da ga bolj ali manj ignorirajo. Če pa bi preprosto prevzeli naše mnenje, sami sebe ne bi vzeli resno.

Obstajajo številne različne opredelitve kritičnega mišljenja in njegovih bistvenih sestavnih delov. Pogosto se osredotočajo na utemeljevanje stališč, ki je vezano na argumentacijo. Tako da kritično mišljenje vidijo predvsem v navezavi na identifikacijo stališč ter presojanje resničnosti argumentov in utemeljenosti sklepov. Druge pa kritično mišljenje zastavijo širše. Na tem mestu jih ni smiselno obširno povzemati, za zgled navedimo samo rešitev, ki kritično mišljenje predstavi kot niz spretnosti oziroma sposobnosti.

- 1 Primerjanje: ugotavljanje podobnosti in razlik (predvideva sposobnost organizacije informacij v različne **skupine/kategorije**).
- 2 Identifikacija teme razprave, torej vprašanja, o katerem se govori (predvideva sposobnost ločevanja glavnih delov argumentacije, torej razlikovanja med **trditvijo, argumenti in sklepom**).
- 3 Razlikovanje med **dejstvom in mnenjem** oziroma med dejstvi in vrednotami (sposobnost razlikovanja med objektivnim in subjektivnim).
- 4 Prepoznavanje **stereotipov in klišejev** (identifikacija fiksnih pripisovanj določenih lastnosti skupinam ljudi).
- 5 Prepoznavanje **pristranskosti** (propagande, predsodkov ... predvideva sposobnost presojanja o zanesljivosti virov).
- 6 Prepoznavanje različnih **vrednostnih orientacij** in pogledov na svet (ideologij).
- 7 Ocenjevanje **relevantnosti podatkov in informacij** (razlikovanje med preverljivimi in nepreverljivimi, relevantnimi in nerelevantnimi ter bistvenimi in postranskimi informacijami).
- 8 Prepoznavanje **primernosti podatkov** (prepoznavanje, ali dani podatki /njihova kakovosti in obseg/ zadoščajo, da lahko na njihovi osnovi pridemo do utemeljenega sklepa).

- 9** Preverjanje **skladnosti** (konsistentnosti): ali se različni pogledi med seboj skladajo glede središčnega vprašanja ali pa si nasprotujejo?
- 10** Oblikovanje primernih **vprašanj**, ki spodbudijo razmislek.
- 11** Napovedovanje mogočih **posledic** dogodkov in odločitev.
- 12** Identifikacija neizrečenih **predpostavk**: sposobnost identificirati, kar se jemlje kot samoumevno, pa ni eksplicitno navedeno v argumentaciji.

Cilj tovrstnih tematizacij kritičnega mišljenja je, naj dijaki ne bodo samo misleci, temveč naj mislijo tudi o svojem mišljenju, se pravi o tem, kako pravzaprav mislijo, saj bodo tako lahko izboljšali svoje mišljenje.

Ko poudarjamo kritično mišljenje in višje kognitivne spretnosti, včasih pozabimo, da je potrebno obširno poznavanje področja, da bi lahko o njem razmišljali. V zgornjem primeru bo za kritično mišljenje odločilno seznanjanje z internetnimi zlorabami (→ 2.2.4) Tisti, ki je slišal zanje in se zaveda, kako je digitalne medije mogoče uporabiti za izkoriščanje ljudi, bo prej posumil, da je nekaj narobe, in začel preverjati, ali naj prejetemu pismu res preprosto verjame. Tako da poznavanje dejstev in miselne spretnosti niso nekaj, kar si nasprotuje, temveč je med sabo neločljivo povezano.

Mnenje in vednost

Naj spet opozorimo na temo, ki je ena od rdečih niti našega razmisleka. Tradicija od Platona naprej je vednost opredelila kot mnenje, ki ga znamo utemeljiti. V današnji rabi se mnenje in vednost pogosto nanašata na različni področji, tako da ne govorita o isti stvari. Če menim, denimo, da ima trikotnik štiri kote, me bodo upravičeno popravili in poudarili, da število kotov trikotnika ni predmet mnenja, temveč vednosti. Pri tem, koliko kotov ima trikotnik, mnenje ne šteje, to je preprosto stvar vednosti (in v danem primeru stvar definicije: trikotnik je definiran kot lik, ki ima tri kote). Če pa menim, da je Mona Liza najlepša slika ali pa da je čokoladni sladoled najboljši, me ne morejo tako popraviti. Gre za sodbe okusa in o tem, pravi pregovor, se ne razpravlja, vsak ima pravico do svojega mnenja. Res pa je, da me lahko vprašajo, zakaj menim, da je Mona Liza najlepša slika, in potem lahko navedem razloge, da svoje mnenje podkrepim. **Mnenje je tako lahko bolj ali manj utemeljeno, ni pa resnično oziroma neresnično.** Pri številu kotov trikotnika ali pri matematičnem izračunu pa obstaja resnica, ki jo bodisi poznam bodisi ne, mnenja o tem pa so večinoma nerelevantna. Lahko sicer menim, da je denimo neka enačba nerešljiva, a kar šteje, je sposobnost to dokazati. Mnenje v tem primeru ni mnenje v običajnem pomenu besede, temveč začasna ocena, ki jo izboljšamo in popravimo, ko se z določeno vsebino ukvarjamo dalj časa.

1.1.4 Kako prepričanja in vrednote vplivajo na (politične) odločitve ljudi?

Lahko menim, da je demokracija najslabša oblika vladanja, pa me nihče ne bo zavrnil, da govorim neresnico. Me bo pa morda povprašal, kakšni so moji razlogi za tako stališče, in bo na osnovi utemeljenosti mojih razlogov presojal, kako smiselno je stališče, ki ga zagovarjam. Lahko sicer odgovorim, da takšno je pač moje mnenje, a s tem sem mu sam odvzel vso težo. Mnenje namreč dobi vrednost prav zaradi argumentov, s katerimi ga znamo podpreti. Če mnenje dobi vrednost zaradi osebe, ki ga zagovarja, gre za argument avtoritete, kritično mišljenje pa si prizadeva za avtoriteto argumenta.

Sprejemanje odločitev je del demokracije. Na probleme in dileme lahko gledamo z več zornih kotov in imajo zato več mogočih rešitev. **Na osnovi česa se torej odločamo?** Odgovor na to vprašanje terja odgovor na niz drugih vprašanj, ki so že del kritičnega mišljenja: **Kaj so prepričanja in kaj vrednote? V čem je razlika med vednostjo in prepričanji? V čem je razlika med dejstvi in vrednotami?** Nekaj o tem smo že povedali. Klasična opredelitev kritičnega mišljenja pravi, da ko mislimo, mislimo z nekim ciljem, z določenega zornega kota, na osnovi določenih predpostavk, kar vodi do določenih ugotovitev, ki imajo posledice za nadaljnje ravnanje. Uporabljamo dejstva, podatke in izkustva, da bi sklepali in presojali na osnovi konceptov in teorij, da bi odgovorili na vprašanje ali rešili problem. Eden od ključnih elementov

take opredelitve mišljenja je, da pri mišljenju vselej izhajamo iz določenih predpostavk. **Tako tudi pri odločanju iz nečesa izhajamo. Ne samo iz vednosti, temveč tudi iz naših stališč in vrednot.** Nekatera stališča in vrednote so skupna in splošno sprejeta (denimo, da je slabo škoditi sočloveku), glede drugih pa se razlikujemo ali pa jim pripisujemo različne prioritete (za nekatere je močna vojska za državo zelo pomembna, drugi bi raje dali prednost dobremu zdravstvenemu sistemu, tretji pa morda menijo, da je oboje enako pomembno). Nekateri menijo, da je svoboda posameznika zelo pomembna, drugi pa, da ima prednost pravična družba. Ključno je, da se stališča in vrednote ljudi sicer opirajo na podatke in vednost, vendar pa jih iz njih ne moremo preprosto izpeljati. Trpljenje in umiranje v vojnah je bilo tako za posameznike razlog, da so postali pacifisti, vendar pa se je Evropa slaba tri desetletja po moriji v prvi svetovni vojni zapletla v novo vojno, kar nakazuje, da poznavanje dejstev o grozotah vojne ne zadošča, da bi mir postal za vse ključna vrednota. Tako lahko razpravljamo o razlogih za posamezna stališča in o posledicah ravnanja v skladu z njimi, ne moremo pa trditi, da so preprosto napačna. Če so vrednote in stališča povezana z napačnimi podatki, je to lahko težava, ni pa nujno, da jih bo posameznik spremenil, ko bo opozorjen na prave podatke.

1.1.5 Kakšen je odnos med demokracijo, družbeno pravičnostjo, svobodo in enakostjo?

Demokracija, svoboda, enakost in družbena pravičnost so štirje pojmi, ki nam pomagajo razumeti družbeno življenje ljudi. O demokraciji smo že govorili, svoboda in enakost se običajno zdita samoumevna, pravičnost pa se tudi zdi znana. A ko jih poskušamo podrobneje opredeliti, vsi navedeni pojmi izgubijo začetno domačnost in samoumevnost.

Dijake lahko z vprašanjem, **kako bi opredelili svobodo** (→ 1.1.1), spravimo v zadrego. Na splošni ravni je namreč težko ponuditi zadovoljiv odgovor. Če pa jih vprašamo, kdaj nismo svobodni, se jim odgovor zdi samoumeven: ko smo v zaporu. Ko smo v zaporu, nam je odvzeta svoboda gibanja. Pa ne samo to: največkrat je zapornikom vsiljena rutina vsakdanjega življenja, tako da jim ni odvzeta samo svoboda gibanja, temveč tudi svoboda odločanja o tem, kako bodo preživljali svoj vsakdan. Ostane jim nek prostor zasebnosti, kjer lahko odločajo samo o sebi, vendar jim bivanje v zaporu odvzame vrsto možnosti v življenju: nabor tega, kar lahko delajo čez dan, je omejen na tisto, kar je mogoče delati v zaporniški celici. Iz tega sledi, da je mogoče najti niz vidikov svobode posameznika. V tradiciji se je razvilo razlikovanje med **negativno in pozitivno svobodo** (najizrazitejše je to razliko v razpravi *Dva koncepta svobode* poudarjal Isiah Berlin). Negativna svoboda pomeni odsotnost poseganja drugih v naše življenje. Oznaka »negativna« tu nekako pomeni »ne« državi in drugim ljudem, da bi posegali v to, kako živimo svoje življenje. Človekove pravice so na začetku označevale prav vse tisto, na kar državna oblast ne sme vplivati in česar ne sme omejevati – katere pravice posamezniku ne sme odvzeti. Za demokracijo lahko rečemo, da predpostavlja niz pravic posameznika, da bi lahko dobro delovala (na primer svoboda mišljenja, vesti in vere; svoboda govora; svoboda zbiranja in združevanja; pravica do svobodnih volitev ...: poimenovanja so iz **Konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin**, členi 9, 10, 11 in 3. člen 1. protokola). Tako se je oblikovalo področje zasebnosti, v katero država ne sme posegati.

Je pa še drugi vidik svobode, pozitivna svoboda, ki meri na to, ali posameznik res odloča o svojem življenju oziroma res živi svoje življenje tako, kot sam želi. Tako kot pri negativni svobodi je tudi pozitivno svobodo najlažje ponazoriti s primerom. Odvisnik od alkohola sicer pije, ker sam tako hoče, vendar takrat, ko se zjutraj zbudi z glavobolom, večkrat sklene, da bo opustil pitje, pa mu to praviloma ne uspe. Zdi se, da ni svoboden, čeprav dela to, kar sam hoče. Angleški filozof David Miller (*Politična filozofija*) pokaže, da lahko to nesvobodo posameznika še stopnjujemo.

»Jasen primer predstavljajo ljudje, ki trpijo zaradi kakšne prisile ali **zasvojenosti**; denimo kleptomani, ki se preprosto ne morejo upreti, da ne bi ob ponujeni priložnosti česa izmahnili, ali zasvojenosti z drogami, ki bi storili vse za naslednji odmerek narkotika. Takšni ljudje v trenutku odločitve ravnajo v skladu s svojimi najmočnejšimi željami, toda ko se umirijo in razmislijo, jim je jasno, da teh želja nočejo imeti. Če bi lahko pritisnili na gumb in se znebili prisilnih dejanj ali odvisnosti, ne bi omahovali. Njihova odločitev, da bodo pograbili kakšno srajco ali si vbrizgali heroin, torej ni izbira v pravem pomenu besede; motivira jo nuja, tej pa bi se posameznik raje izognil. Nekoliko drugačen je primer, kadar so izbire nekoga določene z **zunanjo prisilo**; denimo dekle, ki vselej stori tisto, kar ji priporoča mati. Čeprav se zdi, da je s svojimi odločitvami zadovoljna – in ni podvržena notranjim bojem, kot je pogosto v primerih prisile ali zasvojenosti – tudi tukaj opažamo, da odločitve v resnici niso njene. Izbira v pravem pomenu besede namreč zahteva določeno vrsto **neodvisnosti**. Svobodna oseba se mora vprašati, »kaj dejansko hočem oziroma v kaj verjamem«, in mora biti sposobna zavrniti odgovore morebitnih posrednikov. Svobodo v tem pomenu ljudje izgubijo, kadar se zaradi družbenega pritiska **prilagodijo prevladujočim konvencijam** ali ko prevladujoča prepričanja postanejo tako močna, da se jim niso več sposobni upreti. Takšne učinke imata lahko religija in politična ideologija.« (Miller, 2007, str. 70)

Svobodo na ravni države lahko razumemo kot pravico ljudi, da si sami postavljajo omejitve, ki se jih bodo držali. Logika izpeljave je preprosta: če omejitve postavljajo drugi, ostajajo zunanje. Če sam sodelujem pri postavljanju omejitev, potem so to moje lastne omejitve, tako da ne nasprotujejo moji svobodi, temveč jo omogočajo.

Geslo »**Svoboda, enakost, bratstvo**« se nam je vtisnilo v spomin kot geslo francoske revolucije. Zdi se domače in samoumevno, vendar kaj pravzaprav pomeni? Kaj pravzaprav pomeni **enakost**, ki jo ljudstvo postavlja kot ideal dobre družbe? Ljudje pač nismo enaki, celo enojajčni dvojčki se med sabo nekoliko razlikujejo. Absolutna enakost je identiteta, absolutno enaka je vsaka stvar samo sama sebi, tako da v primeru absolutne enakosti pojem enakosti pravzaprav izgubi pomen enakosti med dvema različnima osebamama oziroma predmetoma. Pri govoru o enakosti gre vselej za omejeno enakost, enakost v nekem pogledu oziroma glede na neko lastnost.

Na kaj meri enakost iz sintagme »svoboda-enakost-bratstvo«? Ključno je, da enakost v tem primeru ne meri na neko **dejstvo**, da smo ljudje po tej ali drugi lastnosti enaki, temveč meri na **najstvo** (na nekaj, kar **naj** bi bilo), na **vrednote, na družbeni ideal**, se pravi na nekaj, kar ne obstaja, pa menimo, da bi moralo obstajati. Ideal enakosti med ljudmi je v tem, da en človek ni več vreden kot drugi človek, oziroma povedano drugače, da imamo vsi enako dostojanstvo in enake temeljne pravice – človekove pravice. Pravice, ki jih imamo preprosto zato, ker smo ljudje, ne pa zato, ker smo denimo belopolti ali pa možki ali pa izvramo iz plemenite družine.

Marsikaj o pomenu enakosti lahko izvemo, če pogledamo **zgodovino bojev** za spremembe v družbi v imenu enakosti: gibanje za odpravo suženjstva v 18. in 19. stoletju, gibanje za volilno pravico žensk in sodobno gibanje za (enake) človekove pravice, ki je privedlo do formalno zapisanih in pravno zavarovanih človekovih pravic, enakih za vse ljudi.

Splošno razpravo o enakosti lahko konkretiziramo tako, da uvedemo **več vrst enakosti**: ena vrsta enakosti je **pravna enakost** oziroma **enakost pred zakonom**. Pravica je včasih upodobljena kot oseba s prevezanimi očmi, torej kot slepa, ne zato, ker se nenehno moti, temveč zato, ker pravice ne zanima, kdo natančno smo, temveč samo to, da smo ljudje. Razlike med nami so za zakon nepomembne: ne glede na to, ali smo izobraženi ali ne, bogati ali ne, vplivni ali ne, načeloma bi nas morala za kršitev zakona vse doleteti enaka kazen. Pravica je slepa za razlike med nami. Druga vrsta enakosti je denimo **politična enakost**, torej to, da imamo vsi volilno pravico in glas vsakega šteje enako. Kot kriterij pravične družbe se pogosto uporablja **enakost možnosti**, ki meri na to, da imajo vsi enak izhodiščni položaj, ko si prizadevajo nekaj doseči. V šoli naj bi vsi učenci imeli enake možnosti doseči dobro izobrazbo. Enakih možnosti tako ne bi zagotavljal šolski sistem, v katerem bi bile dobre šole plačljive in bi imeli otroci bogatih staršev več možnosti, da dosežejo dobro izobrazbo.

Videli smo, da absolutna enakost ni ne mogoča ne zaželena, vprašanje pa je, koliko neenakosti in kakšna neenakost se nam zdi dopustna. Pogosto je razmislek o enakosti boljše kot z enakostjo začeti z opisom problematičnih neenakosti: denimo z razliko v družbi med tistimi, ki imajo, in tistimi, ki nimajo. Predvsem gre za razlike v premoženju, se pravi za materialne in ekonomske neenakosti. Z razmislekom o tem, kakšne razlike v premoženju ljudi se nam zdijo dopustne, pa se že dotikamo vprašanja pravičnosti in pravično urejene družbe.

Pravičnost lahko razumemo kot vizijo dobre družbe, predvsem ko gre za porazdelitev dobrin v družbi. Dijaki so s pravičnostjo najneposredneje v stiku pri ocenjevanju znanja: pravični učitelji dodelijo dijakom ocene, ki si jih zaslužijo, nepravični učitelji pa kršijo pravilo, da mora ocena ustrezati znanju, in »imajo dijaka na piki« ali pa so bolj naklonjeni posameznemu dijaku. Formalno lahko pravičnost opredelimo kot moralno upravičeno porazdelitev nagrad in kazni. **Pravična pa je ureditev takrat, ko vsak dobi, kar mu pripada oziroma kar si zasluži.** Vendar ni vselej jasno, kakšna bo taka pravična porazdelitev. Poglejmo si primer.

»Denimo, da mi je bilo zaupanih sto evrov. Razdeliti jih moram med pet posameznikov, ki zahtevajo vsak svoj delež. Kaj mi narekuje pravičnost? ... Rečimo, da je vseh pet zaposlenih pri meni in da je sto evrov dodatek k plači. V tem primeru moram premisliti, kolikšen je bil **prispevek** vsakogar med njimi, in jih nagraditi v skladu s tem. Druga možnost je, da sem zaposlen v dobrodelnem združenju. Zdaj moram dodeljeni denar razdeliti med lačne, da si bodo lahko kupili hrano. V tem primeru moram poskusiti oceniti, kakšne so relativne **potrebe** te peterice, in dati največ tistemu, ki največ potrebuje. Sto evrov je lahko tudi nagrada za najboljši esej. Tokrat pravičnost zahteva, da moram celoten znesek izročiti tistemu, ki je predložil **najboljše** delo. Sto evrov je lahko tudi majhen loterijski dobiček, peterica pa skupaj z mano sestavlja skupino, ki si ga je priigrala. V tem primeru je jasno, da si moramo znesek razdeliti na **enake** deleže.« (Miller, 2007, str. 86–87)

Poleg te, **individualne pravičnosti**, v okviru katere je predpostavljeno, da se dobrine delijo različnim posameznikom, pa poznamo tudi **družbeno pravičnost**, ki se ukvarja s tem, kako dobrine porazdeliti v celotni družbi. In tu je vprašanje pravičnosti pogosto povezano z vprašanjem, koliko neenakosti je v družbi sprejemljivo. V radikalni obliki je to vprašanje, ali je prav, da v družbi nekateri trpijo silno revščino, drugi pa so neznansko bogati. In večina družb poskuša (najočitneje z davki in socialnimi transferji) zmanjšati razlike v družbi in nekoliko prerazdeliti dobrine tako, da tisti, ki imajo veliko, prispevajo več, družba pa z zakoni določi, kako izboljšati življenje tistim, ki imajo zelo malo.

1.2 Človekove pravice in sobivanje

dr. Marjan Šimenc

1.2.1 Katere vrste (človekovih) pravic obstajajo in kakšno je njihovo razmerje do svobode in oblasti?

Poimenovanje **človekove pravice** vzbuja vtis, da so človekove pravice preprosto pravice, ki jih človek ima. Ta vtis zavaja. Obstaja več vrst pravic, ki jih človek lahko ima, tako da niso vse pravice (od) človeka tudi človekove pravice. Če kdo kupi rabljen avto, s prejšnjim lastnikom sklenu pogodbo in pogodba mu daje pravico do avtomobila. Kupec železniške vozovnice ima pravico do vožnje z vlakom. Dijaki imajo po pravilniku pravico do ustne ocene. Starejši delavci imajo po zakonodaji pravico do dobrega meseca dopusta. Vendar te pravice v strogem pomenu besede niso človekove pravice, čeprav jih ljudje imajo in bi jim zato lahko rekli človekove pravice. Za človekove pravice v strogem pomenu besede ni potrebna posebna pogodba in zanje ni treba izpolnjevati posebnih pogojev (npr. plačati za avto, imeti status dijaka, biti v delovnem razmerju), temveč zanje pravimo, da jih (vsak) človek ima zato, ker je človek.

Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, ki so ga razglasili Združeni narodi leta 1966, v preambuli pravi, da »te pravice izhajajo iz dostojanstva, ki je prirojeno človekovi osebnosti« (angl. »these rights derive from inherent dignity of the human person«). Ta formulacija, ki jo najdemo tudi v drugih dokumentih o človekovih pravicah, poudarja, da imamo ljudje **temeljne pravice po svoji naravi**, kar bi pomenilo, da jih imamo, neodvisno od tega, kje in kdaj smo se rodili. Trditev, da imamo človekove pravice po svoji naravi, lahko vodi do nesporazumov zaradi dveh razlogov. Prvič zaradi specifične narave pravic. Če se ozremo nekaj stoletij v preteklost, opazimo, da sužnji teh pravic niso imeli, in če se ozremo na položaj otrok na vojnih področjih danes (če navedemo samo skrajne primere), prav tako vidimo, da so njihove pravice kršene, potem postane jasno, da je ta »imeti« dvoumen. Zaostreno rečeno, bi to pomenilo, da **ljudje pogosto imamo človekove pravice, čeprav jih nimamo**. Imamo jih, ker so človekove pravice naravne, prirojene, neodtujljive, se pravi, da jih imamo, ne glede na to, ali se sploh zavedamo, da jih imamo, in ne glede na to, ali so te naše pravice spoštovane; vendar jih pogosto nimamo, ker v realnosti niso priznane oziroma so, če sprejmemo, da jih »na papirju« vendarle imamo, lahko v realnosti, ki za nas v resnici šteje, pogosto kršene.

Ta položaj človekovih pravic lahko razložimo z razlikovanjem med **dejstvom (realnostjo) in najstvom (vrednotami)**: človekove pravice naj bi vsi spoštovali (ker so vrednota), ven-

dar je dejstvo, da so včasih (nekaterim ljudem pa pogosto) kršene. Pravice vselej imamo kot najstvo (ideal), niso pa vselej realizirane in spoštovane (in s tem spremenjene v dejstvo). Ta razkorak med dejstvi in vrednotami nas opozori na »logiko pravic«: pravica ne meri na to, da je neko stanje vselej realizirano, temveč prav na to, da včasih ni. In v primerih, ko ni, se lahko sklicujemo na svojo pravico, da bi spremenili stanje, ko so nam pravice kršene. Dejstvo, da imamo vsi ljudje na primer pravico do izobraževanja, je pomembno ravno zato, ker se lahko zgodi, da nam je izobraževanje onemogočeno ali pa vsaj oteženo, in takrat se lahko sklicujemo na pravico do izobraževanja in od oblasti zahtevamo, da nam izobraževanje omogoči. Tako dejstvo, da so pravice kršene, ne pomeni, da so pravice samo na papirju ali da so nepomembne, temveč je **možnost kršitev ključna za sam status pravic**. Pravice so tako ključnega pomena, ko tisti, ki imajo moč, neprimerno ravnajo – in takrat se lahko sklicujemo na svoje pravice, da se temu ravnanju upremo. Velja še več: **pravice imajo procesno naravo**. Nikdar niso v celoti uresničene, tako da delujejo kot vodilo, ki si ga je človeštvo postavilo zato, da nam kaže pot k boljšemu svetu, za katerega si moramo prizadevati, se pravi k svetu, v katerem bodo človekove pravice uresničene v vse večji meri.

Trditev, da so človekove pravice **naravne ali da so prirojene**, lahko zavaja tudi zaradi specifične vsebine **pojma narave** v tej trditvi. Navajeni smo, da se s tistim, kar spada k naravi, ukvarja naravoslovje. Za domnevne naravne zakone tako lahko preverimo, ali res držijo ali ne. Eksperimenti dokažejo, ali je nekaj naravni zakon (denimo trditev, da je sila enaka zmnožku mase in pospeška, $F = m \cdot a$) ali pa ne. Ni pa eksperimenta, ki bi ugotovil, ali ima dojenček ob rojstvu določene pravice ali ne. Za človekove pravice trdimo, da so prirojene, ne zato, ker bi to ugotovila fizika ali biologija, temveč zato, ker človekove pravice merijo na to, da jih imajo vsi ljudje. Vendar pa človekove pravice niso naravne na enak način, kot so naravni zakoni narave ali kot je del narave človeka, da ima pljuča in ne denimo škrge. Človekove pravice so stvar človeške družbe, natančneje **soglasja držav**, ki so podpisale določeno konvencijo oziroma deklaracijo, da uresničevanje določene pravice spada k človekovemu **dostojanstvu** oziroma k temu, da je življenje človeka res človeka vredno. Človekove pravice so tako **najvišji standardi**, s katerimi lahko presojava, ali ljudje živijo človeka vredno življenje. So standardi, glede katerih vlada mednarodno soglasje. Soglasje o temeljnih vrednotah so sprejele države oziroma ga je sprejelo človeštvo, ki ga te države zastopajo, zato človekove pravice niso stvar narave, temveč so stvar kulture in civilizacije. Torej: čeprav pravimo, da so človekove pravice naravne, dejansko niso del človeške biološke narave in nam niso prirojene, temveč jih je človeštvo postopoma oblikovalo in sprejelo kot ključno normo in kot nekaj, kar pripada vsem ljudem.

Pomemben del človekovih pravic (predvsem človekove pravice prve generacije) se nanaša na to, da **država ne sme posegati v življenje posameznika**; nastale so kot omejevanje

absolutne vladarjeve moči. Te človekove pravice se na eni strani nanašajo na omejevanje oblasti, na drugi pa na zavarovanje svobode posameznika. Iz tega bi bilo narobe sklepati, da si človekove pravice in (državna) oblast nasprotujejo, v resnici namreč v sodobnem svetu za uresničevanje vseh človekovih pravic potrebujemo državo (v širšem pomenu besede). Če so nam človekove pravice kršene, se lahko obrnemo na sodišče, kar pomeni, da država v obliki pravosodnega sistema varuje naše pravice. Obstaja pa vrsta pravic, ki so sploh vezane na državo, da jih ta uresničuje. Primer tega je npr. pravica do izobraževanja, ki ga v večini držav zagotavlja predvsem javni šolski sistem. Sodobna država tako ni več samo potencialna grožnja svobodi posameznika, temveč tudi zagotavlja uresničevanje človekovih pravic.

O človekovih pravicah lahko govorimo na splošno in trdimo, da je to in to naša človekova pravica. Vendar je v današnjem času taka obravnava pomanjkljiva. Obstajajo namreč **mednarodni dokumenti**, kjer so človekove pravice zapisane (najbolj znana sta **Deklaracija o pravicah človeka in državljana** iz časa francoske revolucije, danes pa **Splošna deklaracija človekovih pravic** OZN in **Evropska konvencija o človekovih pravicah** (polno ime je *Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, nastala pa je v okviru Sveta Evrope). Vsebina človekovih pravic danes ni več tako odprta, da bi lahko vsak svoje predstave o človekovih pravicah predstavljal kot splošno veljavne: če je pravica zapisana v teh dokumentih, potem je to človekova pravica. Če je v teh dokumentih ni, potem to ni človekova pravica. Kar pa ne pomeni, da morda ne bodo v prihodnosti sestavili in sprejeli novega mednarodnega dokumenta, v katerem bodo zapisali nekaj novih človekovih pravic. Pri tem pa ključno ni to, da se tak dokument sestavi, ključno je, da ga večina držav sveta sprejme. Iz tega sledi, da človekove pravice niso samo vsem ljudem prirojene in neodtujljive, temveč so se tudi **zgodovinsko oblikovale, so zgodovinsko nastale** in še nastajajo. V tem smislu človekove pravice odražajo, kaj si ljudje v nekem trenutku predstavljajo kot človeka vredno življenje. V mednarodnih deklaracijah in konvencijah zapisane pravice so poskus omogočiti, da bodo vsi ljudje lahko živeli življenje, v katerem bodo drugi z njimi ravnali kot z ljudmi, tako da bo njihovo življenje človeka vredno, in v katerem bodo ljudje ohranili svoje dostojanstvo.

Členitev človekovih pravic

Človekove pravice lahko razdelimo v tri kategorije. V prvo spadajo **državljske in politične pravice**. Te skušajo zaščititi svobodo posameznika in postavljajo meje posegom države v zasebnost posameznika. Vključujejo pravico do življenja, svobode in osebne varnosti, pravico do političnega udejstvovanja, svobode prepričanja, izražanja, misli, vesti in veroizpovedi ter pravico do združevanja in zborovanja. V drugo skupino spadajo **ekonomske in socialne pravice**. Nanašajo se predvsem na ekonomsko in socialno varnost. Mednje sodijo pravica do dela, izobrazbe, zadovoljivega življenjskega standarda, hrane, bivališča in zdravstvene oskrbe. V tretjo skupino spadajo **okoljske, kulturne in razvojne pravice**. Vključujejo pravico do življenja v neonesnaženem okolju in pravico do kulturnega, političnega in ekonomskega razvoja. Razlike med pravicami se kažejo tudi v dejstvu, da sta na svetovni ravni nastali dve pogodbi o varovanju človekovih pravic in ne samo ena, kot je bilo predvideno: *Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah* (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966) in *Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah* (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966).

Mednarodni dokumenti

V zgodovini so postopno nastajali različni dokumenti, ki so bili namenjeni varstvu človekovih pravic. V evropskem prostoru sta najbolj znana angleška *Velika listina svoboščin* (**Magna Carta Libertatum**, 1215) in francoska **Deklaracija o pravicah človeka in državljana** (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789). Danes pa človekove pravice na svetovni ravni določajo dokumenti, ki so bili sprejeti v okviru OZN. Najširše sprejeti dokument o človekovih pravicah je *Splošna deklaracija človekovih pravic*. Izjavo so 10. decembra 1948 sprejeli tri leta prej ustanovljeni Združeni narodi. Deklaracija določa seznam osnovnih pravic vsakega človeka ne glede na raso, barvo, spol, jezik, vero, politično ali drugo prepričanje. S podpisom te deklaracije so se posamezne države zavezale, da bodo spoštovale v deklaraciji zapisane pravice ne le svojih državljanov, temveč tudi državljanov drugih držav. **Splošna deklaracija človekovih pravic** je osnova večine mednarodnih zakonov o človekovih pravicah, vendar ima sama status deklaracije, tako da **ni pravno zavezujoč dokument**. Njena načela so dobila pravno veljavo z oblikovanjem **Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah** (sprejet 1966, pravice prve generacije) ter **Mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah** (sprejet 1966, pravice druge generacije). Oba veljata od leta 1976 in sta pravno zavezujoča, kar posledično odpre novo poglavje v razvoju človekovih pravic – obdobje, ki ga zaznamuje mednarodno varstvo človekovih pravic.

Mednarodno varovanje človekovih pravic

Mednarodni pakti imajo status mednarodnih pogodb, ko jih države podpišejo in ratificirajo. S tem se zavežejo, da bodo sprejele potrebne ukrepe za uresničevanje njihovih določil. Če tega ne storijo, imajo tisti, ki so utrpeli te kršitve, možnost uporabe pravnega varstva, ki državo podpisnico prisilijo v uresničevanje svojih obveznosti na področju človekovih pravic. Na ravni Evrope je najpomembnejši del tega varstva **Evropska konvencija o varovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin**, ki jo je sprejel Svet Evrope leta 1950 (pozneje pa so konvencijo dopolnjevali s protokoli). Kršitve določil te konvencije obravnava **Evropsko sodišče za človekove pravice**. Ustanovljeno je bilo leta 1959, odloča pa o pritožbah glede kršitev državljanskih in človekovih pravic, določenih z *Evropsko konvencijo o varovanju človekovih pravic in temeljnih svoboščin*, ne glede na to, ali je pritožnik individualna oseba ali država. (Povzeto po Božič in Kemperle, 2009, str. 2–3)

1.2.2 Kakšen je odnos med človekovimi pravicami in odgovornostmi?

»**Samo pravice poznajo, nič odgovornosti,**« se včasih starejše generacije pritožujejo nad mladimi in imajo pri tem v mislih, da posameznik ne more zahtevati samo ugodnosti zase, temveč mora tudi sam prispevati za skupno dobro. In res je, če želimo pomoč, jo mora nekdo nuditi; če želimo dodatna sredstva, jih mora nekdo prispevati. Poudarjanje pravic posameznika predpostavlja skupnost (družbo oziroma državo), katere član je posameznik, ki bo varovala njegove (naše) pravice in jih uresničevala. In ker ta skupnost ne obstaja neodvisno od nas, temveč smo tudi mi njen del, bi iz tega sledilo, da moramo tudi mi skrbeti za uresničevanje pravic. Lahko pa se zgodi, da skupnosti, v katerih živimo in delujemo, jemljemo za samoumevne in vidimo predvsem zahteve, ki nam jih postavljajo, ne pa tudi tega, kako zelo jih potrebujemo. Iz tega pomena skupnosti za naše življenje pa ne sledi, da ne smemo biti kritični do njih: ker smo tudi sami del skupnosti, imamo pravico do tega, da jih sooblikujemo, poskušamo spremeniti, kar se nam ne zdi dobro, in se zavzemamo za novosti, ki se nam zdijo pomembne.

Toda človekove pravice so na določen neposreden način povezane z odgovornostjo. Povezava izhaja iz tega, da pri človekovih pravicah ne gre za pravice enega človeka, temveč za pravice, ki smo jih deležni vsi. Tako kot sam uveljavljam svoje pravice in od drugih pričakujem, da jih spoštujejo, tako to počnejo tudi drugi. Tako pridemo do znanega reka (ki se navezuje na opredelitev negativne svobode), da je meja moje svobode svoboda drugega, ki bi se lahko glasil tudi: **moje pravice so omejene s pravicami drugih**. Omejitev ne gre razumeti samo negativno, v smislu, da so moje pravice omejene, temveč tudi pozitivno, v smislu poziva, da moram tudi sam aktivno prispevati k uresničevanju pravic drugih. Ker živim skupaj z drugimi in moje ravnanje vpliva nanje in ker imajo tudi drugi enake človekove pravice kot jaz, ker so »moje« človekove pravice hkrati tudi človekove pravice vseh ljudi okoli mene, mi človekove pravice nalagajo odgovornosti.

Vendar to ne pomeni, da dobim človekove pravice samo, če ravnam na določen način, da recimo vselej spoštujemo človekove pravice drugih. Bistvo človekovih pravic je prav v tem, da jih imam **brezpogojno**. Odgovorno ravnanje ni pogoj za pridobitev človekovih pravic. Človekovih pravic nimajo samo odgovorni državljani: tudi prestopniki, ki so lahko v zaporu prav zato, ker so kršili človekove pravice, ohranjajo svoje človekove pravice. In tudi malček, ki ni sposoben spoštovati pravic drugih, ima človekove pravice. A da bi bile človekove pravice tudi uresničevane, jih morajo spoštovati vsi ljudje in od države zahtevati, da jih tudi ona spoštuje: potrebna je **kultura človekovih pravic**. V tem smislu je **izobraževanje o človekovih pravicah, za človekove pravice in s spoštovanjem človekovih pravic** ključnega

pomena. Zapis pravic in konsenz držav o njih ne pomaga, če v neki družbi ni soglasja ljudi o pomembnosti uresničevanja teh pravic. In ta konsenz ni dan enkrat za vselej, temveč ga je treba vselej znova obnavljati. Pravice nas varujejo, a nismo vselej mi tisti, ki potrebujemo zaščito. Zagovarjati jih je treba tudi, ko gre za druge. Človekove pravice se najbolj uresničujejo prav v družbi, v kateri vlada kultura človekovih pravic. Če se spoštujejo človekove pravice vseh ljudi, se bodo spoštovale tudi moje (posameznikove) človekove pravice. Če se ne spoštujejo človekove pravice neke manjšine v družbi, bodo slej ko prej okrnjene tudi moje pravice.

1.2.3 Zakaj je pomembno usposabljanje za sodelovanje v javni razpravi, za premislek in zagovor lastnih stališč, sprejemanje različnosti pogledov, poslušanje stališč drugih in skupno iskanje rešitve?

Demokracija pomeni, da ne vlada posameznik, temveč ljudstvo. Kar pomeni, da se o pomembnih stvareh odloča skupaj. Do skupnih odločitev pridemo tako, da skupaj opravimo premislek, ta pa lahko poteka tudi tako, da razpravlja nekaj ljudi, drugi pa razpravo spremljajo, jim pa raznolika stališča, izražena v tej razpravi, in utemeljitve, ki jih predlagajo govorci, pomagajo, da si sami oblikujejo lastno stališče.

Res je, lahko imamo občutek, da imamo prav, in nimamo volje poslušati drugih. V demokraciji pa je ta **pripravljenost prisluhniti drugemu** nujno potrebna. Prav tako tudi pripravljenost sprejeti, da imajo lahko drugi stališča, s katerimi se močno ne strinjamo. Zavest o pomenu tega se je razvila na podlagi zgodovinske izkušnje. Evropa jo je najmočnejše doživela v času verskih vojn, ko se pripadniki ene veroizpovedi niso mogli sprijazniti, da skupaj z njimi živijo pripadniki drugačne veroizpovedi. Drugače verujoči so bili dojeti kot krivoverci, ki lahko zapeljejo v zmoto in pohujšajo še preostale. Od tu je izviral nepripravljenost na to, da bi živeli skupaj. A izkazalo se je, da vojna stvari ne more rešiti, in evropske družbe so sprejele načelo **verske tolerance**, kar je bil pomemben korak k nastanku **pluralnih družb**, v katerih skupaj živijo ljudje z (nekoliko) različnimi pogledi na življenje. Sodobne družbe so pluralne, državljani pa se morajo naučiti živeti z ljudmi, ki imajo (nekoliko) drugačne poglede kot oni sami – oziroma bolje: državljani se morajo zavedati, da imajo tudi sami (nekoliko) drugačne poglede od drugih: da niso samo drugi drugačni, temveč da so tudi sami drugačni. V oklepaju je zapisano »nekoliko«, da bi opozorili, da imajo na pogled zelo različni pogledi na dobro življenje v resnici veliko skupnega, pa tudi na to, da morajo vsi pripadniki neke družbe vendarle sprejemati neke skupne vrednote, da bi bilo skupno bivanje sploh

mogoče. Te **nujne skupne vrednote** lahko razumemo tudi kot vrednote, ki so opredeljene s človekovimi pravicami.

Pluralnost pogledov ima svoje meje. Če naj živimo skupaj, se moramo strinjati glede nekaterih bistvenih načel, sicer bodo konflikti neprestani. V sodobnem svetu človekove pravice izražajo tiste temeljne vrednote, ki jih morajo sprejeti vsi državljani neke države. Vendar človekove pravice ne obsegajo vsega, kar mora biti dogovorjeno v neki državi. Niz stvari se ureja z zakoni, s pravili ali pa preprosto z dogovori med ljudmi. Njihovo oblikovanje v demokraciji terja pogovor med ljudmi, skupno iskanje rešitev, sprejemljivih za čim več ljudi. V tem procesu je pomembno poslušati druge, pa tudi znati izraziti svoje mnenje – ga znati predstaviti drugim, da bodo razumeli naše stališče in zakaj se nam ga zdi smiselno sprejeti. Ne zadošča, da mi to vemo, to moramo znati pokazati tudi drugim. In v tem procesu tudi sami bolje spoznavamo, kaj mislimo, in preiskujemo razloge za posamezno stališče – med soočanjem lahko tudi spremenimo stališče, če ugotovimo, da ni tako močno utemeljeno, kot smo mislili.

1.2.4 Kako prepoznamo negativne posledice stereotipov, predsodkov, nestrpnosti, izključevanja in diskriminacije?

Formalno lahko **predsodek** opredelimo kot sodbo, ki je sprejeta, čeprav zanjo ni ustreznih dokazov, **stereotip** pa kot posplošen pogled na skupino ljudi.

Zakaj so stereotipi in predsodki slabi?

Ali ni tako, da pogosto sprejemamo neka stališča, ne da bi se vanje podrobno poglobljali, ker preprosto ni mogoče, da bi vse natančno proučili? Ali ni tako, da mišljenje pravzaprav pomeni poenostavljanje in zanemarjanje podrobnosti? Ko rečemo, da je miza kos pohištva, nas ne zanima, kakšne barve in kako velika je ter iz česa je narejena. Tako da se zdi, da je mišljenje po naravi tako, da poenostavlja in sledi preprostim modelom in miselnim shemam. Govorimo o Italijanih, čeprav vemo, da obstajajo velike razlike med prebivalci Sicilije in Savojskih Alp. Ali iz tega ne sledi, da je vsak tak govor stereotipen? Ali ni tudi tako, da med odraščanjem sprejemamo veliko stališč in vednosti, ki jih sami nismo

»Stereotipi so tipizirane sodbe, kar pomeni, da ne upoštevajo individualnih razlik med posamezniki, pač pa jih na osnovi delnih in površinskih sodb razvrščajo v skupine. Stereotipi so torej oblike miselnih sodb, ki jih dobimo na osnovi delnih informacij. Lahko bi rekli, da so stereotipi miselni predali, v katere razvrščamo ljudi in tisto, kar se dogaja okrog nas. Vendar so ti stereotipi preveč posplošene, preveč tipizirane sodbe, zato z njimi spregledamo raznovrstnost sveta in nianse znotraj njega.«
(Kuhar, 2009, str. 36)

preverili, tako da imajo bolj naravo vnaprejšnje sodbe (pedsodka), se pravi sodbe o nečem, česar pravzaprav ne poznamo dobro?

Res je, da pri mišljenju vselej zanemarjamo podrobnosti, ki so nepomembne. **Stereotipi** niso problematični, ker zanemarjajo podrobnosti, temveč zato, ker **zanemarjajo pomembne razlike**. Stereotipi so rigidni, kar pomeni, da se težko spremenijo, ko dobimo dodatne informacije – se ne odzivajo na nove informacije, temveč vztrajajo, ne glede na to, da se je izkazalo, da niso skladni z resničnostjo. Stereotipi nas navajajo, da ljudi, o katerih imamo stereotipne predstave, obravnavamo kot bolj podobne skupini, ki ji pripadajo, in kot različnejše od drugih skupin, kot dejansko so. Zaradi stereotipov skupino, ki ji pripadamo, pogosto ocenjujemo kot boljšo od skupin, ki ji ne pripadamo. Iz tega je razvidno, da ima pri stereotipih pomembno vlogo *interes*: ker je skupina »naša«, jo dojemamo kot boljšo od drugih skupin. In *vrednostna sodba*, ki jo stereotip vzpostavlja, je že prvi korak k neenaki obravnavi različnih skupin in k diskriminaciji. Stereotipi, s katerimi se najpogosteje srečujemo v vsakdanjem življenju, se našajo na rasno, etnično in nacionalno pripadnost, spol, starost, vero in poklic.

Ko govorimo o stereotipih, pedsodkih, nestrpnosti, izključevanju in diskriminaciji, ti vsebujejo element, ki v mišljenju, ki preprosto abstrahira nepomembne konkretности, ni prisoten: lahko bi mu rekli moment **simbolnega nasilja**. To nasilje ni samo besedno, kognitivno, temveč lahko močno (slabo) vpliva na življenje skupine ljudi, ki je »naslovnik« teh besed in dejanj. Stereotip vnaprej označi posameznika, mu vsili neko nalepko, ki ga potiska na mesto v skupini in družbi, ki si ga ta posameznik ne želi, to opredelitev pa potem spremlja diskriminatorni odnos do te skupine in diskriminatorno ravnanje do nje.

»Medtem ko so ljudje nekdanj pedsodke izražali v neposrednih stikih s člani drugih družbenih skupin, se danes kažejo predvsem skozi izogibanje stikom z njimi. Sodobni rasisti ne trdijo več, da so na primer črnci manj inteligentni kot belci, da so leni, temveč da imajo preveč pravic, da zahtevajo preveč privilegijev ... Medtem ko naj bi pri tradicionalnem rasizmu prevladovalo sovraštvo in odkrito nasilje do drugih skupin, sedaj prevladuje ignoriranje, distanca, cinizem.« (Ule, 2005, str. 21)

Diskriminacija izvorno pomeni razločevanje, v naši razpravi pa jo razumemo kot **neprimerno, nedopustno, krivično razlikovanje**. Diskriminacija navadno poteka glede na neko značilnost, ki posameznike povezuje v posebno skupino, posledično pa je ta skupina obravnavana kot neenaka, kar vodi do neenakih možnosti in socialne izključenosti. Zgodovinsko so se negativni pedsodki največkrat navezovali na spol, raso oziroma etnično pripadnost, vero, invalidnost (hendikep), starost in spolno usmerjenost. Diskriminacija pa največkrat poteka v obliki izključevanja določenih skupin, ki so jih na besedni ravni kot posebne zaznamovali že pedsodki in stereotipi.

Vendar v sodobnem svetu predsodki niso izginili, temveč gre za nov način njihovega izražanja. Ne gre več za odkrito diskriminacijo nekaterih skupin in javno izražanje negativnih čustev do njih, temveč za ignoriranje in odklanjanje.

Diskriminacija je kršenje človekovih pravic, jedro diskriminacije pa je posamezniku preprečiti, da bi užival svoje pravice. Diskriminacija tako nasprotuje temeljnemu načelu človekovih pravic, da smo vsi ljudje enaki in upravičeni do enakih temeljnih pravic. Ni pomembno samo, kako stereotipe, predsodke in diskriminacijo prepoznavati, temveč tudi, kako se jih izogibati, jih preprečevati itd. Zaradi »narave« delovanja družbe (razlike med posamezniki, skupinami itd. – predvsem pa zaradi razlike v moči in posledično vedno prisotnim hierarhijam) je nemogoče pričakovati družbo brez predsodkov in diskriminacij, kar pa ne pomeni, da se proti njim ni treba boriti, jih naslavljati in preprečevati.

»Predsodki in konflikti med skupinami se lahko zmanjšajo, če imajo skupine enak legalni položaj, enake pravice, ekonomske možnosti in politično moč, če so različne družbene skupine v formalnem in neformalnem stiku in sodelujejo, da bi dosegle skupni cilj. Na individualni ravni k točnejši socialni zaznavi in s tem k zmanjšanju stereotipov in predsodkov med drugim prispevata motivacija posameznikov in pridobivanje znanja o samem pojavu, izvoru, delovanju stereotipov/predsodkov ter o različnih družbenih skupinah.«
(Zupančič, 2014, str. 102–103)

1.2.5 Kakšen je pomen različnih oblik pripadnosti (nacionalne, etnične, verske ...)?

Ljudje že od rojstva ne živimo sami, temveč skupaj z drugimi, zato pripadamo različnim skupinam: družini, prijateljem, šolskemu razredu, kraju ... Pri pripadnosti skupinam ne gre samo za zunanjo pripadnost, temveč tudi za **identiteto (identitete) posameznika**. Če je bil stereotip oznaka, ki jo posamezniku vsiljujejo drugi, se zdi identiteta oznaka, ki si jo je posameznik izbral sam. Pripadnost skupini ga podpira, mu daje zavetje in mu osmišlja svet. Zgodovinsko se je oblikoval poseben pomen, ki ga ima za identiteto posameznika pripadnost narodu in državi, v sodobnem svetu pa se krepi tudi zavedanje o veliki povezanosti in soodvisnosti vseh ljudi na Zemlji, ki presega pripadnost posamezni državi.

Raziskovanje lastne identitete in identitete drugih je bistveno za razumevanje sveta in iskanje lastnega mesta v njem. Iskanje identitete je iskanje odgovora na vprašanje: **Kdo sem?** Iz tega izvira potreba po pripadnosti in identiteti kot pripadnosti skupini. Pripadnost pomeni tudi varnost, povezanost, podporo, a tudi nevarnost izključevanja (drugih) in diskriminacije. Poleg tega je naša identiteta odvisna od pripoznanja drugih. Iz tega sledi, da se identiteta posameznika oblikuje in preoblikuje v nenehnem pogovoru z drugimi. Posameznik

tako potrebuje sprejetje družbe, po drugi strani pa družba ureja, spremlja in sooblikuje identitete, ki si jih posamezniki oblikujejo oziroma jih sprejemajo.

Najti samega sebe je danes posebej zahtevno, predvsem zaradi povezave med tem, kar smo, in skupinami, ki jim pripadamo. Učencem pripadnost različnim skupinam pomaga na njihovi poti iskanja samega sebe. Marsikatera skupina pa posameznikom ne omogoča prostora za razmislek o pridobljeni skupinski identiteti. Identiteta v tem primeru lahko deluje kot zanka, v katero se posameznik ujame: identiteta se doseže za ceno odtujitve od samega sebe. Posamezniki so to ceno pripravljani plačati zaradi negotovosti v hitro spreminjajočem se svetu, v katerem ni identitete, ki bi preprosto vztrajala vse življenje. Identiteta je za posameznika vir ponosa in zaupanja, lahko pa je tudi nevarna. Kadar se posameznik močno identificira z neko skupino, vidi v njej svoje bistvo, se lahko zgodi, da se ji v celoti podredi. Močan občutek pripadnosti neki skupini sicer lahko poveča njeno kohezivnost, vendar pa tudi okrepi občutek tujosti do drugih skupin in lahko deluje razdiralno v odnosu do širše skupnosti.

Amy Gutmann v delu *Identity in Democracy* izpostavi štiri tipe identitetnih skupin: kulturne, prostovoljne, pripisane in religiozne. Kulturne in religiozne so skupine, v katere so ljudje navadno rojeni, tako da jih sami ne izbirajo. Skupine identitet, ki so **pripisane**, temeljijo na neizbranih značilnostih, kot so etnija, spol, razred, hendikep, **prostovoljne** pa so tiste, ki jih izbiramo sami. Mladostniki si sicer lahko sami izbirajo skupine, ki jim pripadajo, a to velja samo za nekatere skupine. V druge so rojeni ali pa so vanje umeščeni na osnovi nekaterih značilnosti. Tako kot je več skupin, ki jim pripadajo, tako imajo lahko več identitet. Nekateri avtorji govorijo o **koncentričnih krogih identitete**, s tem pa merijo na plastenje skupin, ki jim lahko pripadamo: od pripadnosti lokalnemu kraju do nacionalne in nadnacionalnih identitet. Pripadnost določenemu narodu in določeni državi je tako ena izmed posameznikovih identitet. Pri tem ne gre samo za to, da so skupine, ki jim pripada, zanj zelo pomembne, saj opredeljujejo, kaj on je, temveč je njegova pripadnost tem skupinam zelo pomembna tudi za te skupine. Za državo je tako zelo pomembno, da se državljanji identificirajo z njo in so dejavni pri oblikovanju skupnega življenja v njej. Pri tem je pomembna tudi oblika odnosa med posamezniki in posamezno skupino, ki ji pripada. V demokratični skupnosti naj bi bili tudi odnosi v skupini takšni, da imajo posamezniki pomembno vlogo pri odločanju, kakšna naj bo ta skupina. Za sodobne demokratične države sploh velja, da lahko obstajajo le, če se državljanji aktivno udeležujejo procesa, v katerem se odloča, kakšna naj bo država. Brez aktivnih državljanov, ki se udeležujejo demokratičnega življenja, država težko ostane demokratična. Tudi za večino drugih skupin, ki jim pripadamo, velja, da njihova identiteta ni nespremenljiva, temveč je odvisna od aktivnosti članov. In pomemben del te aktivnosti je prizadevanje, kako določiti identiteto skupine. Ta proces ne poteka v praznem prostoru;

v skupinah, ki imajo bogato tradicijo, je pomemben del tega procesa prav dialog z njo. Kaj pomeni biti Slovenec, je delno določeno z zgodovino in tradicijo, delno pa je to odvisno od Slovencev, ki s svojo dejavnostjo prispevajo k oblikovanju skupne identitete.

Patriotizem, ljubezen do domovine, se zdi nujna kvaliteta državljanov posamezne države. Če naj celota, katere del so, uspeva, jo morajo državljani ceniti in prispevati k njenemu razvoju. Posameznik ni otok, ki bi bil ločen od drugih, dobrobit družbe je tudi njegova lastna dobrobit. Življenje v dobro urejeni in dobro delujoči državi, v kateri si posamezniki prizadevajo za njeno dobro, je boljše kot življenje v slabo urejeni državi, zato je za posameznika koristno, da se identificira s svojo državo/domovino, v kateri se je rodil in oblikoval, ter da včasih svoje interese podredi njenim interesom.

Znani so tudi primeri, da skupina ljudi »ve«, kaj je prava vsebina domovine, in hoče to razumevanje vsiliti vsem državljanom. Samo oni so domoljubni, vsi, ki razmišljajo drugače, pa niso. Pogosto gre pri tem za enačenje domovine z neko podobo iz preteklosti, značilnost sodobnih družb pa je, da se spreminjajo, tako da pretekli odgovori na vprašanje, kdo smo in za kaj si prizadevamo, pogosto ne prispevajo dosti k razumevanju sodobnosti. Prav tako je za sodobne družbe značilno, da so pluralne in dinamične, nekateri pogledi pa hočejo domovino razumeti predvsem kot nekaj fiksnega in nesprejemljivega.

Zgodi se tudi, da se poskuša ljubezen do domovine izkazovati tako, da se povzdiguje pomen lastne domovine in manjša pomen pripadnikov drugih držav in drugih nacionalnosti, kar lahko vodi do sporov med državami in med ljudmi, ki v njih živijo. Takemu pogledu se navadno reče **nacionalizem**, da bi ga razlikovali od patriotizma, ki ceni svojo domovino, ne da bi si zatiskal oči pred njenimi slabostmi in ne da bi poniževal domovine drugih – vendar to načelno razlikovanje ne vodi samoumevno do razlikovanja v realnosti, saj zgodovinska izkušnja priča, da je bila vselej prisotna skušnjava, da bi svoj patriotizem izkazovali in dokazovali tudi z netenjem sporov in negativnim odnosom do drugih.

Pripadnost posamezni družbi, narodu, državi je pomemben del identitete posameznika, a že v antiki so nekateri misleci opozarjali, da to ni najširše okolje, v katerem živimo ljudje. Pripadnost širšemu okolju so zaznamovali z besedo **kozmpolitizem**, ki označuje državljanstvo sveta. Že v preteklosti so ljudje potovali in se selili, države so bile med sabo povezane in različne kulture so vplivale druga na drugo ter se med seboj bogatile. V času globalizacije pa so stiki, povezave in vplivi postali tako močni in tako izrazito določajo naše življenje, da smo vsi postali državljani sveta, če to hočemo ali ne. Hkrati pa ni svetovne države, ki bi skrbela za svoje državljanke in za planet, na katerem živijo, tako da se morajo državljani posameznih držav zavzemati za interese, ki presegajo interese držav, se pravi in-

terese, ki izvirajo iz tega, da smo vsi ljudje, ki smo med seboj povezani in živimo na planetu, ki ga s svojo dejavnostjo ogrožamo, s tem pa ogrožamo tudi človeštvo.

Literatura in viri

- Božič, K. in Kemperle., S. (ur.). (2009). *Prvi koraki: metodični priročnik za poučevanje človekovih pravic*. Amnesty International Slovenije.
- Bregant, J. in Vezjak, B. (2007). *Zmote in napake v argumentaciji*. Subkulturni azil.
- Cerar, M., Jamnikar, J., Smrkolj, M. (2002). *Dokumenti človekovih pravic s pojasnili*. Amnesty International Slovenije in Mirovni inštitut.
- Gutmann, A. (2004). *Identity in Democracy*. Princeton University Press.
- Kuhar, R. (2009). *Na križišču diskriminacij*. Mirovni inštitut.
- Miller, D. (2007). *Politična filozofija, zelo kratek uvod*. Krtina.
- Rustja, E. (2008). *Vzgoja in izobraževanje za človekove pravice*. Pedagoški inštitut.
- Sardoč, M. (ur.). (2015). *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje II*. i2.
- Ule, M. (2005). *Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta*. V V. Leskovšek: *Mi in oni, nestrpnost na Slovenskem*. Mirovni inštitut.
- Zupančič, M. (2014). *Stereotipi in predsodki*. V M. Sardoč (ur.). *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje I*. i2.
- Westheimer, J. (2006). *Politics and Patriotism in Education*. *Phi Delta Kappan* 87(8), 608–620.

2

SODELOVANJE V SKUPNOSTI

2.1 Civilna družba

dr. Marinko Banjac, dr. Marjan Šimenc, mag. Klavdija Šipuš, Jožica Gramc

2.1.1 Kaj je civilna družba?

Izraz civilna družba pogosto povezujemo z družbenopolitično angažiranostjo ljudi. Civilna družba je povezana z družbenopolitičnim delovanjem, ko določena skupina – lahko je večja ali manjša – **zasleduje** nek cilj in se zanj **zavzema**. Izraz se omenja, ko govorimo o (uličnih) protestih, na katerih udeleženci izražajo nasprotovanje oblasti, določenim politikam ali pa želijo izraziti svoje mnenje o pomembnem vprašanju, kot je varovanje okolja, zaščita pravic istospolno usmerjenih oseb ipd. Civilno družbo povezujemo tudi z **množičnimi gibanji**, ki so v državah lahko nosilci **sprememb oblasti**. Iz preteklosti se lahko spomnimo več primerov, ko se je civilna družba mobilizirala in organizirala ter prinesla spremembo oblasti. Tako je na Poljskem in na Češkoslovaškem civilna družba v osemdesetih letih 20. stoletja verjetno odločilno prispevala k padcu komunistične oblasti in demokratizaciji. Tudi v severnoafriških državah, kot sta Tunizija in Libija, je civilna družba na začetku drugega desetletja 21. stoletja zahtevala demokratične reforme in nosila tako imenovano arabsko pomlad, v kateri so padli avtokratski režimi.

Ti pogledi in ilustracije nam pokažejo, kaj je civilna družba, vendar se zdi, da je ravno zaradi različnih pomenov, ki jih izraz ima, njegova jasna opredelitev zahtevna naloga. Zato je pomembno, da čim bolj sistematično pokažemo, kako jo razumeti.

Civilna družba je prostor družbenih odnosov, javnega sodelovanja, samoorganiziranja in povezovanja državljanov, ki omogoča demokratično oblikovanje skupnih interesov. Vključuje širok spekter skupin, kot so nevladne organizacije, družbena gibanja, lokalne organizacije, spletna omrežja in skupnosti (npr. spletni aktivisti, blogerji), verske skupnosti ipd.

Začnimo s **splošno opredelitvijo**. Običajno civilno družbo razumemo kot pluralnost javnih združenj, organizacij in delovanj, ki izhajajo iz prostovoljnega delovanja državljanov. Ta združenja presegajo tesne medsebojne odnose, kakršne imamo običajno v okviru družin, in so neodvisna od države ali drugih oblik politične avtoritete.

Tako kot je pestra sestava družb, se tudi organizacije civilne družbe, skupine in mreže med seboj razlikujejo po velikosti, organiziranosti, strukturi in platformi. Spekter delovanja civilne družbe se giblje od mednarodnih nevladnih organizacij (npr. Amnesty International, Svetovni sklad za naravo (WWF), Greenpeace), množičnih

družbenih gibanj (npr. arabska pomlad) pa vse do majhnih lokalnih organizacij (npr. združenje prebivalcev Džakarte, ki nasprotuje privatizaciji vode).

Uvodoma smo izpostavili, da so civilne družbe, posebej v 20. in 21. stoletju, po vsem svetu nosile spremembe v smeri demokratizacije. Toda to nas ne sme zavesti k razmišljanju, da je civilna družba sodoben družbenopolitični fenomen. Nekateri avtorji, na primer Adloff (2018), so dokazovali, da je že pri Aristotelu mogoče prepoznati koncept **politike koinonia**, ki pomeni državljansko skupnost in je v smislu združevanja v namen (skupnega) »dobrega« blizu moderni ideji civilne družbe. Obenem je treba opozoriti, da Aristotelov koncept, ki je bil tesno povezan z grškimi polisi, ni identičen temu, kar civilna družba pomeni danes. K moderni ideji civilne družbe so med drugim prispevali **liberalni misleci**, kot so Locke, Smith in Ferguson. Pri slednjih je pomembno, da so civilno družbo opredeljevali v kontekstu razvijajočega se kapitalističnega načina proizvodnje, zato so jo videli kot močno povezano z delovanjem posameznikov (in skupnosti) na trgu. Osnovna ideja je bila, da je v okviru civilne družbe kot delu zasebne sfere treba zagotoviti avtonomijo in zaščito pred morebitnim vmešavanjem države, kar naj bi zagotovilo splošen napredek in razvoj družb. Civilna družba je bila tako razumljena v opoziciji z državo. Po drugi strani pa ideje civilne družbe niso razvijali le liberalni misleci, temveč tudi **kritični (marksistični) filozofi**, ki so videli v kapitalizmu izkoriščanje in vzrok revščine velikega dela prebivalstva, civilno družbo pa kot umeščeno v te odnose (Adloff 2018).

Čeprav smo nakazali, da so različni filozofi in teoretične tradicije različno mislile civilno družbo, pa jo nekateri sodobni misleci (na primer Jurgen Habermas in Robert Putnam) podobno vidijo kot določeno sfero delovanja, kjer ljudje v okvirih društev, klubov, zvez in raznoterih drugih oblik organiziranja razpravljajo in so aktivni glede družbenopolitičnih vprašanj. Takšna definicija je prevladujoča tudi v sodobnih razpravah o civilni družbi, ki jo razlikujejo od družine, države in gospodarstva. Toda po drugi strani je razmerje civilne družbe do države zelo kompleksno in ne smemo kar predpostaviti, da je civilna družba zares (povsem) avtonomna in neodvisna od države.

Kako torej razumeti **razmerje med civilno družbo** na eni ter **državo** na drugi strani? Zelo pogosto – v znanstvenih razpravah in širši javnosti – enostavno prevzamemo, da civilna družba deluje zunaj domene države. Pogosto je civilna družba razumljena kot tista, ki stoji na nasprotnem bregu kot država. Od kod tako prepričanje? Deloma lahko odgovor iščemo v že omenjenih civilnodružbenih gibanjih v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ki so bila v nekaterih avtokratskih državah nosilci demokratičnih sprememb in so se postavila po robu od ljudi odtujenim državnim oblastem. Od tod torej ideja, da je civilna družba **nasprotna** državi in ima ponotranjene demokratične vrednote. Takšnim

pogledom, ki zagovarjajo, da je civilna družba (z mogočimi izjemami) zelo demokratična in utemeljena na odprtosti, inkluzivnosti in vrednotah participacije ter sodelovanja, pravimo normativni pogledi. Normativni zato, ker vnaprej predpostavljajo, kakšna naj bi bila civilna družba (oziroma kakšna bi morala biti) in posledično tudi kaj so njeni cilji. Normativni pogledi največkrat implicirajo, da je civilna družba nekaj dobrega, zaželenega. Ob tem se pogosto pozablja, da se lahko ljudje v civilni družbi organizirajo tudi z nedemokratičnimi nameni ter delujejo tako, da kršijo človekove pravice. Treba je poudariti, da je razmerje med civilno družbo in državo vse prej kot enoznačno. Ni nujno, da je civilna družba neodvisna in nenavezana na državo. Poglejmo samo primer nevladnih organizacij (→ 2.1.4), ki jih umeščamo v civilno družbo. Nevladne organizacije nemalokrat sofinancira država prek različnih programov, ker nevladne organizacije delujejo na področjih, kjer država težje deluje ali zato nima primernih mehanizmov ali vzvodov. Preprosto povedano, država je včasih naročnik in nevladne organizacije izvajalec. Slednje se bodo kot izvajalec zelo prilagodile zahtevam naročnika in jih lahko vidimo tudi kot podaljšek države. Seveda ni vedno tako, pa vendar ta primer pokaže, da je razmerje med civilno družbo in državo zapleteno – sega od tega, da si stojita nasproti (ko nevladne organizacije kritizirajo politiko države ali oblast nasploh), do tesnega **sodelovanja**.

V času globalizacije (→ 4.2) je posebej pomembno vprašanje, ali smo (oziroma bomo) priča nastajanju **globalne civilne družbe**. To vprašanje postaja vse pomembnejše v luči okrepljenega zavedanja mednarodnosti političnih problemov. Z drugimi besedami, ljudje – med drugim še posebej politiki, akademiki in družbeni aktivisti – se vedno bolj zavedajo, da družbenopolitični problemi, kot so migracije, revščina in okolje, niso omejeni na države in njihove interese, temveč so problemi celotnega človeštva. Kot odgovor na reševanje teh vprašanj delujejo številne organizacije in gibanja, ki delujejo onkraj nacionalnih meja ter se pri reševanju teh problemov povezujejo. Zato lahko govorimo o nastajajoči globalni civilni družbi.

2.1.2 Zakaj je delovanje civilne družbe pomembno?

S pravkar predstavljeno razlago o delovanju globalne civilne družbe smo se deloma že dotaknili vprašanja, kaj počne civilna družba in zakaj je njeno **delovanje pomembno**. Vendar pa je smiselno, da še natančneje pogledamo, kakšna je vloga civilne družbe v sodobnih demokratičnih družbah.

Prevladujoče prepričanje je, da je **močna civilna družba temeljni kamen demokracije**. Smiselno se je vprašati, zakaj in kaj natanko to pomeni. Na eni strani povezovanje ljudi

v civilni družbi, sodelovanje v klubih, društvih in drugih oblikah povezovanja, prispeva k družbeni **kohezivnosti**. Ker se ljudje povezujejo in sodelujejo, iščejo tudi sinergije, skupne cilje ter si med seboj pomagajo in se podpirajo. Povezovanje ljudi prispeva k poznavanju in medsebojnemu zaupanju, kar olajšuje oblikovanje skupnih ciljev in pripravljenost za sodelovanje pri njihovem doseganju. V sodobnih družbah je to pomembno, saj posamezniki pogosto tekmujejo med seboj, na primer na trgu dela ali nasploh v gospodarstvu. Rečemo lahko, da sodelovanje v okviru civilne družbe nekoliko uravnoteži učinke trga: tekmovanje na trgu, kjer je motiv dobiček, ločuje ljudi, ustvarja družbene neenakosti in zmanjšuje pripravljenost za povezovanje in sodelovanje. Še ena od pomembnih vlog civilne družbe v demokratičnih okoljih pa je (neformalen) **nadzor nad državno oblastjo**. V okviru civilne družbe ljudje, združeni v najrazličnejše organizacije in gibanja, spremljajo, kaj dela oblast, in po potrebi tudi javno izrazijo nestrinjanje ali kritiko, če z določenimi politikami niso zadovoljni ali če oblast deluje samovoljno (ali če govori eno, dela pa nekaj drugega). Med drugim je lahko takšno nestrinjanje izraženo prek organiziranih demonstracij, protestnih pisem, zahtev po referendumu ipd. To vsaj deloma zagotavlja, da vlada oziroma oblast resnično deluje v interesu državljanov, v imenu katerih vlada.

Za delovanje demokracije je torej potreben interes državljanov za urejanje skupnih zadev, njihov aktivni angažma, ki ima obliko pobud, predlogov, zavzemanja za različne projekte, zagovorništva, prostovoljstva, peticije, proteste. Civilna družba tako postane prostor za **neposredno demokracijo** in za neposredni angažma posameznikov za realizacijo skupnih ciljev v skupnosti in državi. Ko govorimo o demokraciji, tako govorimo tudi o demokraciji kot delovanju, aktivnosti posameznikov v družbi, ki so del civilne družbe. In ne nazadnje, pomen civilne družbe je tudi v njenem vplivu na družbene spremembe.

V povezavi s pravkar povedanim lahko rečemo, da ima civilna družba izjemen pomen, saj poziva najrazličnejše institucije in nosilce oblasti k družbeni odgovornosti (npr. podjetja in poudarja nujnost spoštovanja vladavine prava); je zagovornik in **glas marginaliziranih skupin**; ozavešča o družbenih vprašanjih in izzivih ter zagovarja spremembe; podpira lokalne skupnosti pri uresničevanju in razvoju njihovih programov ter zagotavlja storitve (npr. izobraževanje, prehrana in varnost, pomoč pri naravnih nesrečah, odzivanje v izrednih razmerah ipd.); je strokovnjak in inkubator, kar pomeni, da ima znanje, izkušnje, strategije in politike za prepoznavanje in oblikovanje rešitev; spodbuja sodelovanje ljudi in podpira pravice državljanov. Ne nazadnje pa je tudi izjemen podpornik solidarnosti, s čimer se krepijo temeljne in univerzalne vrednote. In ne zgolj to, civilna družba gradi tudi t. i. družbeni kapital, ki ljudem omogoča, da oblikujejo odnose in povezave na podlagi svojih vrednot, znanja in prepričanj.

Civilno družbo opredeljujejo kvalitete, med katerimi so tudi spontanost in aktivnost državljanov, sodelovanje in participacija, javna korist, prostovoljstvo, strokovnost, prilagodljivost in neodvisnost, skupnost in lokalnost, etika in solidarnost.

2.1.3 Kakšen je pomen prostovoljstva?

Ena izmed ključnih organizacij v Sloveniji, katere osrednje poslanstvo je promocija prostovoljstva, je humanitarna organizacija Slovenska filantropija, združenje za promocijo prostovoljstva. S številnimi aktivnostmi, med drugim tudi s podelitvijo naziva junaki našega časa, pri učencih in dijakih spodbuja razvoj in promocijo prostovoljstva. Naziv junaki našega časa prejmejo vzgojno-izobraževalni zavodi, ki načrtno razvijajo prostovoljstvo učencev in dijakov, zagotavljajo mentorstvo ter koordinirajo delo mladih na različnih področjih, kot so medvrstniška, pomoč, sodelovanje z domovi starejših občanov in drugimi zavodi, sodelovanje pri različnih prireditvah, pomoč živalim, zbiralne akcije ter predajanje znanja tudi starejšim. Leta 2021 so nekatere šole zaradi omejitev in ukrepov za zajezitev pandemije kovida 19 ter zaradi pouka na daljavo nastale razmere izkoristile za načrtovanje in uresničevanje novih projektov, za kar so prejele posebno priznanje Slovenske filantropije za angažiranost in inovativnost.

Posebej velja poudariti **prostovoljstvo** kot **načelo** in konkretno **delovanje** posameznikov in posameznic, ki predstavlja temelj uresničevanja ciljev civilne družbe. V Sloveniji je prostovoljstvo tudi zakonsko opredeljeno, določa ga *Zakon o prostovoljstvu*, ki prostovoljstvo opredeljuje kot družbeno koristno brezplačno »aktivnost posameznikov, ki s svojim delom, znanjem in izkušnjami prispevajo k izboljšanju kakovosti življenja posameznikov in družbenih skupin ter k razvoju solidarne, humane in enakopravne družbe«. Prav tako poudari tudi njegov pomen: »prostovoljstvo krepi medsebojno solidarnost ljudi, spodbuja razvoj človeških zmožnosti in vseživljenjskega učenja, zagotavlja družbeno povezanost in sodelovanje pri reševanju problemov posameznikov in družbe«.

Primer prostovoljske akcije, v kateri so ljudje množično sodelovali, je okoljski projekt Očistimo Slovenijo. V tej akciji, ki jo je že večkrat, nazadnje leta 2018, organiziralo društvo Ekologi brez meja, so ljudje po vsej Sloveniji sodelovali pri odkrivanju divjih odlagališč in čiščenju odpadkov. Akcije so bile zelo odmevne in koristne ne le zato, ker je bilo v naravi s tem manj odpadkov, temveč tudi ker je s tem civilna družba razširjala pomen čistega okolja, opozarjala na problematiko divjih odlagališč in prispevala k spreminjanju odnosa ljudi do okolja. Projekt dokazuje, da so ljudje pripravljeni sodelovati za skupno dobro.

Če povzamemo, prostovoljstvo ima v družbi pomembno vlogo, saj **povezuje** posameznike, ozavešča o soodvisnosti ljudi, dejanja posameznikov in skupin pa **izboljšuje** kakovost

življenja vseh. Ne samo, da ima pozitiven učinek na skupnost, temveč tudi na posameznika, ki nudi pomoč, torej prostovoljca. Kot smo pokazali ob zgornjem primeru okoljske akcije, so ljudje krepili medsebojno povezanost, prispevali k boljšemu življenjskemu okolju in tudi kot posamezniki spoznavali ter reševali probleme, s katerimi se kot družba soočamo.

2.1.4 Kako deluje civilna družba?

Doslej smo govorili o značilnostih in delovanju civilne družbe na splošno, omenili pa smo, da so ljudje v okviru civilne družbe **organizirani različno**, pri čemer so nekatere oblike organiziranja bolj formalne in institucionalizirane, druge pa bolj spontane in manj formalizirane. V Sloveniji na primer lahko med raznolike organizacije civilne družbe uvrščamo sindikate, humanitarne organizacije, gospodarske in poklicne zbornice, verske in mladinske organizacije, športna in kulturna društva, družbena gibanja in civilne pobude (iniciative). Vidimo lahko, da je civilnodružbenih oblik delovanja veliko, med njimi še posebej izstopajo nevladne organizacije in družbena gibanja.

Preden pogledamo, kako je z nevladnimi organizacijami v Sloveniji, velja orisati, kaj sploh so **nevladne organizacije**. Z določenimi težavami se soočimo že pri **poimenovanju** nevladnih organizacij. Tako lahko zasledimo, da so nevladne organizacije poimenovane tudi neprofitne organizacije, prostovoljne organizacije ali, splošneje, kar civilnodružbene organizacije. Glede poimenovanja je zelo pomemben kontekst. Tako je v ZDA, kjer je velik poudarek na trgu ter delovanju gospodarskih (profitnih) družb na njem, zelo razširjeno poimenovanje »neprofitne organizacije«, s čimer je poudarjeno, da te organizacije niso usmerjene v ustvarjanje dobička. V Združenem kraljestvu pa je pravnoformalna oblika nevladnih organizacij »charity« (dobrodelnost), zato so primarno poimenovane kot dobrodelne organizacije. Ne glede na ime pa lahko nevladnim organizacijam pripišemo nekatere skupne značilnosti glede njihovega delovanja. Tako so njihove **značilnosti** implementacija, kataliza in partnerstvo. Z **implementacijo** imamo v mislih predvsem, da si nevladne organizacije prizadevajo za mobilizacijo različnih virov (tako finančnih kot človeških) za zagotavljanja storitev ali produktov, ki jih ljudje potrebujejo. Nevladne organizacije so tako pogosto vključene v aktivnosti na **različnih področjih**, kot so zdravstvo, sociala, človekove pravice, izobraževanje itd. Nevladne organizacije so pogosto dejavne tam, kjer država ne želi ali ne more učinkovito delovati, zato pogosto zagotavlja vire nevladnim organizacijam ter s tem podpira njihovo delovanje. Nevladne organizacije so tudi **katalist**. To pomeni, da delujejo v smeri navdihanja, spodbujanja in organiziranja refleksije ter dejanj glede različnih družbenopolitičnih zadev, s tem pa težijo tudi k družbeni transformaciji. Nevladne organizacije želijo spremembe, najpogosteje v smeri večje pravičnosti ter solidarnosti in zagotavljanja

dostojnega življenja vsem v družbi in v različnih družbenih skupinah. Tretja značilnost delovanja nevladnih organizacij pa je **partnerstvo**. Rekli bi lahko, da je partnerstvo vse vidnejši trend pri delovanju nevladnih organizacij, v katerem te organizacije sodelujejo z različnimi vladnimi institucijami, donatorskimi organizacijami in gospodarskimi družbami. Sodelovanja lahko poteka na različnih področjih in z različnimi nameni, pri čemer pogosto težijo k odpravljanju družbenih problemov, kot so onesnaženje okolja, revščina ipd.

Tudi v **Sloveniji** nevladne organizacije tvorijo t. i. tretji sektor ali civilno družbo. Predstavljajo izredno pomembno obliko sodelovanja državljanov in prebivalcev Slovenije pri upravljanju države in družbe, saj so aktivne na področjih sociale, zdravja, družine, okolja itd.

Pomembno je, da v Sloveniji poznamo **tri prevladujoče oblike** nevladnih organizacij, in sicer so to **društva, zavodi in ustanove**.

Med slovenskimi nevladnimi organizacijami prevladujejo društva. To so članske organizacije, katerih člani med seboj izvolijo svoje vodstvo. Toda to ne pomeni, da vodstvo društva odloča o vsem, saj je najvišji organ zbor članov oziroma vsi člani društva. Društvo je lahko ustanovljeno za uresničevanje interesov svojih članov ali javno koristnih interesov. Nadalje, nevladne organizacije imajo lahko tudi obliko zavodov. To so organizacije, ki se ustanovijo za opravljanje neke dejavnosti. Pomembna razlika med društvom in zavodom je, da zavodi nimajo članstva, kakor ga imajo društva. Vodilni v zavodu so njegovi ustanovitelji. Namen zavodov je zagotavljanje nepridobitnih, javno koristnih storitev za posameznike ter organizacije. Ob zasebnih zavodih obstajajo tudi javni zavodi, katerih ustanoviteljica je država ali občina, zato niso del nevladnega sektorja. Tretja oblika nevladnih organizacij pa so ustanove. Te so tradicionalno namenjene združevanju premoženja za določen namen, ki ga upravlja upravni odbor. Tudi ustanova ni članska organizacija.

V Sloveniji je med nevladnimi organizacijami največ društev in zavodov.

Društvo je članska organizacija, ki je v osnovi namenjena zadovoljevanju interesov svojih članov, vendar lahko seveda deluje tudi širše. Primer društva je Slovensko politološko društvo, ki združuje politologe in organizira različne dogodke, na katerih lahko vsi člani in tisti, ki jih politologija zanima, debatirajo o različnih političnih problemih. Prav tako lahko politološko društvo v imenu svojih članov sporoča javnosti mnenja o določenih (političnih) dogodkih ipd. Društvo deluje tudi zato, da politologi skupaj (in ne kot posamezniki) izražajo svoja stališča ter uresničujejo interese. Društvo ima svoj statut, pravila, ki določajo njegovo delovanje. Največjo moč v društvu ima skupščina ali zbor članov, ki ga sestavljajo vsi njeni člani. Ti na primer odločajo, kdo bo predsednik društva za določen čas.

Primer društva je Društvo Humanitas – Center za globalno učenje in sodelovanje. Društvo z izobraževanjem, informiranjem, organizacijo dogodkov in pripravo gradiv ozavešča o globalnem učenju, medkulturnem dialogu in razvojnem sodelovanju ter jih spodbuja. S tem širi zavedanje o globalni soodvisnosti, pomenu uresničevanja človekovih pravic in spoštovanju raznolikosti.

Primer zavoda je Zavod BOB. Zavod ni članska organizacija in se primarno ustanovi za izvajanje dejavnosti. BOB se primarno ukvarja z mladimi in izvaja neformalno izobraževanje, mladinsko ulično delo, kulturne dejavnosti ipd. Pri tem ima tudi posebne cilje, na primer prispevati k razvoju kakovosti sistemov podpore za aktivnosti mladih, inovativno svetovanje in vodenje, razvijati interese, talente in možnosti ustvarjalnega preživljanja prostega časa mladih. Za razliko od društev, kjer ima največ pristojnosti skupščina, je osrednji odločevalski organ svet zavoda. Tudi BOB ima svoj svet, ki ga v zavodu imenujejo matični tim. Matični tim ima operativno, upravno in potrjevalno funkcijo. Sestavljajo ga vsi redno zaposleni delavci zavoda in ima najmanj tri člane. Sestavljen je iz predstavnika ustanoviteljev, predstavnika zaposlenih zavoda in predstavnika uporabnikov oziroma zainteresirane javnosti.

Podobno kot drugod imajo v Sloveniji nevladne organizacije – ne glede na formalnopravno obliko – (pisana ter nepisana) pravila delovanja. Njihova ključna značilnost je **neodvisnost**. To pomeni, da so kolikor je mogoče neodvisne pri vseh ključnih elementih svojega obstoja in delovanja. Neodvisne so tako pri ustanovitvi (upoštevati morajo le zakonsko določene pogoje za registracijo), svojem delovanju (same določajo svoje dejavnosti, cilje in naloge) in pri prenehanju delovanja. Bistveno je predvsem, da nanje ne vplivajo država in politične stranke ter da so s tem politično neodvisne. Naslednje vodilo delovanja nevladnih organizacij v Sloveniji je tudi **neprofitnost**, kar pomeni, da njihov osrednji namen ne sme biti ustvarjanje dobička. Nevladne organizacije sicer lahko izvajajo komercialne storitve na trgu, vendar morajo ustvarjeni dobiček nameniti za svojo registrirano dejavnost, ne pa ga razdeliti med člane ali upravne organe. Značilnosti nevladnih organizacij sta tudi **prostovoljnost** (članstvo v nevladni organizaciji ne sme biti obvezno ali kako drugače prisilno) in **multifunkcionalnost** (nevladne organizacije lahko delujejo na več področjih hkrati – na primer na socialnem področju in področju izobraževanja).

Zelo pogosto želijo nevladne organizacije delovati tako, da to koristi širši javnosti ali družbenim skupinam ter posameznikom, ki potrebujejo pomoč. Takšne nevladne organizacije so še posebej pomembne, česar se zaveda tudi država. Zato lahko nevladna organizacija pridobi **status nevladne organizacije v javnem interesu** na določenem področju, če njevo delovanje na tem področju presega interese njenih ustanoviteljev in je splošno koristno. Vlogo za pridobitev statusa nevladna organizacija poda pri ministrstvu, pristojnem za podelitev tega statusa. Če želi nevladna organizacija takšen status pridobiti, mora dokazati, da že opravlja dejavnosti, ki imajo širšo korist, in je njen prispevek (npr. k lajšanju posledic

dic revščine) skorajda nepogrešljiv. Če nevladna organizacija tak status pridobi, ima zato tudi **posebne ugodnosti**, na primer možnost prejetja donacije pol odstotka dohodnine, oprostitev določenih taks ter možnost brezplačne uporabe prostorov za svoje delovanje. Nevladnih organizacij s tem statusom ni tako malo, za primer povejmo, da je organizacij, ki delujejo v javnem interesu na področju okolja, okoli 30. Med njimi sta društvo Focus, ki je osredotočeno na sonaraven razvoj in pri izvajanju projektov deluje na področju podnebnih sprememb, ter ustanova Umanotera, ki si prizadeva za trajnostni razvoj v nacionalnih politikah ter za vzpostavljanje ravnotežja med človekom in okoljem. Seveda pa ti nevladni organizaciji nista najpomembnejši, niti niso vse tiste, ki imajo status organizacije, ki deluje v javnem interesu, edine, ki »kaj štejejo«. Številne organizacije, ki nimajo tega statusa, so ravno tako pomembne in vse (ali vsaj večina) predstavljajo košček v mozaiku izgradnje boljše družbe in sodelovanja pri zadevah, ki neposredno ali posredno vplivajo na naša življenja.

Poleg nevladnih organizacij pa pomemben del civilne družbe predstavljajo tudi **družbena gibanja**. Takoj se lahko vprašamo, kakšna je razlika. **Razliko med nevladnimi organizacijami in družbenimi gibanji** najlažje opredelimo glede na njihove vloge v (družbenopolitičnem) sistemu. Če so nevladne organizacije večinoma (vendar ne vedno!) pripravljene sodelovati z različnimi akterji (npr. državo, drugimi nevladnimi organizacijami, donatorji, podjetji) pri doseganju nekega konkretnega cilja ter uporabljajo ustaljene in (večinoma) nekonfliktne oblike delovanja, pa za družbena gibanja pravimo, da je njihova domena delovanja najpogosteje zunaj sistema, uporabljajo pa t. i. nekonvencionalne oblike družbenopolitične angažiranosti, kot so protesti, zasedbe itd. Opozoriti velja, da je takšno razlikovanje zelo splošno in glede na prakso nevladnih organizacij ali družbenih gibanj včasih neustrezno, nam pa vsaj okvirno pokaže ključno orientiranost enih ali drugih.

Družbena gibanja v sodobnem svetu postajajo tako pomembna, da sta avtorja Meyer in Tarrow (1998) že konec devetdesetih let 20. stoletja govorila, da postajamo (globalna) **družba družbenih gibanj**. Ključna ideja je, da sodobno družbeno okolje postaja vse bolj kompleksno s številnimi izzivi, na katere je treba neprestano iskati odgovore. Ker obenem govorimo tudi o krizi predstavniške demokracije, saj ljudje ne zaupajo več tradicionalnim oblikam političnega soodločanja, kakršne so volitve, so alternativne oblike političnega izražanja v porastu. Ljudje se v tej luči pogosto odločajo za kolektivne akcije v obliki družbenih gibanj. Prizadevanja družbenih gibanj pomenijo »politiko z drugimi sredstvi«, pri čemer so ta »druga sredstva« potrebna, ker gibanja nimajo virov in (neposrednega) dostopa do političnega sistema (Gamson, 1990). V tej luči je družbeno gibanje mogoče opredeliti kot organizirano dejavnost večjega števila ljudi za uresničitev ali preprečevanje družbenih, političnih, ekonomskih ali kulturnih sprememb.

Zdi se, da smo prišli že precej bliže razumevanju družbenih gibanj, vendar moramo takoj izpostaviti, da so tako kot problemi, ki jih naslavlja, tudi **gibanja sama zelo raznovrstna**. Deliti jih je mogoče glede na naravo in obseg sprememb, ki jih želijo doseči (ali včasih tudi preprečiti).

Glede dometa razločujemo med **reformističnimi** in **radikalnimi** gibanji. Reformistična gibanja zagovarjajo spremembe glede določenih norm ali zakonodaje. Takšna gibanja so bila v preteklosti na primer sindikati, ki so želeli doseči povečevanje delavskih pravic ali pa so nasprotovali kršitvam delavskih pravic. Tudi današnji sindikati sledijo tem ciljem. Prav tako je večina okoljskih gibanj, kakršno je v Sloveniji »Mladi za podnebno pravičnost«, reformističnih, saj želijo uveljavitev boljše okoljske zakonodaje ali zagovarjajo spremembe naših vrednot, ki bi bile bolj usmerjene v varovanje okolja. Radikalna gibanja pa po drugi strani težijo k temeljiti (ali celo popolni) spremembi vrednotenega sistema ipd. Takšna gibanja so na primer gibanja, usmerjena k spremembi oblasti v določeni državi.

Gibanja lahko razlikujemo tudi glede na **vrsto spremembe**, ki jo želijo doseči. Najosnovnejša delitev v tem smislu razločuje gibanja, ki so usmerjena k spremembam in inovacijam, zato so **progresivna**, ter gibanja, ki so **konservativna** ter si prizadevajo ohranjati obstoječe norme, vrednote, ureditev itd. Znan primer konservativnega gibanja iz zgodovine so ludisti, ki so z uničevanjem novih industrijskih strojev želeli preprečiti spremembo načina proizvodnje dobrin.

Še ena pomembna delitev gibanj je glede na **metode dela** ter prakse, ki jih uporabljajo za doseganje svojih ciljev. V najširšem smislu razločujemo gibanja, ki so manj konfliktna in pri svojih akcijah uporabljajo bolj **miroljubna** sredstva (npr. mirni protesti), druga gibanja pa se zatekajo tudi k **nasilju** in uporabljajo nasilna sredstva. Včasih nasilna gibanja prerastejo tudi v organizirane teroristične ali paravojaške organizacije.

V okviru pregleda mogočih delitev družbenih gibanj poudarimo še t. i. **stara in nova družbena gibanja**. »Stara« družbena gibanja so tista, ki so delovala v 18., 19. ter v prvi polovici 20. stoletja in so zajemala predvsem specifične družbene skupine ter razrede. V kontekstu razvijajoče se kapitalistične liberalne ureditve so se močno usmerjala k vprašanju bojev za večje pravice (npr. kmetov, delavcev ipd.) ter dostojnega življenja. Predvsem po drugi svetovni vojni pa govorimo o velikih družbenopolitičnih spremembah, ki jih označuje tudi prehod v postindustrijsko družbo, kjer pride do izjemnega razvoja tehnologij, sprememb v gospodarstvu (prevladuje storitveni, ne pa industrijski sektor), kulturnih vzorcev ter vrednot (npr. vzpon individualizma in vprašanje identitet). Nova družbena gibanja v tem kontekstu niso več usmerjena izključno k vprašanju razredov in njihovih pravic ter standardov

življenja, temveč k seriji različnih vprašanj, povezanih z identitetami in svoboščinami. Tako vzniknejo nova družbena gibanja, kot so feministična, okoljska, LGBTQIA+ in alterglobalistična gibanja.

Ne glede na vrsto gibanja pa je zanje značilno, da temeljijo **na začasni kolektivni identiteti**. Kaj to pomeni? Ker družbena gibanja pogosto nimajo velike stopnje institucionaliziranosti, je ključno vezivo gibanj sledenje specifičnemu skupnemu cilju. Za razliko od nevladnih organizacij družbena gibanja nimajo jasnih eksplicitnih in formalnih (formaliziranih) pravil delovanja, organiziranja itd. Zato družbene skupine delujejo na temeljučasnosti in je povsem običajno, da lahko hitro nastanejo in tudi hitro prenehajo delovati. V povezavi s tem govorimo tudi o **življenjskem ciklu** družbenih skupin. Družbene skupine najpogosteje prestanejo štiri faze. Prva je faza **vznika**, ko skupina praktično nima organizacijskih elementov in šele oblikuje zahteve. Tej fazi pravimo tudi faza družbene fermentacije, ker se v družbi začne pojavljati neko vprašanje ali problem, na katerega se ljudje odzovejo. Naslednja faza je faza **združitve** in organiziranja, v kateri se ljudje navdušijo, dokončno oblikujejo zahteve, se organizirajo in začne se vzpostavljati samozavedanje družbenega gibanja. Tretja faza je **birokratizacija**, v kateri se družbeno gibanje vse bolj formalizira, pripadniki gibanja izdelujejo konkretne in načrtne strategije delovanja, vzpostavijo se notranje strukture in gibanje je v tej fazi najdejavnije tudi v smislu akcij za doseganje zastavljenih ciljev. Četrta faza pa je faza **zatona**, ki pride do institucionalizacije ali izgube inercije. Takoj se postavi vprašanje, zakaj neko družbeno gibanje **preneha** delovati oziroma začne ugašati? Razlogov je seveda več. Prvi in najočitnejši je, da družbeno gibanje uspe s svojimi zahtevami in doseže zastavljene cilje, kar pomeni, da ni več jasnega razloga za njegov obstoj. Nadalje lahko gibanje zamre oziroma preneha delovati, ker je zatrto ali neuspešno s svojimi zahtevami. Lahko pa se tudi zgodi, da zahteve družbenih gibanj postanejo tako razširjene v javnosti, da postanejo splošne, zato gibanje ni več potrebno.

Literatura in viri

- Adloff, F. (2018). Civil Society V W. Outhwaite in S. P. Turner (ur.). *The SAGE handbook of political sociology*. Sage.
- AJPES (2021). *Evidenca nevladnih organizacij v javnem interesu*. https://www.ajpes.si/Registri/Drugi_registri/Evidenca_nevladnih_organizacij/Splosno (21. 3. 2021).
- CIVICUS (2021). *Year in Review: Top Ten Trends*. (2018). https://www.civicus.org/documents/reports-and-publications/SOCS/2018/socs-2018-overview_top-ten-trends.pdf

- CNVOS (2010). *Skupaj za skupnost: Priročnik o sodelovanju med občinami in nevladnimi organizacijami*. Zavod Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij CNVOS.
- Cooper, R. (2018). *What is Civil Society, its role and value in 2018?* University of Birmingham. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c6c2e74e5274a72bc45240e/488_What_is_Civil_Society.pdf
- Društvo Humanitas – Center za globalno učenje in sodelovanje (2021). <https://www.humanitas.si/o-nas> (27. 6. 2021).
- Gamson, W. A. (1990). *The strategy of social protest*. Wadsworth.
- Junaki našega časa (2021). <https://www.prostovoljstvo.org/natecaj/junaki-nasega-casa-2021> (27. 6. 2021).
- Lewis, D. (2010) Nongovernmental Organizations, Definition and History. V H. K. Anheier in S. Toepler (ur.). *International Encyclopedia of Civil Society*. Springer.
- Meyer, D. S. in Tarrow, S. (1998). *The social movement society: Contentious politics for a new century*. Rowman & Littlefield.
- Nevladnik.info* (2021). Nevladne organizacije. <http://www.nevlnadnik.info/si/nevlnadne-organizacije/> (21. 3. 2021).
- World Economic Forum (2013). *The Future Role of Civil Society*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_FutureRoleCivilSociety_Report_2013.pdf
- Vlada Republike Slovenije (2021). *Civilna družba*. <https://www.gov.si/podrocja/drzava-in-druzba/civilna-druzba/> (20. 3. 2021).
- Zakon o prostovoljstvu (ZProst). (2011). *Uradni list RS*, št. 10/11, 16/11 – popr. in 82/15). <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5532>

2.2 Množični mediji

mag. Klavdija Šipuš, Tanja Popit, Vojko Kunaver

2.2.1 Kateri ključni družbeni procesi so vodili k nastanku in širitvi množičnih medijev ter uveljavitvi pravice do svobode izražanja?

Slovenci smo dobili prvo knjigo, *Katekizem*, leta 1550. Napisal jo je Primož Trubar. Slovenski protestanti so izdali okoli 50 knjig.

Antično Grčijo poznamo kot zibelko demokracije, vendar pa so tudi v Grčiji poznali **cenzero**. V 4. stoletju pr. n. št. je bil grški filozof Sokrat obsojen na smrt zaradi svojih filozofskih idej, ki naj bi kvarile mladino.

položaj nacionalnih jezikov, kar lahko označimo kot drugi pogoj za hitrejšo širitev tiskarstva, hkrati pa za pogoj poznejšega nastajanja narodov in na tej podlagi tudi nacionalnih držav.

Prvi slovenski časopis so bile Lublanske novice, ki jih je izdajal Valentin Vodnik v drugi polovici 18. stol. (1797–1799). Sredi 19. stol. (1843–1881) je dr. Janez Bleiweis izdajal Kmetijske in rokodelske novice. V drugi polovici 19. stoletja pa sta začela izhajati politično orientirana časopisa Slovenec – časopis slovenskih konservativcev – in Slovenski narod – časopis slovenskih liberalcev. Oba sta prenehala izhajati z začetkom druge svetovne vojne.

Iznajdba tiskarskega stroja leta 1450 velja za pomemben mejnik, ki je bistveno prispeval k širjenju informacij. Pred tem so namreč knjige prepisovali, tiskarski stroj pa je omogočil hitrejše nastajanje novih izvodov, tako je bilo do leta 1500 kljub nepismenosti večine ljudi natisnjenih že okoli 20 milijonov knjig, pamfletov in drugih tiskanih gradiv. Seveda v tistem času še ni mogoče govoriti niti o resnični množičnosti niti o svobodi tiska. Marsikje je bilo namreč strogo prepovedano kritiziranje vladajočih, samo tiskanje pa so morali odobriti cenzorski organi takratnih oblasti. Je pa prav tiskanje knjig utrdilo

Z **vzponom meščanstva** in njegove zahteve po **sodelovanju pri oblasti** so se začele pojavljati tudi zahteve po svobodnem izražanju mnenj in prepričanj, vključno s svobodo tiska. Te so bile zlasti izrazite s pojavom razsvetljenstva od druge polovice 18. stoletja z začetki v Franciji (Voltaire, Montesquieu, Rousseau), pri nas pa so bili pomembni predstavniki Zois, Linhart in Pohlin. Temeljno sporočilo **razsvetljencev** je bilo med drugim prav **svoboda izražanja** ter prevlada razuma. Da pa bi lahko ljudstvo sodelovalo pri odločitvah, ki se nanašajo na vse državljane, je moralo biti obveščeno, to pa je terjalo tudi možnost izražanja in širjenja mnenj. Svobodo izražanja in ti-

ska lahko tako razumemo tudi kot sredstvo meščanstva v boju za sodelovanje pri izvajanju oblasti in pri **uveljavljanju demokracije** v 19. stoletju.

Med najzgodnejše zakonske spremembe, ki so uveljavile svobodo tiska, lahko štejemo ukinitve cenzure s prenehanjem veljavnosti *Zakona o licenciranju* 1695 v Angliji; prva evropska država, ki je svobodo tiska vključila v svojo zakonodajo, pa je bila Švedska. Prvi časopisi, ki so postajali množični, so se pojavili v 18. in 19. stoletju, sprva so bili sicer namenjeni predvsem gospodarstvenikom, kasneje pa so pričeli vključevati tudi splošnejše vsebine, z nastajanjem političnih strank pa tudi politične novice in poglede. Množični mediji so bili za politiko od nekdaj zanimivi prav zato, ker so sorazmerno hitro dosegli veliko ljudi, ki jih z neposredno komunikacijo nikakor ne bi mogli, s tem pa so omogočili tudi širitev prepričan in idej na širše množice. K tej širitvi sta še bolj pripomogli iznajdbi radia – prve oddaje so se pojavile v dvajsetih letih 20. stoletja – in televizije, ki je postala široko razširjena po drugi svetovni vojni.

Z demokratičnimi političnimi ureditvami se je vzporedno uveljavljala tudi svoboda izražanja in širjenja idej prek množičnih medijev. V državah, ki ostajajo nedemokratične, pa še danes prihaja do omejevanja teh svoboščin; oblasti medijem krčijo ali odvzamejo finančna sredstva, v najhujših primerih pa prihaja celo do preganjanja, zapiranja in umorov novinarjev. Vendar pa se tudi v državah, kjer je pravno zagotovljena svoboda medijskega prostora, porajajo številna vprašanja, ki se nanašajo na odnose med politično in gospodarsko elito na eni strani ter mediji na drugi, prav tako pa tudi vprašanja o vplivu medijev na politiko, posameznike in družbo kot celoto.

Pravica svobode izražanja je v 20. stoletju postajala vse pomembnejša, tudi zaradi izkušenj obeh svetovnih vojn (totalitarni režimi z načrtno propagando in cenzuro), in je vključena v *Splošno deklaracijo človekovih pravic*, ki jo je sprejela Generalna skupščina OZN na tretjem zasedanju v Parizu 10. decembra 1948.

19. člen Splošne deklaracije človekovih pravic

»Vsakdo ima pravico do svobode mnenja in izražanja; ta pravica vključuje svobodo imeti mnenje brez vmešavanja ter svobodo iskati, sprejemati in širiti informacije in ideje na kakršenkoli način in ne glede na meje.«

2.2.2 Kakšna je vloga množičnih medijev v sodobni demokratični družbi?

Na navidezno povsem preprosto vprašanje, kakšno vlogo imajo množični mediji v sodobni družbi, bi verjetno večina odgovorila, da mediji posredujejo informacije, nas obveščajo o aktualnem dogajanju doma in po svetu in nas tako **informirajo**. Prek različnih oddaj nas

izobražujejo, predvsem pa ponujajo različne zvrsti **zabave**, med vsemi temi vsebinami pa posredujejo tudi **oglasna sporočila** in tako, hote ali nehote, **vplivajo** na naše potrošniške navade in pogled na svet. Drugi bi dodali, da nam z različnih zornih kotov prikazujejo dogodke, in se strinjajo, da je **pluralnost** pogledov in medijev pomembna, da pa tudi **interpretirajo** in **komentirajo**, se **politično opredeljujejo** in da to, kdo jih financira, vpliva na vsebine, ki jih poudarjajo ali izpuščajo. Nadalje bi kdo s kritično noto dodal, da predvsem mediji, ki jih označujemo za »rumene«, preveč **posegajo v zasebnost** predvsem znanih ljudi. Spet naslednji bi pridal, da je na spletu prebral izjavo uporabnika, ki žali njegovega soseda, ker je pribežnik in druge veroizpovedi, ter da so lahko mediji tudi **prostor širjenja dezinformacij, lažnih novic, sovražnega govora in razpihovanja nestrpnosti**. Negativna sporočila namreč razdiralno delujejo na skupnosti in prispevajo k ohranjanju in utrjevanju stereotipov (→ 1.2.4), ki podpirajo nasilje, sovražstvo in nestrpnost. In tretji bi se s tem strinjal ter nadaljeval, da lahko mediji prav tako **posredujejo dobre zgodbe in novice, opozarjajo na nepravilnosti v družbi**, vplivajo na to, da pride v politikah do sprememb pri odločitvah v korist deprivilegiranih skupin. In nekdo bi namesto odgovorov postavljajl vprašanja: ali mediji resnično odražajo dogajanje v družbi ali pa resničnost sami konstruirajo; zakaj nam posredujejo določene izbrane teme in novice, o drugih pa ne govorijo; kje so ovire, da ženske in manjšine v medijih niso enakopravno zastopane, in kdo sploh je oziroma ni zastopan; kako in koliko so prikazani poklici ipd. Vsi pa bi se zagotovo strinjali, da sta vloga medijev in njihov vpliv na naše dožemanje in razumevanje sveta izredno pomembna.

»Novinarji naj bi bili četrta veja oblasti, čeprav številni politiki to neradi slišijo. Češ, saj niso izvoljeni. Toda so izvoljeni, vsak dan znova na kiosku, z abonmajem, z vključitvijo elektronskih sporočil, s klikli, ki gredo dnevno v stotisoče. /.../ Bistvo demokracije je ne le to, da ima oblast tisti, ki dobi na volitvah največ glasov, temveč da demokracija premore pravila, ki preprečijo zlorabo oblasti. Ker sicer zdrsnemo v avtoritarizem, diktaturo ali totalitarizem.« (novinar Boris Jaušovec, 2021)

In prav ta vpliv je v srčki tega, da so mediji v sodobni družbi ključni za varovanje in ohranjanje demokracije, vladavine prava ter človekovih pravic in svobosčin. Zato ni presenetljivo, da se je za novinarstvo ustalilo znano poimenovanje, da je **četrta veja oblasti**. Poleg treh vej oblasti (zakonodajne, izvršne in sodne, → 3.2.3) naj bi množični mediji predstavljali četrto vejo kot nadzorno preostalim trem, saj državljanje ne le obveščajo, temveč tudi razkrivajo nepravilnosti v njihovem delovanju. S tem je povezan tudi drug uveljavljen izraz, ki poglobitvno vlogo, predvsem preiskovalnih novinarjev, zaobjema v besedni zvezi, da je novinarstvo **pes čuvaj demokracije** (angl. *watchdog*).

Prav zaradi poročanja o javnih zadevah, ki zadevajo vse nas, npr. ko razkrivajo politične in gospodarske škandale, korupcijo in nepravilnosti, omejujejo in nadzorujejo tiste, ki imajo družbeno moč in vladajo v našem imenu. Zakaj je to tako pomembno? Samo če smo

državljeni obveščeni o dogajanju, lahko tudi nadzorujemo oblast in se tehtno odločamo na volitvah. Po drugi strani pa novinarji in mediji z objavami spodbujajo vlade k ukrepanju na posameznih področjih našega življenja, npr. na področju socialne politike, šolstva ipd.

Svojo vlogo lahko mediji opravljajo le, če so **neodvisni in svobodni**, kar pomeni, da delujejo kot **javni servis državljanov in civilne družbe**, torej v našo korist. Povedano še drugače: da delujejo brez pritiskov političnih odločevalcev ali gospodarskih korporacij. Ali kot je že davnega leta 1944 za tisk zapisal Albert Camus: »Tisk je svoboden le, če ni odvisen niti od moči vlade niti od moči denarja« (Keane, str. 138). Mediji so namreč pomemben dejavnik pri spodbujanju demokracije in pravne države le, če jim je omogočena svoboda izražanja in širjenja informacij, ne da bi jim oblasti držav ali posamezniki, ki imajo moč, to preprečevali.

Pri tem imajo pomembno vlogo prav **javni mediji** (npr. RTV Slovenija), ki so v demokraciji nujno potreben javni servis in delujejo v javno dobro oziroma v splošno javno korist, z drugimi besedami, za vse državljane. T. i. **nepridobitni mediji v javni lasti** so odgovorni svojemu občinstvu, torej javnosti, odgovorni so vsem državljanom. Ker pa je trg večinoma prepreden s **pridobitnimi, zasebnimi mediji**, imenovanimi tudi **komercialni**, lahko državljanji tudi od njih pričakujemo, da so, ko predstavljajo svoje vsebine in s tem tudi interese, pri tem **transparentni** ter **odgovorni**: spoštujejo človeško dostojanstvo, ne širijo nestrpnosti, sovražnega govora, neresnic in, ne nazadnje, omogočajo objavo popravkov.

Kakovostni mediji so tudi nosilci kulture in njeni soustvarjalci. Nenadomestljivi so pri razvijanju nacionalne in kulturne identitete ter jezika, utrjevanju temeljnih družbenih vrednot, kot so človekove pravice, demokratičnost in strpnost, razvoju izobraževanja in znanosti, uveljavljanju kulture javne razprave in dialoga ter utrjevanju pravne in socialne države. V Republiki Sloveniji se zato izvajajo ukrepi za zagotavljanje pluralnosti slovenskega medijskega prostora, namen tega pa je vsem omogočiti dostop do kakovostnih in raznovrstnih medijskih vsebin.

Odnos med politiko in gospodarstvom ter mediji

V demokratičnih državah je zakonsko (ustavno) zagotovljena svoboda izražanja in medijev, kar pa še ne pomeni, da politika ne poskuša **vplivati na oblikovanje javnega mnenja** pa tudi na same medije. Množični mediji omogočajo političnim strankam predstavljanje njihovih idej, prepričanj in vrednot, pa tudi vpliv na oblikovanje javnega mnenja, ki je pogoj za vpliv na izide volitev. Tako politične stranke kot tudi npr. različna družbena gibanja in interesne skupine uporabljajo množične medije za pridobivanje podpore.

Enega neposrednejših vplivov politike na medije predstavlja **medijska zakonodaja**, ki določa delovanje zasebnih in javnih medijev, pogoje delovanja novinarjev (npr. količino

reklamnih sporočil, način zaposlovanja, ukrepe proti omejevanju konkurence ipd.). Drugo pomembno področje, kjer se izkazuje razmerje med politiko in mediji, pa se nanaša na omejitve, do katerih **dokumentov ali podatkov javnost lahko dostopa**, in sicer z določanjem različnih stopenj tajnosti (npr. zaradi varovanja varnosti države in državljanov).

Glede tajnosti podatkov se pogosto oblikujejo različna mnenja. Edward Snowden je razkril zbiranje osebnih podatkov državljanov brez naloga sodišča, za kar je menil, da škoduje družbi. Julian Assange je ustanovil Wikileaks, mednarodno neprofitno organizacijo, ki objavlja zaupne podatke in jih dostavlja medijem, ker meni, da so v javnem interesu. Oba so v ZDA obtožili nezakonite in škodljive izdaje tajnih podatkov, zato ju ta država tudi preganja.

Z dostopnostjo svetovnega spleta čedalje pomembnejšo vlogo igrajo tudi **družbena omrežja** (npr. Facebook, Twitter ipd.). Ob začetku je veljalo prepričanje, da bo informacijska tehnologija omogočila večjo **demokratičnost**, saj naj bi z njo imeli dostop do informiranja in razširjanja svojih pogledov vsi – tudi skupine in posamezniki, ki težje najdejo pot v druge množične medije. Kasneje se je izkazalo, da medijski prostor posamezniki, korporacije ali oblast lahko uporabljajo in izrabljajo za lastno korist (npr. plačani troli, lažni profili ipd.). Tako kot se je gospodarstvo usmerilo iz proizvodnje za vse (množična proizvodnja) k proizvodnji za specifične skupine (za mladostnike, starejše, bogate, homoseksualce itn.), tako so tudi politične in druge informacije postale čedalje bolj **usmerjene** v posamične javnosti, pri čemer te tako dobivajo posebej njim prirejena sporočila.

Družbena omrežja imajo pomembno vlogo tudi v času volitev. O njihovem vplivu na rezultate volitev je potekala precejšnja razprava v povezavi z brexitom in volitvami v ZDA leta 2016 v navezavi na afero Cambridge Analytica. To podjetje je pod krinko znanstvenoraziskovalnega dela zbiralo in uporabljalo podatke o uporabnikih Facebooka, ki so vsebovali tudi informacije o prijateljskih mrežah, s čimer je Cambridge Analytica pridobil podatke o 87 milijonih uporabnikov. Ti podatki so bili nato uporabljeni za izdelavo posebej oblikovanih in usmerjenih sporočil in so tako vplivali na volilno vedenje ljudi. Četudi nekateri dvomijo o uspešnosti te taktike, pa je ta škandal pokazal na **problem novega blaga – »trgovanja« z osebnimi podatki**.

Treba je opozoriti tudi na vlogo **matematičnih algoritmov**. Sprva je namreč kazalo, da bodo ti pri posredovanju različnih vsebin in podatkov bolj nepristranski, vendar delujejo tako, da uporabniki prejemo sporočila, ki so podobna tistim, ki smo jih uporabljali ali si jih ogledovali že prej. Tako se lahko ujamemo v **mehurček**, kjer večina vsebin, ki jih preberemo, zgolj podpira enake vsebine z enakimi pristopi, izključene pa so vse informacije

in vsa stališča, ki bi tem pogledom nasprotovala. Ujeti smo v zanki oziroma vidimo zelo reducirano podobo resničnosti, saj prejemamo novice in vsebine, ki zgolj pritrjujejo našemu mnenju in podpirajo naša prepričanja, hkrati pa brskalniki zbirajo tudi podatke o naši zgodovini na spletu.

2.2.3 Ali množični mediji prinašajo množstvo različnih pogledov in kako vplivajo na oblikovanje javnega mnenja?

Glede vprašanja, ali mediji prinašajo množstvo različnih mnenj in pogledov ali pa jih zgolj usmerjajo v prevladujoči tok, obstajajo različne interpretacije. V grobem jih lahko razdelimo na tiste, ki trdijo, da obstaja množstvo različnih medijev in zato tudi **možnost predstavitve različnih interesov**, ki predstavljajo tudi različne politične usmeritve. Na drugi strani pa nekatere interpretacije sporočajo, da mediji delujejo kot **sistem homogeniziranja** idej in ideologij, s čimer dajejo prednost vladajočim slojem v družbi. Za te trditve navajajo različne dokaze: npr. množični mediji so se razvijali vzporedno z razvojem množične potrošnje in s tem tudi sami prispevali k oblikovanju potrošniške družbe. Velik del dohodkov namreč pridobijo s **prodajo oglasnega prostora**, zato so čedalje bolj odvisni od oglaševanja, kar jih usmerja v to, da so prizanesljivi pri izražanju negativnih mnenj glede velikih oglaševalcev oziroma velikih korporacij in njihovih lastnikov. Naslednji argument v podporo homogenizaciji gre v smeri, da imajo mediji svoje **lastnike**, kjer je ključen dobiček, zato prodajajo tisto, kar prinese denar. Zaradi konkurence prihaja do koncentracije lastništva in komercializacije medijev, ki objavljajo predvsem zgodbe, ki se dobro prodajajo. Naprej navajajo, da ni mogoče spremljati **povezav med medijskimi ter političnimi in gospodarskimi elitami**, ki sodelujejo pri skupnih, ne vedno tudi legalnih dejavnostih. In ne nazadnje k homogenizaciji pripomorejo tudi **»skupni sovražniki«**, kot so bili npr. teroristi po napadih 11. septembra 2001 v ZDA.

In kaj kažejo raziskave o vplivu medijev na posameznike? Prve raziskave so bile usmerjene v eksperi-

30. oktobra leta 1938 je newyorška radijska postaja CBS nenadoma prekinila predvajanje in oglasil se je napovedovalec:

»Prekinjamo oddajo zaradi objave posebnega poslovnega združenja za sprejemanje in oddajanje novic. Na observatoriju v Chicagu so dvajset minut pred osmo na planetu Mars opazili več močnih eksplozij plina v pravilnih presledkih ...«

Tako se je začela radijska igra *Vojna svetov*, ki je nastala po istoimenskem znanstvenofantastičnem romanu. Napisal ga je angleški pisatelj Herbert George Wells, za radio pa ga je priredil in igro režiral mladi, takrat 23-letni Orson Welles. Aktualizirana igra je bila tako prepričljiva, da so številni poslušalci verjeli, da planet res napadajo bitja iz vesolja, kar je sprožilo množično paniko.

mente, kjer so ugotavljali vpliv dejanj na posameznike. Znan je eksperiment z lutko Bobo Alberta Bandure, izveden med letoma 1961 in 1963, v katerem je raziskovalec ugotovil, da nasilno vedenje odraslih vpliva na pogostost nasilnosti otrok. Večina raziskav v tem času je podobno ugotavljala tudi **velik vpliv medijev** na vedenje ljudi, medtem ko so poznejše raziskave pokazale, da **javnost ni zgolj pasiven objekt**, ki sprejema in posnema vse, kar ji je posredovano. Ljudje so namreč dejavni že pri iskanju določenih medijskih vsebin, s tem pa tudi posnemanje ni neposredno, temveč je prav tako odvisno od drugih okoliščin – družbenih in osebnih. Posamezniki pa so dejavni tudi v interpretaciji vsebin in dogodkov, o njih namreč debatirajo z ljudmi v svojem okolju. V povezavi s tem se poudarja **pomen t. i. mnenjskih voditeljev** – ljudi iz bližnjega okolja, ki jim posamezniki zaupajo. Na podlagi tega je mogoče sklepati, da je vpliv medijev veliko manjši, kot so sprva menili. Če podamo primer: otrok, ki je vzgojen v mirnem reševanju problemov, jih ne bo začel reševati na silo zato, ker je gledal nasilno risanko.

Najnovejše raziskave poleg takojšnjega vpliva medijev na posameznika preučujejo tudi dolgoročnejši vpliv, pri čemer so upoštevani tudi **posredni učinki**. Ugotovili so, da lahko **dolgoročna izpostavljenost** določenim temam na poseben način učinkuje tako, da jih ljudje **prezrcalijo** v resnično življenje oziroma da dogodke v resničnem življenju začnejo interpretirati v skladu s sprejetimi sporočili. Raziskave so prav tako pokazale, da dogodki, ki v množičnih medijih ne dobijo mesta, pogosto ne dobijo niti družbene obravnave, kar lahko pripelje do **učinka spirale tišine** (za problem nihče ne ve in nihče ga ne rešuje, kar je pogosto povezano s problemi socialnih manjšin). V tem smislu so mediji tudi nekakšni **vratarji** (ang. *gatekeeper*), ki odločajo o tem, katere novice in problem bodo prišli v zavest ljudi oziroma določajo, kateri problemi obstajajo, hkrati pa lahko spodbujajo tudi moralne sodbe in zaželeno načine reševanja. V sozvočju z družbenimi okoliščinami pa lahko okrepijo tudi potrošništvo, mizoginijo, rasizem ipd., kajti mediji vedno delujejo v nekih **družbenih okoliščinah**.

2.2.4 Zakaj je medijska pismenost ključna za posameznikovo dostojanstvo in demokracijo?

Izzivi svetovnega spleta: priložnosti, tveganja in nevarnosti

Naše vsakdanje življenje preplavljajo vizualne podobe in raznovrstni teksti: vse od pisanih tekstov (npr. časopisi, revije, blogi oziroma spletni dnevnik, objave uporabnikov družbenih omrežij, forumi ipd.) do vizualnih ali avdiovizualnih (npr. televizijska poročila, dokumentarne oddaje, posnetki na družbenih omrežjih, npr. Youtube, Instagram, Facebook ipd., rekla-

me in oglasna sporočila, panoji ob cestah, karikature, fotografije, stripi ipd.). Hitro razvijajoča se digitalna tehnologija namreč omogoča hiter dostop do zelene informacije, kar vsem, še posebej pa mladim, predstavlja izzive, priložnosti, tveganja in nevarnosti, ki so povezane s svetovnim spletom.

Tako lahko na eni strani govorimo o številnih **priložnostih svetovnega spleta**, kjer je pou-darek na njegovi **konstruktivni in povezovalni vlogi, delovanju v smeri pozitivnih demokratičnih družbenih sprememb**. Svetovni splet namreč ponuja številne priložnosti za udejanjanje **aktivnega državljanstva** in **politične participacije** mladih: mladi vzpostavljajo, ustvarjajo, se povezujejo in sodelujejo prek družbenih omrežij v družbeno angažiranih skupnostih (npr. Mladi za podnebno pravičnost), ustvarjajo bloge, vloge, videoposnetke, sodelujejo v javnih razpravah in interesnih skupinah civilne družbe, družbenih gibanjih, se udeležujejo e-volitev, oddajo svoje predloge npr. na spletni platformi »Evropske mladinske ideje« in številne druge državljanske pobude. Svetovni svet tako mladim s sodelovanjem v različnih okoljih in mrežah omogoča uresničevanje aktivnega državljanstva.

Po drugi strani pa svetovni splet pred nas postavlja številna **tveganja in nevarnosti**, npr. ko gre za varstvo osebnih podatkov in vprašanje zasebnosti (npr. objavljanje in deljenje fotografij ter osebnih podatkov na profilih), vdore in zlonamerno programsko opremo, videonadzor, spremljanje in profiliranje, nadzor in sledenje, kar lahko izvajajo tako država kot podjetja. Ali kot pravi Wachs (2018): »Pri tem državo zanima predvsem varnost, medtem ko je glavni cilj podjetij seveda pridobivanje denarja. Oboji za doseganje svojih ciljev potrebujejo osebne podatke, največkrat v velikem obsegu. Rezultat tega pa je krčenje uporabnikove zasebnosti – včasih z uničujočimi posledicami.« Ozaveščanje in pridobivanje znanja o zaščiti oziroma o **varnosti na spletu** sta pri mladih še toliko pomembnejši, saj so lahko izpostavljeni nevarnostim in tveganjem, kot so npr.: nadlegovanje, trpinčenje, izsiljevanje in druge oblike nasilja na spletu (npr. na forumih in v klepetalnicah, kot so žaljiva sporočila / angl. *flaming*/; spletno sovraštvo / angl. *cyberhate*/, zalezovanje / angl. *cyberstalking*/ ali posnetki resničnega nasilja in njihovo razpošiljanje / angl. *happy slapping*/); pretirano gledanje v zaslone, računalniške igre in virtualni svetovi (npr. všečki, deljenje selfijev, influencerji) ter iz njih izvirajoče zasvojenosti ter nerealne predstave, kako uspeti v življenju; neprimerne in nezakonite vsebine (npr. spletni grooming, seksting, med mladimi znan tudi kot *nudi* ali *dickpiks* / angl. *dick pics*/); strani, ki spodbujajo npr. anoreksijo in samopoškodovanje; spletno piratstvo; širitev t. i. *cancel culture* (kulture odpovedi, črtanja, ki se nanaša na množično odpoved javnim osebnostim ali na sramotenje javnih osebnosti zaradi njihovih dejanj, ki naj bi nas npr. žalila, bila družbeno nesprejemljiva) ipd. Veliko uporabnih in konkretnih informacij o tem, kako se zaščititi pred zlorabami in nevarnostmi na spletu, lahko najdemo na različnih spletnih straneh, ena med njimi je »Varni na internetu«.

Pravica do zasebnosti in množični mediji

35. člen Ustave Republike Slovenije (varstvo pravic zasebnosti in osebnostnih pravic)

»Zagotovljena je nedotakljivost človekove telesne in duševne celovitosti, njegove zasebnosti ter osebnostnih pravic.«

Na pojem **zasebnosti** lahko pogledamo z različnih zornih kotov: tako s pravnega, ki ga zagotavlja Ustava RS (varstvo zasebnosti je namreč ustavna in zakonska pravica), kot s sociološkega, filozofskega in ne nazadnje zgodovinskega. Najširše gledano, se zasebnost nanaša na potrebo in željo, da nas drugi s svojim vmešavanjem ne bi omejevali, da bi imeli svoj mir, bili svobodni, da bi bili takšni, kakršni smo. V takšnem kontekstu zasebnost **vključuje pravico do**

odločanja, oziroma kot pravi Raymond Wacks (2018), gre pri tem za odločevalno zasebnost (npr. imamo pravico, da se odločimo glede prekinitve nosečnosti, uporabe kontracepcije ali spolne usmerjenosti). Pravica do odločanja pa je temelj posameznikove svobode in avtonomije (→ 1.1.2) ter ena od ključnih značilnosti demokratičnih družb. Če pogledamo še malo drugače: nanaša se na posege v naš »prostor«, »ki ga potrebujemo za sprejemanje intimnih, osebnih odločitev brez vmešavanja države« (Wacks, str. 49). V javnosti pa se vprašanja zasebnosti najpogosteje nanašajo na neželeno medijsko pozornost.

Pravico do zasebnosti v povezavi z novinarsko etiko opredeljuje tudi **Kodeks novinarjev Slovenije** (2019), kjer lahko preberemo: »Novinar spoštuje pravico posameznika do zasebnosti in se izogiba senzacionalističnemu in neupravičenemu razkrivanju njegove zasebnosti v javnosti. Poseg v posameznikovo zasebnost je upravičen le, če javni interes pretehta nad spoštovanjem njegove zasebnosti. Pri poročanju o javnih osebnostih in tistih, ki želijo dobiti moč in vpliv ter vzbujati pozornost, je pravica javnosti do obveščenosti širša. Novinar se mora zavedati, da lahko z zbiranjem ter objavo informacij, fotografij in posnetkov škodi posameznikom, ki niso vajeni medijske in javne pozornosti. Posebej mora biti obziren pri omembi imen, objavi fotografij in posnetkov udeležencev nesreč in storilcev ter žrtev kaznivih dejanj.«

Kljub pogosto jasno opredeljenim smernicam novinarske etike tako pri nas kot drugod po svetu pa se postavljajo vprašanja razmejitev. Nekateri namreč menijo, da ko nekdo postane javna oseba, s tem tudi izgubi pravico do zasebnosti. Ali kot pravi Wacks (2018, str. 97): »Argumentacija takega prepričanja gre v splošnem nekako takole. Zvezdniki uživajo v pozornosti medijev, ko so jim ti naklonjeni, in se nad njo pritožujejo, ko jim niso naklonjeni. Toda oboje ne gre, trdijo omenjeni.« Poudariti je treba, da čeprav je medijska pozornost zvezdnikov sestavni del njihove slave, nihče »ne sme izničiti njihove pravice do tega, da intimne vidike svojega življenja zakrijejo pred očmi javnosti« (prav tam). Če povemo še ne-

koliko drugače: medijska pozornost na eni strani in hkratno razkrivanje osebnih, intimnih informacij na drugi nista in ne moreta biti eno in isto.

Svoboda izražanja in sovražni govor

Množična digitalizacija in čedalje bolj tudi umetna inteligenca dramatično vplivata na množične medije, s tem pa tudi na svobodo izražanja. **Svoboda izražanja** je namreč eno izmed najpomembnejših načel demokratične družbe in ena od pglavitnih državljskih svoboščin. Kot pravi Anne Weber (2009, v Sardoč in Vežjak, 2016) je svoboda izražanja eden od pogojev demokracije in ne le njena posledica. Ko govorimo o tej svoboščini, je z njo tesno povezano tudi vprašanje oziroma problem sovražnega govora, oboje pa je povezano z vprašanjem meja svobode izražanja (→ 1.1.5). Povedano drugače: po eni strani gre za vprašanje sklicevanja na svobodo izražanja kot osnovno človekovo in ustavno zagotovljeno pravico, po drugi strani pa za razumevanje ter priznanje, da je naša svoboda vedno in povsod omejena s svobodo drugega. Svoboda izražanja ima mejo, saj je meja moje svobode vedno in povsod svoboda drugega. Kar pomeni, da svoboda izražanja ni absolutna oziroma brez-pogojna. Je pravica in pri njenem uresničevanju oziroma uveljavljanju je treba upoštevati tudi druge pravice (Sardoč in Vežjak, 2016).

»Danes smo vsi izdajatelji. Svetovni svet je z vidika svobode izražanja (in pridobivanja informacij) prinesel dotlej neslutene priložnosti. Blogerji se množijo s hitrostjo 120.000 na dan. Družbeno mreženje je nova oblika skupnosti: Facebook ima več kot milijardo uporabnikov, MySpace približno 36 milijonov in Twitter skoraj 650 milijonov dejavnih uporabnikov, ki v povprečju zapišejo 58 milijonov tvitov na dan. A kljub temu osupljivemu razvoju dogodkov osrednje vprašanje ostaja enako. Kako zasebnost uskladiti s svobodo izražanja?« (Wacks, 2018, str. 98)

Svoboda izražanja je v Sloveniji zagotovljena z 39. členom Ustave Republike Slovenije.

»Zagotovljena je svoboda izražanja misli, govora in javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Vsakdo lahko svobodno zbira, sprejema in širi vesti in mnenja. Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon.«

Tako strokovne kot ne nazadnje tudi laične razprave se pogosto vrtijo okoli vprašanja, ali je pravica do svobode izražanja »absolutna«, temeljna ali ne. Iz odgovorov na to vprašanje namreč izhajajo različne interpretacije svobode izražanja, ki ne morejo zaobiti vprašanja oziroma odnosa med samo svobodo izražanja in sovražnim govorom.

Čeprav ni konsenza o enotno sprejeti definiciji **sovražnega govora** (nekateri menijo, da so definicije zadostne, drugi, da so preohlapne, države pa se ga v ustavah in zakonih tako ali drugače dotikajo, predvsem v smislu prepovedovanja razpihovanja sovraštva in prepovedi diskriminacije), pa se vsi strinjajo, da so njegove posledice izredno škodljive tako za posameznike kot za družbene skupine, proti katerim je uperjen. Na številne negativne posledice opozarjajo tudi tisti, ki v razpravah branijo in vztrajajo pri varovanju pravice do svobode izražanja kot temeljne pravice.

Sovražni govor je torej opredeljen v pravnem smislu (npr. *Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in svoboščin*, *Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah*, *Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije* in *Splošna deklaracija o človekovih pravicah*), lahko pa nanj gledamo kot na družbeni pojav, kjer se kažejo neenaka družbena razmerja in moči, kjer igrajo negativni stereotipi, predsodki in z njimi povezana čustva ter naracije pomembno vlogo. Sardoč in Vežjak (2019, str. 66) zapišeta, da je sovražni govor »v pravni in politični teoriji in praksi verbalno, simbolično in komunikacijsko dejanje, s katerim se premišljeno izreka antipatija proti neki skupini ljudi in posamezniku, ki pripada tej skupini, na podlagi etnične, verske in spolne usmeritve ali pripadnosti. V praktičnem oziru vsebuje verbalno zlorabo, ki temelji na uporabi žaljivih izrazov in označevalcev – kot v primeru ekstremnega političnega in religioznega govora (na primer izjav o tem, da so muslimani teroristi, da so geji in lezbijke drugorazredni državljani), ki jih včasih spremljajo tudi drugi simboli sovraštva (npr. svastika in simboli fašizma in nacizma).«

63. člen Ustave Republike Slovenije (prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni)

»Protiustavno je vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti.

Protiustavno je vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni.«

Slovenija kot članica Sveta Evrope sprejema definicijo sovražnega govora, ki pravi, da je sovražni govor vsaka oblika izražanja, ki širi, spodbuja ali opravičuje sovraštvo, ki temelji na »nestrpnosti, agresivnem nacionalizmu ali etnocentrizmu, diskriminaciji in sovražnosti proti manjšinam, migrantom ali osebam z migrantskim ozadjem« (Moti in Bajc, 2016). Ta definicija poudarja sovraštvo in nestrpnost na podlagi nacionalne, etnične in rasne pripadnosti, res pa je, da so tarča sovražnega govora tudi številne druge skupine, ki jih ta definicija ne zajema: npr. istospolno usmerjeni in invalidi. V kampanji »Ne sovražnemu govoru« so v opredelitev sovražnega govora zajeli

tudi druge oblike diskriminacije in predsodkov, kot so anticiganizem, kristjanofobija, islamofobija, sovraštvo do žensk, seksizem in diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti

ter spolne identitete. V Sloveniji sovražni govor regulirata tudi 63. člen *Ustave RS* in 297. člen *Kazenskega zakonika*.

S svetovnim spletom pa je širjenje sovražnega govora postalo še bolj zaskrbljujoče: pri blatenju, obrekovanju, širjenju nestrpnosti in izražanju sovražnega govora uporabnikom namreč omogoča anonimnost in razdaljo. Omogoča objave, komentarje in delitve, kar lahko privede do tega, da objave dobijo svoje lastno življenje, ki preseže svojo prvotno objavo. Najškodljivejši primeri sovražnega govora pogosto izhajajo iz preprostih zgodb, ki so postale vsakdanje in temeljijo na neprestanih, tudi zelo prefinjenih in pogosto tudi načrtovanih ponavljanjih (npr. naracija o tem, kako nam migranti »jemljejo delovna mesta«). Sovražni govor namreč temelji na negativnih stereotipih in predsodkih (npr. da so nekateri posamezniki oziroma družbene skupine manjvredne), z njihovo širitvijo pa se v družbi utrjujejo in reproducirajo.

Lažne novice, verodostojnost informacij in medijska (ter digitalna) pismenost

S širjenjem digitalizacije in svetovnega spleta pojem **lažnih novic** (angl. *fake news*), čeprav ni nov, čedalje bolj prihaja v ospredje številnih akademskih, političnih, izobraževalnih in vsakodnevnih razprav. Kakorkoli poskušamo definirati, kaj lažne novice so oziroma niso, razpravljamo o tem, kaj je resnica in kaj laž, da če obstaja resnica, obstaja tudi laž, da je ta vedno obstajala, da lažne novice najdemo na vsakem koraku. Sam pojem ima sicer več pomenov, najsplošneje pa lahko lažne novice razumemo kot sporočila, ki se pojavljajo pod pretvezo običajnih novic, katerih namen je z dezinformacijami zavajati posameznike, ne nazadnje tudi spodbujati sovraštvo in strah ter tako oblikovati naše mnenje in poglede na svet. In kaj je v ozadju širjenja lažnih novic? Ideje in motivi so lahko različni: finančne koristi in zaslužek, pridobivanje družbene in politične moči ter vpliva, včasih pa so lažne novice namenjene povzročanju škode posameznikom ali družbenim skupinam. Posledice sprejemanja kulture lažnih novic oziroma »alternativnih dejstev« pa so lahko daljnosežne: počasi se zabriše razlika med resnico in neresnico. Če te razlike več ni, potem bi denimo lahko neka oblast v javnosti zatrjevala, da predlagani zakon varuje okolje, čeprav bi v resnici omogočal njegovo še večjo degradacijo.

Viri lažnih novic (polresnice, neresnice, zavajajoče vsebine) so različni, najpogosteje pa se z veliko hitrostjo širijo prav prek družbenih omrežij, ki so čedalje bolj tudi novo politično orodje za širjenje dezinformacij. Poudariti velja predvsem t. i. **računalniško propagando**. Načrtno ustvarjanje določenih vsebin, lažnih profilov, širjenje dezinformacij in manipulativne politične kampanje, ki vplivajo na javno (politično) mnenje, predvsem mladih, ki uporabljajo družbena omrežja, podpirajo in omogočajo prav računalniški algoritmi, zbiranje

informacij in avtomatizacija. Politična promocija in širjenje informacij prek spleta sta sicer nujna, vendar pa so lahko učinki pravkar omenjenega pogosto negativni in nevarni za demokracijo.

Prav zato je medijska (in digitalna) pismenost ključnega pomena. Ta zajema preizpraševanje in kritičen odnos do vsega, o čemer smo predhodno razmišljali. Splošno gledano, je medijsko pismen posameznik, ki je opremljen z znanji in veščinami ter informiran, da lahko varno in učinkovito uporablja medijske vsebine in orodja ter na podlagi tega odgovorno ravna in se odloča (npr. se zaveda, da lahko deljenje nepreverljivih vsebin škodi posamezniku ali določeni skupini, zna razločevati dejstva od mnenj → 1.1.3). Z drugimi besedami: medijska pismenost pomeni »zmožnost dostopanja do verodostojnih informacij pa tudi sposobnost njihovega analiziranja, vrednotenja in kritičnega razmišljanja o njih, ustvarjanja sporočil v različnih oblikah – v tisku ali na spletu, v pisni ali video obliki – ter delovanja na podlagi pridobljenih informacij« (Merljak Zdovc, 2019).

Nekaj vodil, kako prepoznavati lažne novice

- 1. Preverimo vir, avtorja in datum:** Raziščimo in preverimo izvor informacij (npr. ali je portal, kjer so objavljene, verodostojen, ali mu lahko zaupam), ali gre za informacije, ki so zanesljive, ali je novica verjetna; kdo je avtor: ali je resnična oseba, je predstavljen, mu lahko zaupamo (npr. kdo je lastnik medija in informacije). Ponatisnjene, deljene novice niso tudi vedno aktualne oziroma relevantne.
- 2. Preberimo celotno novico in jo preverimo z dodatnimi viri:** Naslovi so pogosto zavajajoči in ne odražajo vsebine v nadaljevanju. Objavo preverimo z drugimi viri – je še kdo poročal o njej (mediji, drugi viri, npr. enciklopedija)?
- 3. Razlikujmo med dejstvom in mnenjem:** Npr. uporabljajmo orodja, kot je letak *poD.V.O.M.I.Š., preden deliš? 6 načinov za preverjanje informacij* (DVOMIŠ: D – dokazi, V – viri, O – občinstvo, M – motiv, I – izvedba, Š – širša slika).
- 4. Bodimo kritičen bralec/gledalec/sporočevalec:** Postavljajmo si vprašanja in dvomimo: zakaj je neka novica, fotografija pritegnila našo pozornost, kaj je namen sporočila, ali v njem kaj manjka, ali je fotografija, video pristen, je morda ponarejen.
- 5. Ozavestimo predsodke in ne oblikujmo mnenj na podlagi čustev:** Preden se na novico odzovemo oziroma jo delimo, razmislimo, ali naša prepričanja vplivajo na našo presojo. Lažne novice so pogosto ustvarjene prav z namenom, da pri nas vzbudijo skrajne odzive.

Povzeto po: safe.si in casoris.si

Pri gradnji demokratične kulture imajo mediji neprecenljivo moč: so namreč tisti, ki bi morali zagotavljati prostor demokratične, spoštljive javne razprave in dialoga, posredovati verodostojne in preverljive informacije, razbijati/razgrajati stereotipe, ponuditi prostor za glas neslišanih ali premalo slišanih, izključenih družbenih skupin ipd. In ko se posameznik odloči, da bo neko informacijo, fotografijo ali video delil, bi moral premisliti prav o tem.

Literatura in viri

- Društvo novinarjev Slovenije. (2019). *Kodeks novinarjev Slovenije*. <https://novinar.com/drustvo-novinarjev-slovenije/o-nas/dokumenti/kodeks/> (17. 3. 2021).
- Fulcher, J. in Scaott, J. (2011). *Sociology*. University Press.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*, Polity Press. Blackwell.
- Gov.si. (2021). <https://www.gov.si/podrocja/kultura/mediji/> (19. 1. 2021).
- de Latour, A., Perger, N., Salaj, R., Tocchi, C., Viejo Otero, P. (2019). *ZMOREMO! Ukrepanje proti sovražnemu govoru skozi nasprotne in alternativne naracije*. Urad RS za mladino, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. <https://mlad.si/e-katalogi/Zmoremo!/12/>.
- Lowson, J., Jones M., Moore, R. (2004). *Sociologija: shematski pregledi*. Tehniška založba Slovenije.
- Jaušovec, B. (11. 3. 2021). Četrta oblast. *Večer*, <https://www.vecer.com/slovenija/cetrta-oblast-10237392>.
- Keane, J. (1992). *Mediji in demokracija*. Znanstveno in publicistično središče.
- Petkovič, B., Bašič-Hrvatina, S., Kučič L. J., Jurančič, I., Prpič, M. in Kuhar, R. (2006). *Mediji za državljanke – državljanji za medije. Priročnik za medijske aktiviste*. Mirovni inštitut. http://mediawatch.mirovni-institut.si/media4citizens/pdf/brosura_slo.pdf.
- Pograjc, D. (30. 10. 2018). *Pred 80 leti so svet napadli Marsovci*. <https://radioprvi.rtvlo.si/2018/10/torkov-kviz-87/>.
- Merljak Zdovc, S. (10. 12. 2017). *Kako prepoznati lažne novice?* <https://casoris.si/kako-prepoznati-lazne-novice/>.
- Merljak Zdovc, S. (23. 9. 2019). *Kaj so lažne novice in druge dezinformacije in kaj pomeni biti medijsko pismen*. <https://casoris.si/kaj-so-lazne-novice-in-druge-dezinformacije-in-kaj-pomeni-biti-medijsko-pismen/> (17. 3. 2021).
- poD.V.O.M.I.Š., *preden deliš? Kako ubežati lažnim novicam?* <https://casoris.si/wp-content/uploads/2020/10/podvomis.pdf>.
- Moti, A. in Bajc, V. (2016). *Sovražni govor v Republiki Sloveniji*. Mirovni inštitut. https://www.spletno-oko.si/sites/default/files/ocenastanja_prelomok_splet.pdf.
- Računalniška propaganda kot grožnja demokraciji*. (13. 7. 2017). <https://safe.si/novice/racunalniska-propaganda-kot-groznja-demokraciji>.

Safe.si. *Zavajajoče vsebine, polresnice in neresnice*. (b.d.). <https://safe.si/nasveti/neprimerne-in-nezakonite-vsebine/zavajajoce-vsebine>.

Sardoč, M. in Vežjak, B. (2016). Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematična razmerja. *Družboslovne razprave*, XXXII 81/61–77.

Zgodovina in razvoj medijev. V Wikipedija:prosta enciklopedija. https://sl.wikipedia.org/wiki/Ob%C4%8Dilo#Zgodovina_in_razvoj_medijev (17. 1. 2021).

Wacks, R. (2018). *Zasebnost. Zelo kratek uvod*. Založba Krtina.

2.3 Delovanje in pomen gospodarskega sistema

mag. Jan Žitnik

2.3.1 Kako deluje globalni kapitalistični sistem?

Temeljna naloga gospodarskega sistema je zadovoljevanje ekonomskih potreb. To so potrebe, ki jih lahko zadovoljimo z gospodarsko dejavnostjo, za razliko od npr. potreb po prijateljstvu ali ljubezni, ki jih zadovoljujemo drugače. Potrebe se ves čas obnavljajo in razvijajo, zato lahko rečemo, da so praktično neomejene. **Potrebe** zadovoljujemo z **dobrinami**, ki so v naravi le izjemoma na voljo v zadostnih količinah, zato jih moramo veliko večino proizvesti. Pri tem smo soočeni z omejenim številom ljudi, ki lahko delajo, omejenimi naravnimi viri in kapitalom. **Temeljni ekonomski problem** je v tem, da z omejenimi **proizvodnimi dejavniki** ne moremo proizvesti dovolj dobrin, da bi z njimi zadovoljili vse potrebe, kar nas sili v nenehno izbiro, pri čemer se soočamo s **temeljnimi ekonomskimi vprašanji**:

- Kaj in koliko – katere dobrine bomo proizvajali in v kakšnih količinah?
- Kako – na kakšen način bomo proizvajali te dobrine?
- Za koga – kdo bo imel koristi od proizvedenih dobrin?

Iz enostavnega **naturalnega gospodarstva** (proizvodnja dobrin za lastno porabo) se je z razvojem potreb, večanjem števila različnih dobrin ter razvojem tehnologije in družbe skozi čas razvil kompleksen mehanizem, ki ga poznamo danes. Imenujemo ga **tržno gospodarstvo ali kapitalizem**.

Zavedati se moramo, da **kapitalizem ni nekakšen naravni ali v kamen vklesan zakon**, ki ga ne bi bilo mogoče spreminjati. V zgodovini je prihajalo do mnogih sprememb, ki so imele pomembne posledice za posamezne subjekte v gospodarstvu in družbo kot celoto. Sistem sestavlja množica zakonov, pravil in običajev, ki v končni fazi določajo, kako bodo udeleženci ravnali. Poenostavljeno bi lahko temu rekli pravila igre. Kot aktivni državljani se želimo boriti za to, da bodo ta pravila igre vsem omogočala produktivno udejstvovanje v gospodarstvu in dostojno življenje. Da bi ozavestili svoje možnosti pri tem in da ne bi ponavljali napak iz preteklosti, je pomembno, da poznamo **ključne korake v razvoju kapitalizma** in njihove posledice za družbo. Pri tem bomo pozornost usmerili predvsem na ZDA, ki so kot največje svetovno gospodarstvo in najmočnejša vojaška velesila odločilno vplivale na razvoj kapitalizma v preteklosti in nanj vplivajo tudi danes.

V kapitalizmu gospodarski subjekti ne proizvajajo dobrin za lastno porabo, temveč **za prodajo na trgu**. Presežno **povpraševanje** po neki dobrini povzroča dvig cen in vstop novih ponudnikov, presežna **ponudba** pa padec cen in izstop iz panoge ali propad podjetij. Trg tako razporeja proizvodne dejavnike v proizvodnjo tistih dobrin, po katerih je večje povpraševanje, motivira gospodarske subjekte za čim učinkovitejše delovanje, deli dohodke in opravlja selekcijo med dobrimi in slabimi podjetji. Za tako predstavo o delovanju trga uporabljamo izraz »**nevidna roka**«, s katerim je **Adam Smith**, ki velja za očeta moderne ekonomije, želel opisati situacijo, v kateri vsak posamezen gospodarski subjekt racionalno, svobodno in samostojno sledi svojim sebičnim ciljem in maksimira svoje koristi (*t. i. homo economicus*), vendar s tem pripomore tudi k največji skupni blaginji. Nevidna roka konkurence konkurence naj bi poskrbela za najučinkovitejše rezultate in s tem za največjo korist za vse udeležence. Takšen kapitalizem je bil v veljavi od svojega začetka do velike gospodarske krize, ki se je začela leta 1929. **Velika depresija** je jasno pokazala, da je nenačrtovan tržni sistem zaradi vgrajenih protislovij pripeljal do hude gospodarske krize, ki je trajala več kot desetletje.

Odgovor na veliko depresijo je ponudil angleški ekonomist **John Maynard Keynes**. **Keynesianizem** izhaja iz dejstva, da so krize posledica slabega delovanja tržnega mehanizma, zato mora država aktivno poseči na trg in pomagati odpraviti njegove slabosti. To naredi z **aktivno fiskalno politiko** – povečanjem državne porabe in socialnih transferjev, tudi če se mora za to zadolževati. V nasprotju s klasičnim liberalnim pristopom, ki je zagovarjal politiko *laissez-faire* in nevmešavanje države v gospodarstvo, Keynes predlaga aktivno uravnavanje ekonomskih ciklov. V času recesije bi morala država spodbujati gospodarstvo, v času razcveta pa do neke mere zavirati in s tem preprečiti njegovo pregrevanje ter posledični padec v recesijo. To pomeni, da se gospodarska aktivnost zmanjšuje, kar se odraža tudi v zmanjševanju bruto domačega proizvoda (BDP), o katerem bomo še govorili v nadaljevanju.

Ekonomski cikli in s tem krize so posledica narave tržnega sistema. Podjetja poslujejo, investirajo in se razvijajo. Odpirajo se nova delovna mesta, zaposlenost se povečuje, plače rastejo. S tem raste kupna moč, kar dodatno poveča agregatno povpraševanje in prihodke podjetij. To spodbuja podjetja k investiranju v nove zmogljivosti in k nadaljnji rasti. Poslovni rezultati se izboljšujejo, zato cene delnic rastejo, s čimer se poveča premoženje delničarjev, posledično pa tudi njihova potrošnja. V gospodarstvu vlada optimizem in vse deluje v smeri večjega trošenja in povečevanja bogastva. Žal prej ali slej pride do obrata. Ker se podjetja med seboj ne usklajujejo glede tega, koliko proizvodov lahko trg dejansko sprejme, ampak skuša vsako podjetje povečevati svojo proizvodnjo in prodajo ter s tem prihodke in dobičke, pride prej ali slej do zasičenja trga. Ko podjetja ugotovijo, da ne dosegajo več enakih rezultatov kot prej, iščejo načine za zmanjšanje stroškov. Ustavijo investicije v nove

zmogljivosti, začnejo racionalizirati proizvodnjo, zmanjševati število zaposlenih ali nižati plače. To zmanjša kupno moč, kar dodatno zmanjšuje agregatno povpraševanje. Zaradi negotovosti ljudje dodatno zmanjšajo svojo porabo. Zaradi slabših poslovnih rezultatov se ustavi rast delnic, zato začnejo vlagatelji razmišljati o njihovi prodaji. Prodaja delnic niža njihovo ceno, kar dodatno zmanjšuje premoženje, zato se poraba še dodatno zmanjša. V gospodarstvu vladata strah in pesimizem in vse skupaj vodi v začarani krog, ki požene gospodarstvo v recesijo ali depresijo. Mnoga podjetja propadejo ali bistveno zmanjšajo obseg svojega poslovanja in brezposelnost je visoka. Ko gospodarstvo doseže dno, se začne faza oživljanja, ki celoten cikel zavrti od začetka.

Gospodarskih kriz ni mogoče natančno napovedati in tudi ne preprečiti. Lahko pa ustvarimo razmere in varovalne mehanizme, s katerimi jih bistveno ublažimo. Namesto vožnje z ekonomskim vlakom smrti si želimo počasno, a stabilno rast.

Po drugi svetovni vojni se je svet v gospodarskem in političnem smislu razdelil na kapitalistične in socialistične države. Slovenija je šla v tistem času v okviru Jugoslavije po poti socializma. Gre za ekonomski sistem, ki temelji na centralnem planiranju, zato mu rečemo tudi **plansko gospodarstvo**. Glede na **težave socialističnih gospodarstev** oziroma njihov prehod na tržni sistem lahko ugotovimo, da se socializem v praksi ni izkazal kot učinkovita alternativa kapitalizmu. Kljub temu ostajajo nekateri sklepi **Karla Marxa** glede odnosa med delom in kapitalom ter izkoriščanja delavcev tudi danes zelo aktualni.

Na Zahodu se je po drugi svetovni vojni na podlagi Keynesovih idej razvil svetovni kapitalistični sistem, katerega temelj je **državni kapitalizem**. Ta temelji na močni vlogi države pri **uravnavanju ekonomskih ciklov, močni socialni državi** z javnim zdravstvenim in pokojninskim sistemom ter na **družbeni solidarnosti**, ki se kaže v **uravnoveženem odnosu med delom in kapitalom**. Družbene razlike so majhne in ZDA postanejo v tem času t. i. družba srednjega razreda.

V sedemdesetih letih zaide državni kapitalizem v težave. Spodbujanje potrošnje preko državne porabe je povečevalo **zadolženost in inflacijo**. **Naftni šoki** (hitro povečanje cen nafte) so ustvarili še dodatni pritisk na višanje cen. **Stopnjevanje negativnih gospodarskih trendov** je pripeljalo do zmanjšanja gospodarske rasti in povečanja brezposelnosti. Prišlo je do socialnih napetosti in splošnega nezadovoljstva. Temelja državnega kapitalizma – obvladovanje gospodarskih ciklov in socialna država – sta se začela rušiti. Razredni kompromis med delom in kapitalom ter družbena solidarnost sta razpadla.

Politična levica na nastale razmere ni ponudila ustreznih odgovorov. V Veliki Britaniji je prišla na oblast Margaret Thatcher, v ZDA pa Ronald Reagan. Nov političnoekonomski pristop, ki sta ga začrtala s svojima brezkompromisnima programoma (thatcherizem in reaganomika), se imenuje **neoliberalizem**.

Neoliberalni sistem temelji na:

- deregulaciji – odpravljanju pravil oziroma omejitev (npr. glede varovanja okolja in zaposlenih), kar korporacijam omogoča doseganje višjih dobičkov;
- zmanjšanju javnih dobrin in socialne varnosti, kar omogoča znižanje davkov (predvsem davkov na kapital, ki bremenijo bogate); in posledično
- privatizaciji – umiku države sledi prenos javnih dobrin in podjetij v zasebne roke (privatizacija šolstva, zdravstva in pokojninskih sistemov).

Vloga države v neoliberalnem kapitalizmu je omejena na zagotavljanje zunanje in notranje varnosti, varovanje lastninskih pravic ter trga in konkurence. Za vse drugo morajo poskrbeti posamezniki v okviru tržnega sistema. Tak pristop najlepše ponazarja znameniti izrek Margaret Thatcher (*Women's Own*, 1987): »Družba ne obstaja, obstajajo samo posamezniki in družine.«

Neoliberalni kapitalizem obstaja v različnih državah v bolj ali manj skrajni obliki še danes. Njegove glavne **negativne posledice** so:

- večanje razlik v dohodkih in življenjskih razmerah tako med državami kot tudi med posamezniki oziroma skupinami znotraj družbe,
- uničujoče gospodarske krize,
- naraščanje moči korporacij in nezmožnost odgovarjanja na izzive, s katerimi se sooča človeštvo (onesnaževanje, globalno segrevanje, kršitve človekovih pravic ...).

Večanje razlik med bogatimi in revnimi

Leta 2009 je bila skupna vrednost premoženja najbogatejših 380 Zemljanov enaka premoženju spodnje polovice svetovnega prebivalstva. Leta 2018 je imelo samo najbogatejših 26 milijarderjev toliko premoženja kot celotna spodnja polovica ljudi.

Med državami OECD pri razlikah med dohodki prednjačijo ZDA, kjer ima 1 % najbogatejših v lasti več kot 42 % vsega bogastva, kar je bistveno večji delež v primerjavi z drugimi državami OECD. Nizki davki in ohlapna regulativa ter raven socialne države in javnih dobrin v ZDA predstavljajo za nekatere pojem svobodnega podjetniškega okolja, ki daje ne samo družbi, ampak vsakemu posamezniku najboljše možnosti finančnega uspeha. To utemeljujejo s podatkom, da živi v ZDA največje število t. i. ultra bogatih (ang. *Ultra High Net Worth Individuals*) – ljudi, katerih premoženje je vredno več kot 30 milijonov dolarjev. Absolutno gledano je to sicer res, vendar so bile ZDA leta 2018 šele na osemnajstem mestu po deležu takšnih ljudi v celotnem prebivalstvu. Pred njo so mnoge evropske države (Švica, Norveška, Švedska, Irska, Danska, Avstrija, Nizozemska in Nemčija), ki imajo bistveno močnejšo vlogo države, višje davke, ostrejšo regulativo in višjo raven socialne varnosti ter javnih dobrin.

Država, ki skrbi za svoje državljane, torej ne zmanjšuje njihovih možnosti, da bi postali finančno zelo uspešni. Ravno nasprotno.

Naraščanje moči finančnih trgov in uničujoče finančne krize

Finančni trg ima v tržnem gospodarstvu zelo pomembno vlogo. Omogoča prenos prihrankov z gospodarskih osebkov, ki jih imajo in jih v tistem trenutku ne uporabljajo (npr. vaših depozitov na banki), na tiste, ki potrebujejo denar za investiranje (npr. podjetja, ki želijo posodobiti proizvodnjo). Finančni sistem s tem omogoča učinkovito uporabo finančnih sredstev za produktivne namene in financiranje rasti gospodarstva. **Banke** so osrednje institucije finančnega sistema, ki na eni strani sprejemajo depozite, na drugi strani pa denar posojajo kreditojemalcem. Obrestno mero, po kateri posojajo denar, imenujemo **aktivna obrestna mera**, tisto, po kateri obračunavajo depozite, pa **pasivna obrestna mera**. Z razliko v obrestnih merah (aktivna je višja od pasivne) ustvarjajo banke **dobiček**. Ta dobiček bo večji, če banka posodi večji delež denarja, ki ga ima na razpolago, vendar je to povezano z višjim **tveganjem**. Ker je zaupanje v banke bistveno za stabilen finančni sistem in gospodarstvo, bi morala država poskrbeti, da banke v želji po čim večjih dobičkih ne bi prevzemale prevelikih tveganj. To so v ZDA po veliki depresiji tudi naredili. Sprejeli so več pomembnih zakonov. T. i. *Glass-Steagall Act* je bankam, ki sprejemajo depozite, prepovedal vlaganje teh depozitov na borzi. S tem so preprečili, da bi zaradi špekulacij in slabih investicijskih odločitev bank varčevalci izgubili denar. Tako so omejili škodo, ki bi jo lahko povzročili morebitni borzni zlomi. Prav tako so omejili **finančni vzvod**, s čimer razumemo izposojanje denarja za finančna vlaganja, kar omogoča bistveno večje donosnosti, kot bi jih lahko dosegli z lastnimi sredstvi. Težava finančnega vzvoda je, da deluje v obe smeri. Tako kot povečuje dobičke, povečuje tudi izgube, zato bistveno poveča tveganje.

Z uveljavitvijo neoliberalnega kapitalizma konec sedemdesetih let se je začelo obdobje **deregulacije finančnih trgov**, ki je v končni fazi odpravila omejitve, sprejete po veliki depresiji. Skupaj s **finančnimi inovacijami** (uveljavljanjem novih oblik finančnih instrumentov) je to omogočilo hiter razrast finančne industrije. **Odsotnost nadzora** in regulative, ki bi finančne ustanove omejevala pri **sprejemanju tveganj**, je ustvarila razmere za novo uničevalno finančno krizo. **Velika recesija**, ki se je začela leta 2008, je bila posledica deregulacije in pomanjkanja nadzora nad finančnim sistemom, ki je z neetičnimi, ponekod celo kriminalnimi dejanji ter s sprejemanjem visokih tveganj dosegal izjemne dobičke. To ni bila edina gospodarska kriza v času neoliberalnega kapitalizma, bila pa je najhujša po veliki depresiji in je pokazala na uničujočo moč nereguliranih finančnih trgov.

Naraščanje moči korporacij in nezmožnost odgovarjanja na izzive, s katerimi se sooča človeštvo

Podjetja lahko del svojih dobičkov izplačajo lastnikom, del pa ga zadržijo v podjetju in namenijo novim investicijam. S tem povečajo kapital podjetja, kar jim v prihodnjem obdobju omogoča doseganje še večjih dobičkov, ki jih deloma spet zadržijo. Temu ponavljajočemu se krogu spreminjanja dobička v nov kapital rečemo **akumulacija kapitala**. Ta omogoča podjetjem rast, kar je pozitivno, saj lahko z izkoriščanjem **ekonomije obsega** (velikega obsega proizvodnje) dosegajo manjše stroške na enoto, zagotavljajo dovolj finančnih sredstev za tehnološki razvoj itd. Vendar z rastjo podjetij rasteta tudi njihov družbeni vpliv in moč, kar prinaša določene nevarnosti.

Za ponazoritev velikosti in moči korporacij primerjajmo največje ameriško trgovsko podjetje Walmart Inc. z našo državo. Podatki so iz leta 2019, preračunani v EUR.

WALMART	SLOVENIJA
Prihodki (v milijardah EUR) 421	Bruto domači proizvod (v milijardah EUR) 48
Število zaposlenih (v milijonih) 2,2	Prebivalstvo/aktivno prebivalstvo (v milijonih) 2/0,9
Letni dobiček (v milijardah EUR) 11,5	Državni proračun (v milijardah EUR) 10

Iz tabele je razvidno, da so prihodki te korporacije skoraj devetkrat višji od vrednosti vsega blaga in storitev, proizvedenih v Sloveniji v enem letu. Število zaposlenih je večje od števila vseh prebivalcev Slovenije, pri čemer bi vsi aktivni prebivalci Slovenije (zaposleni in brezposelni) pokrili komaj 40 % delovnih mest v Walmartu. Ne nazadnje, s svojim dobičkom bi lahko to podjetje financiralo celoten slovenski državni proračun.

Pri tem omenimo še, da so znašali **stroški volilnih kampanj** za predsedniške volitve leta 2020 v ZDA okoli 1,3 milijarde dolarjev. Korporacija, kot je Walmart, bi lahko torej z enoletnim dobičkom financirala deset predsedniških kandidatov obeh strank. V realnosti porabijo korporacije (predvsem iz določenih panog, npr. finančne, tobačne, naftne, avtomobilske industrije) ogromno denarja za **lobiranje** (vplivanje na odločitve zakonodajalcev), s katerim preprečujejo sprejem zakonov, ki bi omejili njihovo delovanje in zmanjšali njihove dobičke. Ob teh številkah spoznamo, da imajo lahko korporacije izjemen družbeni vpliv, ki je lahko **resna grožnja demokraciji**. S političnim vplivom lahko na škodo vseh preostalih dosežejo sprejetje ukrepov, ki koristijo njim. To je tudi razlog, zakaj se nekateri ukrepi,

predvsem s področja varovanja okolja in delavskih pravic, v ZDA ne uvedejo, čeprav bi bili koristni za veliko večino ljudi.

Vloga države v gospodarstvu

Nekateri gospodarstvo primerjajo z džunglo, kjer vlada boj za obstanek in kjer preživijo le najmočnejši oziroma najbolj prilagojeni. Zaupanje v nevidno roko pri nekaterih ekonomistih in politikih še danes spominja na skoraj versko prepričanje, ko kljub vsem dokazom o nasprotnem še vedno verjamejo v neomajno učinkovitost tržnega mehanizma. Nevidna roka lahko učinkovito deluje v določenih okoliščinah, trgi lahko v določenih razmerah dobro opravljajo svojo funkcijo, vendar ne, če so prepuščeni sami sebi. Boljša prisposoba je, da je gospodarstvo vrt, ki ga je treba negovati, da bomo dosegli najboljše rezultate. Zato si moramo kot aktivni državljani prizadevati za takšno vlogo države v gospodarstvu, ki bo poskrbela za skupno dobro in korist vseh.

Privatizacija dobičkov in socializacija izgub

Slovenija je leta 2013 za dokapitalizacijo petih bank (NLB, NKBM, Abanke, Faktor banke in Probanke) namenila 3,2 milijarde evrov. Tako kot številne tuje banke so tudi slovenske zašle v težave zaradi sprejemanja previsokih tveganj pri dajanju posojil, zato so med finančno krizo utrpele visoke izgube. Pri tem se moramo zavedati, da so na ta račun pred finančno krizo ustvarjale izjemo visoke dobičke, ki so šli pretežno v zasebne roke v obliki dividend lastnikom ali nagrad vodilnim. Ko je bilo »zabave konec« in je grozil zlom bančnega sistema, je država banke rešila z davkoplachevalskim denarjem. Ko gre podjetjem dobro, torej hvalijo tržni sistem in izplačujejo visoke dobičke ter zahtevajo umik države iz gospodarstva, ko jim grozi propad, pa pričakujejo, da jih bo ista država rešila z davkoplachevalskim denarjem.

Splet ukrepov, ki jih država uporablja za doseganje ciljev, se imenuje **ekonomska politika**. **Monetarna politika** se nanaša na uravnavanje količine denarja v obtoku in obrestne mere, **fiskalna politika** pa označuje ukrepe, povezane z javnofinančnimi prihodki (npr. **davki**) in odhodki (**javno porabo**).

2.3.2 Kateri naj bodo cilji ekonomske politike?

Tradicionalno se kot glavni cilj ekonomske politike navaja **gospodarska rast**, ki jo merimo z rastjo bruto domačega proizvoda. **Bruto domači proizvod (BDP)** je eden najpomembnejših kazalcev v ekonomiji, saj kaže moč gospodarstva s treh vidikov:

- predstavlja tržno vrednost vseh končnih proizvodov in storitev;
- predstavlja vrednost vseh dohodkov posameznikov, podjetij in države;
- predstavlja vrednost celotne potrošnje (gospodinjstev, podjetij, države in neto izvoza).

Te tri vrednosti so enake, kajti vse, kar lahko kupimo, je treba najprej proizvesti in nato prodati, s čimer ustvarimo svoje dohodke. Skupna vrednost proizvodnje, porabe in dohodkov je zato enaka. BDP nam veliko pove o tem, kako nam gre. Če raste, to pomeni, da rastejo naši dohodki in da trošimo več, zato mu pripisujemo velik pomen in zato je gospodarska rast običajno navedena kot prvi cilj ekonomske politike.

Za primerjavo med državami uporabljamo **BDP na prebivalca** (*per capita*) in ga velikokrat jemljemo kot merilo razvitosti. Vendar ima takšno razmišljanje pomembno pomanjkljivost. Poleg tega, da ne pokaže, kako je razdeljen med prebivalce in za kaj je namenjen, BDP odraža **življenjski standard** (materialni vidik – koliko dobrin gospodinjstva potrošijo), vendar več dobrin ne pomeni nujno tudi večje kakovosti življenja. **Kakovost življenja** poleg ekonomskih določajo tudi druge družbene, socialne, politične in delovne razmere, ki se kažejo v dostopnosti izobraževanja in zdravstvenih storitev, stopnji korupcije in kriminala, udeležbi v političnem življenju, stopnji rodnosti in smrtnosti, številu dni dopusta, razdelitvi dohodkov, onesnaženosti okolja itd. **Življenjsko raven** celoviteje prikazuje **indeks človekovega razvoja** (ang. *Human Development Index*), ki poleg BDP-ja na prebivalca vključuje tudi zdravje, merjeno s pričakovano življenjsko dobo, in znanje, merjeno s pričakovanim in povprečnim številom let šolanja.

Namesto gospodarske rasti si moramo kot družba za cilj izbrati **trajnostni razvoj**. Ta poleg ekonomske komponente (gospodarske rasti) **vključuje tudi okoljsko in socialno komponento**. Gospodarstvo, ki upošteva načela trajnostnega razvoja, za svojo rast ne uničuje okolja. Prav tako ne temelji na izkoriščanju delovne sile. Je takšne vrste gospodarska rast, ki ne slabša pogojev za rast v prihodnosti, ne ogroža prihodnosti prihajajočih generacij in jo je mogoče vzdrževati na dolgi rok, pri čemer prinaša koristi vsem družbenim slojem. Namesto da se ukvarjamo s tem, ali smo na lestvici držav po BDP pridobili ali izgubili kakšno mesto, bi morali svojo pozornost preusmeriti na lestvice, ki prikazujejo indeks človekovega razvoja ali t. i. zeleni BDP, ki ga dobimo, če od BDP odštejemo škodo, ki smo jo povzročili okolju.

Vedno več **slovenskih podjetij prevzema trajnostna načela poslovanja** in so vse bolj trajnostno naravnana, saj je njihova dolgoročna uspešnost odvisna od zaupanja različnih deležnikov. **Trajnostna naravnost ima družbeni, okoljski in ekonomski vidik**. Pri ekonomskem vidiku ne govorimo o poslovni uspešnosti podjetja, ampak gre za njegov prispevek k razvoju gospodarstva. To pomeni, na primer, ohranjanje ali razvijanje novih delovnih mest in sodelovanje z lokalnimi dobavitelji. Sodobno družbeno odgovorno oziroma trajnostno naravnano podjetje je torej tisto, ki vse tri vidike trajnosti uspešno integrira v svoje poslovne procese. Skrbi za zaposlene in lokalno skupnost ter ima odgovoren odnos do

kupcev (družbeni vidik), skrbno ravna z naravnimi viri in skrbi za ohranjanje okolja (okoljski vidik) ter je v plodnem sožitju z lokalnim ali širšim gospodarstvom (ekonomski vidik).

Inflacija pomeni rast splošne ravni cen. Visoke stopnje inflacije ustvarjajo negotovost, ki na gospodarstvo deluje zaviralno. Dohodki od kapitala praviloma hitro sledijo inflaciji, saj podjetja pričakovano inflacijo vračunajo v svoje cene in s tem zaščitijo svoje dobičke. Dlje traja, da si delavci izborijo zvišanje plač, ki odraža zvišanje cen. Najdlje traja, da se prilagodi višina socialnih prejemkov, ki jih prejemajo najrevnejši sloji družbe. Visoka inflacija tako najbolj prizadene tiste, ki imajo že tako najmanj, in s tem še povečuje razlike med bogatimi in revnimi. Če je inflacija slaba, bi hitro lahko mislili, da je rešitev v **deflaciji** (zniževanju splošne ravni cen), vendar je deflacija za gospodarstvo še bolj pogubna kot inflacija. Zaradi zniževanja cen podjetja ne investirajo, vlada pesimizem, gospodarska aktivnost se zmanjšuje, brezposelnost povečuje in gospodarstvo drsi v recesijo. Rahla rast cen lahko krepi gospodarski optimizem in spodbuja podjetja v nove investicije, zato si centralne banke (glavna finančna ustanova države, katere osnovni namen je izvajanje monetarne politike) za cilj postavljajo inflacijo **okoli 2 % na letni ravni**.

Zaposlenost in brezposelnost

Brezposelnost je hud problem za posameznika, saj plača, ki jo dobi zaposleni za svoje delo, predstavlja glavni vir njegove kupne moči in omogoča obstoj njemu in njegovi družini, ima pa še druge, psihološke in socialne posledice zanj. Za družbo je brezposelnost socialni, pa tudi ekonomski problem, saj so delovne ure, ko bi posamezniki lahko delali, vendar ne, ker zanje ni dela, za gospodarstvo izgubljene. Družba tako izgublja del svojega potencialnega BDP. Zato je cilj vsake države čim višja stopnja zaposlenosti. V klasičnih ekonomskih učbenikih bomo našli padajočo krivuljo povpraševanja po delovni sili, iz česar izhaja, da bodo delodajalci pri višjih plačah pripravljeni zaposlovati manj delavcev. Ta argument se uporablja za nasprotovanje **uvedbi ali zvišanju minimalnih plač** in drugih ugodnosti za zaposlene. Tudi pri nas slišimo od Gospodarske zbornice Slovenije in nekaterih delodajalcev ob vsakem poskusu dviga minimalnih ali drugih plač grozeča svarila o povečanju brezposelnosti, množičnih odpuščanjih in **padcu konkurenčnosti našega gospodarstva**. V praksi se je mnogokrat izkazalo, da to ne drži. Podjetja, ki si na eni strani res želijo čim nižje stroške dela, potrebujejo na drugi strani kupce za svoje izdelke in storitve. **Višje plače namreč pomenijo višjo kupno moč prebivalstva**, kar poveča agregatno povpraševanje. Podjetja lahko proizvajajo in prodajo več, in namesto da bi se potrebe po zaposlenih zmanjšale, se število delovnih mest poveča. Posledično so na boljšem tako podjetja, ki z večjim obsegom poslovanja dosegajo večje dobičke, kot tudi zaposleni, ki so bolje plačani. Zavedati se moramo, da **ima vsaka ekonomska transakcija dve plati**. Vsaka prodaja je na drugi strani nakup. Vsak izdelek je za nekoga drugEGA dohodek. Iz vsakdanjih pogovorov pri nas

dobimo včasih vtis, da si želijo nekateri naši gospodarstveniki zaposlene, ki bodo dopoldne v službi delali za petsto evrov na mesec, popoldne pa trošili, kot da zaslužijo tri tisoč evrov. Pri iskanju rešitev ne moremo izhajati le iz parcialnih interesov enega gospodarskega subjekta. Kot smo videli na primeru minimalnih plač in kupne moči, ni nujno, da gre pri takih pogajanjih za **igro z ničelno vsoto, kjer ena stran pridobi samo tako, da druga izgubi**. Zato moramo skupaj iskati rešitve, ki bodo ne samo sprejemljive, ampak bodo dejansko koristile vsem vpletenim. Podjetja so pri uveljavljanju svojih zahtev praviloma v močnejšem položaju, druga stran pa potrebuje aktivne in angažirane državljane, ki si bodo svoje pravice pripravljene izboriti.

2.3.3 Kaj moramo o svojih pravicah in dolžnostih vedeti ob vstopu na trg delovne sile?

Položaj mladih na trgu dela

Mladi so na trgu dela ena ranljivejših skupin. Na njihov položaj so močno vplivale posledice **gospodarske krize**, ki se je začela leta 2008 in je še posebej močno prizadela mlade. **Koronakriza** je situacijo še poslabšala. Brezposelnost se je leta 2020 najbolj drastično povečala prav med mladimi, ki so bili prvi, ki so jih delodajalci odpustili ali jim prekinili že tako nestabilne začasne oblike dela. Medtem ko se je **brezposelnost** v celotni populaciji julija 2020 v primerjavi z julijem 2019 zvišala za 24,4 odstotka, se je v starostni skupini od 20 do 24 let **povečala za kar 47,9 odstotka**, v starostni skupini od 25 do 29 let pa za 35,4 odstotka.

Po deležu mladih, starih med 18 in 24 let, ki so vključeni v formalno izobraževanje, spada Slovenija v sam vrh med državami EU. Posledično mladi pozneje vstopajo na trg dela. Hkrati podatki Eurostata in rezultati ankete, ki so jo izvedli v Sindikatu Mladi plus, potrjujejo, da smo v Sloveniji **po deležu začasnih oziroma prekarnih oblik zaposlitve med mladimi v samem evropskem vrhu**.

V javnosti pogosto slišimo ocene, da si mladi tako imenovanih fleksibilnih zaposlitev želijo sami. Raziskave kažejo nasprotno. Izsledki ankete, ki so jo med mladimi brezposelnimi izvedli tik pred epidemijo, kažejo, da si velika večina mladih še vedno želi varnih in trajnih zaposlitev. Če bi lahko mladi brezposelni sami izbirali obliko zaposlitve, bi jih namreč **kar 75 odstotkov izbralo zaposlitev za nedoločen čas**, 13 odstotkov samozaposlenost, le štirje odstotki pa pogodbo o zaposlitvi za določen čas. Mit o tem, da si mladi sami želijo fleksibilnih oblik dela, ne drži. V fleksibilne (začasne oz. prekarne) oblike zaposlitve **privolijo, ker nimajo drugih možnosti**.

Delavske pravice

Ko stopi posameznik na pot ekonomske neodvisnosti, običajno vstopi v določeno obliko delovnega razmerja. Delovna razmerja med delodajalci in delavci ureja **Zakon o delovnih razmerjih (ZDR)**. Upoštevati je treba tudi kolektivne pogodbe in morebitne posebne zakone, ki se nanašajo na posamezna področja (npr. *Zakon o javnih uslužbencih*). Z zakonom so določene **minimalne pravice delavcev**. Delodajalec in delavec se lahko s pogodbo dogovorita za **ugodnejše pravice** za delavca, ne moreta pa se dogovoriti o manjših pravicah kot izhajajo iz zakonodaje, tudi če bi se jim bil delavec pripravljen odpovedati. ZDR ne ureja vseh pogodbenih razmerij, ampak samo delovna razmerja. To je pomembno, ker se želijo mnogi delodajalci **izogniti pravicam**, ki delavcem pripadajo po ZDR (bolniški dopust, dopust, regres ...), tako, da z njimi sklepajo drugačne pogodbe. Če opravlja posameznik za naročnika delo kot **samostojni podjetnik** na podlagi pogodb civilnega oziroma gospodarskega prava in če gre za **samostojno in neodvisno delo**, ZDR zanj praviloma ne velja, razen če je mogoče v razmerju med naročnikom in samostojnim podjetnikom prepoznati elemente delovnega razmerja. Pri ugotavljanju tega so **bistvene dejanske okoliščine**, v katerih poteka delo, in ne poimenovanje. Če delavec opravlja delo v **razmerju podrejenosti**, kot del delovnega procesa delodajalca, ki je tudi odgovoren za uspeh podjetja, gre za delovno razmerje, tudi če ni bila sklenjena pogodba o zaposlitvi. V takem primeru delavcu **pripadajo pravice**, ki jih določa ZDR.

Prepoved diskriminacije

Delodajalec mora kandidatu ali delavcu zagotavljati **enako obravnavo** ne glede na narodnost, raso ali etnično poreklo, nacionalno in socialno poreklo, spol, barvo kože, zdravstveno stanje, invalidnost, vero ali prepričanje, starost, spolno usmerjenost, družinsko stanje, članstvo v sindikatu, premoženjsko stanje ali drugo osebno okoliščino. Če bi bil nekdo zaradi navedenih okoliščin obravnavan slabše, govorimo o **neposredni diskriminaciji**. Prepovedana je tudi **posredna diskriminacija**, ki nastane zaradi navidezno nevtralnega predpisa, merila ali prakse, ki povzroči, da je določen posameznik v manj ugodnem položaju kot druge osebe, razen če ta predpis, merilo ali prakso objektivno upravičuje zakoniti cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna. ZDR posebej poudarja diskriminacijo, ki je povezana z nosečnostjo ali s starševskim dopustom. Različno obravnavanje ne pomeni diskriminacije, če zaradi narave dela oziroma okoliščin, v katerih se delo opravlja, določena osebna okoliščina **predstavlja bistven in odločilen pogoj za delo** in je takšna zahteva sorazmerna ter upravičena z zakonitim ciljem. V primeru domnevnih kršitev v zvezi s prepovedjo diskriminacije mora **delodajalec dokazati**, da v obravnavanem primeru ni kršil načela enakega obravnavanja oziroma prepovedi diskriminacije. Žrtve diskriminacije in tisti, ki jim pomagajo, zaradi **ukrepanja**, ki ima za cilj uveljavitev prepovedi diskriminaci-

je, ne smejo biti izpostavljene neugodnim posledicam. Delodajalec ne sme **prostega dela objaviti samo za moške ali samo za ženske** in tudi ne sme nakazovati, da daje pri zaposlitvi prednost določenemu spolu, razen če določen spol predstavlja bistven in odločilen pogoj za delo in je taka zahteva sorazmerna ter upravičena z zakonitim ciljem.

Prepoved spolnega in drugega nadlegovanja ter trpinčenja na delovnem mestu

Spolno nadlegovanje je kakršnakoli oblika neželenega verbalnega, neverbalnega ali fizičnega ravnanja ali vedenja spolne narave z učinkom ali namenom prizadeti dostojanstvo osebe, zlasti kadar gre za ustvarjanje zastraševalnega, sovražnega, ponižujočega, sramotilnega ali žaljivega okolja. **Nadlegovanje** je vsako neželjeno vedenje, povezano s katerokoli osebno okoliščino, z učinkom ali namenom prizadeti dostojanstvo osebe ali ustvariti zastraševalno, sovražno, ponižujoče, sramotilno ali žaljivo okolje. Odklonitev opisanih ravnanj s strani prizadetega kandidata oziroma delavca ne sme biti razlog za diskriminacijo pri zaposlovanju in delu. **Trpinčenje na delovnem mestu** je vsako ponavljajoče se ali sistematično, graje vredno ali očitno negativno in žaljivo ravnanje ali vedenje, usmerjeno proti posameznim delavcem na delovnem mestu ali v zvezi z delom. Delavec, ki je žrtev trpinčenja, ne sme biti izpostavljen neugodnim posledicam zaradi ukrepanja, ki ima za cilj uveljavitev prepovedi trpinčenja na delovnem mestu.

Pravice in obveznosti delodajalca in kandidata

Delodajalec sme od kandidata zahtevati le predložitev dokazil o izpolnjevanju pogojev za opravljanje dela, **ne sme pa zahtevati podatkov o družinskem oziroma zakonskem statusu, o nosečnosti, o načrtovanju družine** oziroma drugih podatkov, če niso v neposredni zvezi z delovnim razmerjem. Delodajalec ne sme pogojevati sklenitve pogodbe o zaposlitvi s pridobitvijo omenjenih podatkov ali z dodatnimi pogoji v zvezi s prepovedjo nosečnosti ali odlogom materinstva ali z vnaprejšnjim podpisom odpovedi pogodbe o zaposlitvi s strani delavca. Pri zaposlovanju lahko delodajalec preizkusi znanja oziroma sposobnosti kandidatov za opravljanje dela, za katero se sklepa pogodba o zaposlitvi. **Preizkus znanja** oziroma sposobnosti kandidata ali ugotovitev zdravstvene zmožnosti kandidata se ne sme nanašati na okoliščine, ki niso v neposredni zvezi z delom, za katerega se sklepa pogodba o zaposlitvi. Delodajalec mora pred sklenitvijo pogodbe o zaposlitvi za nedoločen ali za določen čas seznaniti kandidata z delom, pogoji dela ter pravicami in obveznostmi delavca in delodajalca, ki so povezane z opravljanjem dela, za katero se sklepa pogodba o zaposlitvi.

Pri sklepanju pogodbe o zaposlitvi je kandidat dolžan predložiti delodajalcu **dokazila** o izpolnjevanju pogojev za opravljanje dela in ga obvestiti o vseh njemu znanih dejstvih, pomembnih za delovno razmerje, pa tudi o njemu znanih drugih okoliščinah, ki ga kakor-

koli onemogočajo ali bistveno omejujejo pri izvrševanju obveznosti iz pogodbe ali ki lahko ogrožajo življenje ali zdravje oseb, s katerimi pri izvrševanju svojih obveznosti prihaja v stik. Kandidat ni dolžan odgovarjati na vprašanja, ki niso v neposredni zvezi z delovnim razmerjem.

Fleksibilnost trga dela

Razmere na trgu od podjetij zahtevajo stalno prilagajanje, kar se lahko nanaša tudi na obseg dela, ki ga potrebujejo, oziroma na število zaposlenih, zato si želijo čim bolj **fleksibilen trg dela**. Lažje zaposlovanje in odpuščanje po eni strani pomeni, da bodo podjetja v času povečanih potreb po delavcih, sklepala več novih zaposlitev, kar je prednost tudi za iskalce zaposlitve. A za prebivalstvo prinaša fleksibilen trg dela predvsem večjo **negotovost**. Človek namreč težko načrtuje življenje (npr. najem kredita, nakup stanovanja, družino ...), če za en teden vnaprej ne ve, ali bo imel službo ali ne. Podjetje ima tudi mehanizme, s katerimi se lahko pred tveganji zaščiti veliko bolj, kot lahko to naredi posameznik. Za tveganje, ki ga lastniki podjetij prevzemajo, so med konjunkturo tudi nagrajeni z visokimi dobički. Zaposleni takšnih nagrad niso deležni. Zato tudi ni prav, da skušajo podjetja **tveganja**, ki jih prinašajo negotove razmere na trgu, prevaliti na zaposlene.

V zadnjih letih so se pojavile nove oblike zaposlovanja. **Prekarnost** ni pravni pojem, označuje pa negotovo, začasno, občasno in večinoma slabo plačano delovno aktivnost. Delavec je v tem primeru brez pravic, ki jih določa *Zakon o delovnih razmerjih*. Običajno nima plačanega dopusta, bolniškega dopusta, regresa ... Delodajalci praviloma ne plačujejo prispevkov za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, za zavarovanje za primer brezposelnosti in prispevkov iz naslova starševskega varstva. Prekarni delavci imajo tako bistveno manj pravic in pravne varnosti od delavcev znotraj običajnih oblik zaposlitev.

Sindikati imajo pomembno vlogo pri zagotavljanju pravic delavcev. Posameznik je namreč proti podjetju v bistveno šibkejšem položaju. Če se delavci organizirajo in nastopajo skupaj, imajo bistveno večje možnosti, da dosežejo dostojno plačilo za opravljeno delo, varne in zdrave delovne razmere ter druge delavske pravice. Sindikati svoje interese uveljavljajo v pogajanjih z delodajalci in z drugimi oblikami sindikalnega boja (npr. stavko). Večji ko je delež zaposlenih, včlanjenih v sindikat, večja je njegova reprezentativnost in pogajalska moč. V Sloveniji je trenutno sindikalno organizirana le še dobra petina delavcev. S povečevanjem netipičnih oblik zaposlovanja se to število še zmanjšuje. Mladi se lahko včlanijo v katerikoli sindikat, obstaja pa Sindikat Mladi plus, ki zastopa dijake, študente, mlade brezposelne in prekarne delavke ter delavce.

2.3.4 Kakšne spremembe prinaša digitalizacija?

Napredne digitalne tehnologije omogočajo **oblikovanje novih poslovnih modelov**, razvoj novih izdelkov in storitev, znižujejo stroške ter povečujejo učinkovitost in konkurenčnost organizacij. Zaradi številnih pozitivnih učinkov se bo obseg digitalizacije v prihodnosti verjetno le še povečeval.

Številnih poklicev, ki jih poznamo danes, v prihodnosti ne bo več. Po podatkih Eurofounda (2016) naj bi do leta 2025 60 % mladih delalo v poklicih, ki jih danes sploh še ne poznamo. »Think tank« Bruegel ocenjuje, da bo v EU zaradi digitalizacije v prihodnjih 20 letih izginilo med 40 in 60 % delovnih mest. **Nova delovna mesta bodo zahtevala visoko usposobljeno delovno silo**, zato bo primanjkovalo visoko izobraženih, na drugi strani pa bomo priča presežku nizko usposobljenih delavcev. Po napovedi raziskave inštituta McKinsey Global bi lahko kar 30 % trenutnih delovnih aktivnosti že do leta 2030 nadomestili **roboti**, pri čemer se moramo zavedati, da zaradi hitrega razvoja na področjih **umetne inteligence in strojnega učenja to ne bo omejeno le na enostavna dela, ampak tudi na tista, za katera do pred kratkim nismo verjeli, da bi nas lahko pri njih stroji kdaj nadomestili**. Tehnološke spremembe bodo tako vplivale na milijone delavcev po vsem svetu.

Digitalizacija omogoča tudi delo od doma, ki je v času pandemije kovida 19 postalo še aktualnejše. V zvezi s tem se kažejo določeni izzivi. Zaposleni dobijo **občutek nenehne dostopnosti**, saj jim tehnologija omogoča, da so **24 ur na dan povezani z delom**. Raziskave pa kažejo, da je ključna primerna razmejitev delovnega in zasebnega časa. Zaradi omejevanja stikov se pojavi **občutek osamljenosti ter nepovezanosti** z organizacijami in sodelavci. Prihaja tudi do **težav pri usklajevanju dela in zasebnega življenja**. Le polovica zaposlenih zaradi dela od doma lažje usklajuje svoje službene in zasebne obveznosti, medtem ko ima druga polovica težavo s preklapljanjem med omenjenima področjema. Kljub temu večini zaposlenih delo od doma ustreza, imajo občutek, da so tako učinkovitejši, in kar tri četrtine zaposlenih si želi, da bi, vsaj občasno, delali tako.

Pri soočanju z izzivi, ki jih prinaša digitalizacija, je pomembno, da v ospredje postavimo človeka in najdemo ravnotežje med interesi organizacij in zaposlenih ter tako čim bolj izkoristimo pozitivne učinke, ki jih digitalizacija nedvomno prinaša, hkrati pa se čim bolj izognemo negativnim.

Literatura in viri

- Černe, M. (10. 12. 2019). V dobi digitalizacije je na prvo mesto potrebno postaviti človeka. *STA znanost*. *STA znanost*. <http://znanost.sta.si/2706256/v-dobi-digitalizacije-je-na-prvo-mesto-potrebno-postaviti-cloveka>.
- Černe, M. (7. 9. 2020). Negativni vidiki digitalizacije: kako oblikovati delo v prihodnosti? *Svet kapitala*. <https://svetkapitala.delo.si/ikonomija/negativni-vidiki-digitalizacije-kako-oblikovati-delo-v-prihodnosti/>.
- Je zniževanje brezposelnosti med mladimi res tako uspešno? (1. 3. 2019). *Sindikat Mladi plus*. <https://www.mladiplus.si/2019/03/01/je-znizevanje-brezposelnosti/>.
- Jenko, M. (12. 12. 2017). Sanacija bank, štiri leta kasneje. *Delo*. <https://old.delo.si/gospodarstvo/finance/sanacija-bank-stiri-leta-kasneje.html>.
- Kako je z brezposelnostjo mladih? - Delimo jesenski pogled (25. 11. 2020). *Sindikat Mladi plus*. <https://www.mladiplus.si/2020/11/25/brezposelnost-mladih-jesen/>.
- Klein, N. (2009). *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma*. Mladinska knjiga.
- Klein, N. (2015). *To vse spremeni. Kapitalizem proti podnebjju*. Mladinska knjiga.
- Kovač, B., Rihtarič, M., Kešeljevič, A, Boršič, D., Taškar Beloglavec, S., Čadež, S., Babič Vrečar, J. Turk Škraba, M., Konvalinka, K. (2014). *Ekonomija 3: Učbenik za 3. letnik ekonomskih gimnazij*. 1. izd., 1. natis. Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Kresal Šoltes, K., Kresal, B., Senčur Peček, D. (2014). *Vodnik po pravicah iz delovnega razmerja: najpogostejša vprašanja in odgovori: z besedilom Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1)*. 2. spremenjena in dopolnjena izd. Inštitut za delo pri Pravni fakulteti.
- Kristan Fazarinc, M. (12. 9. 2019). Uspešna podjetja integrirajo vse vidike trajnostnega razvoja v poslovne procese. *Delo*. <https://www.delo.si/delove-podjetniske-zvezde/delove-podjetniske-zvezde/uspesna-podjetja-integrirajo-vse-vidike-trajnostnega-razvoja-v-poslovne-procese/>.
- Krugman, P. (2020). *Arguing with zombies: economics, politics, and the fight for a better future*. W. W. Norton & Company.
- Mladi in trg dela*. (2013). Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje in Ministrstvom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. https://www.ess.gov.si/_files/4809/mladi_in_trg_dela.pdf.
- Piketty, T. (2015). *Ekonomija neenakosti*. Založba Sophia.
- Rus, U. (12. 8. 2020). Koronakriza: Prve so na cesto postavili mlade. *Dnevnik*. <https://www.dnevnik.si/1042936251>.
- Samuelson, P. A. in Nordhaus, W. D. (2010). *Economics*. McGraw-Hill.
- Šarotar Žižek, S. in Mulej, M. (2019). Vpliv digitalizacije na trg dela in socialno varnost zaposlenih. *ANALI PAZU^{HD}*, 5(1–2), 1–29. http://hd.anali-pazu.si/sites/default/files/Simona_%C5%A0_%C5%BDi%C5%BEek.pdf.
- Thatcher, M. (3. 10. 1987). „No such thing as society!“. *Women's Own Magazine*.
- Žižek, S. (2018). *Kot tat sredi noči. Kako misliti kapitalizem*. Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Žorž, A. in Hadalin, Š. (2018): *Poročilo analize stanja na trgu dela: Zaposlovanje mladih ter upravljanje z mlajšimi zaposlenimi v Sloveniji in tujini*. Zveza delavskih sindikatov Slovenije – Solidarnost. <https://rgzc.gzs.si/Portals/rgzc-gzs/Analiza%20mladi.pdf>.

3

**DRŽAVLJAN
REPUBLIKE SLOVENIJE**

3.1 Država, demokracija in državljanstvo Republike Slovenije

dr. Marinko Banjac

3.1.1 Kaj so politika, država in politična socializacija?

Politika – različni pomeni in opredelitve

Vse prevečkrat lahko slišimo, da je **politika** nekaj, kar je nepotrebno in odveč. Še več, politika je največkrat označena z besedami in frazami, kot so prepiranje, boj za stolčke, skrb za lastne interese in celo korupcija. Prepoznamo torej lahko, da ima politika v splošni podobi **negativno konotacijo**. K vprašanju negativne podobe se bomo še vrnili, vendar se je smiselno najprej vprašati, **kaj sploh je politika**. Če pomislimo, kako bi opredelili politiko, se lahko kaj hitro znajdemo v zagati. Beseda, ki jo tako pogosto slišimo in uporabljamo, ima **veliko pomenov**, ki pa se zdijo hkrati izmuzljivi ali neoprijemljivi. Zato je smiselno, da jo najprej skušamo razložiti.

Razlago lahko začnemo kar s problematiziranjem splošne oznake politike kot področja ali načina delovanja, kjer gre za iskanje lastne koristi in sebičnost. Eden od vidnejših političnih teoretikov Harold Lasswell je politiko, v slogu njene prevladujoče podobe, opredelil kot »kdo dobi kaj, kdaj in kako«. Vidimo lahko, da ta opredelitev politiko naslavlja kot areno, kjer potekajo **odločitve** o tem, kako se porazdeljujejo viri (finančni in drugi), odloča se, kdo jih bo dobil, in tudi, kaj bo dobil. Lasswellovo definicijo so interpretirali tudi tako, da je z njo želel pokazati politiko kot aktivnost elit, ki jih ženejo politični položaji, porazdeljevanje ali pridobivanje (finančnih in drugih) virov ter premagovanje političnih tekmecev.

Takšna podoba in razlaga politike še zdaleč nista edini. Mnogi bi trdili, da je ta pogled pravzaprav povsem nasproten tistemu, kar je bistvo politike, in sicer delovanje za **uresničevanje skupnega dobrega**. Že pogled k mislecem antične Grčije, na primer k Aristotelu, nam nakaže, da je politiko razumel kot urejanje zadev mestne državnice, polisa, katere cilj je dobro življenje državljanov. Vsekakor pa Aristotel ni bil edini politični mislec, ki je videl ključno vlogo politike pri uresničevanju dobrega življenja in skupnega dobrega določene družbe ali politične skupnosti. Toda po drugi strani ni enostavnega odgovora, kako ta ideal uresničiti. Ljudje – skupine in posamezniki – imamo namreč različne poglede na to, kako družba deluje, kaj je skupno dobro in za katere cilje bi si morali vsi prizadevati. Prav tako nimamo enakih mnenj glede načinov, kako priti do določenega cilja. Ker med nami obstajajo *razlike*, ker imamo različne interese in različne vrednote, so **konflikti** med nami neizbežni. Čeprav

se jih verjetno vsi želimo izogibati in jih preprečevati, pa je hočeš nočeš treba sprejeti dejstvo, da bodo v družbi vedno obstajala razhajanja v pogledih, vedno bomo našli nekoga, ki se z nami ne bo strinjal. Toda to ne pomeni, da zaradi razlik v interesih, pogledih, vrednotah in načelih v družbi ne moremo sodelovati, iskati skupnega jezika in s tem premoščati konfliktov. In prav slednje je mogoče razumeti kot glavno aktivnost, ko govorimo o politiki.

Zgornja opredelitev se sliši dobro, saj predvideva, da lahko kljub razlikam in konfliktom med posamezniki in skupinami najdemo skupni jezik ter v sožitju iščemo skupne rešitve na skupne probleme. Vendar iz izkušenj vemo, da ni vedno tako. Še več, v sodobnem svetu smo pogosto priča nasilju in najrazličnejšim konfliktom. Zato obstajajo tudi definicije politike, ki v izhodišču pravijo, da si je treba priznati, da bodo razlike in konflikti vedno obstajali in da jih ne moremo nikoli popolnoma odpraviti. Namen politike tako ne sme biti proces, usmerjen k uresničevanju ideala harmonične in nekonfliktne družbe, temveč mora biti to proces, kjer so razlike in konflikti prepoznani in jih je mogoče tudi **soočiti**. Takšno razumevanje politike sloni na ideji, da konflikti niso vedno nasilni in destruktivni, temveč je soočenje nasprotujočih si pogledov, družbenih praks, idej, norm in vrednot lahko za družbo koristno. To pa zato, ker (lahko) prinaša nova spoznanja, uvide, rešitve in boljše medsebojno razumevanje.

Tudi ob tej zgornji opredelitvi politike se nam ne bi bilo treba ustaviti, saj je načinov razumevanja politike še veliko. Toda namesto da jih naštevamo dalje, se je smiselno vprašati, kje politika sploh poteka. Nekateri, na primer že omenjeni Bernard Crick, bodo rekli, da je politična dejavnost pravzaprav neizogibna, ker je vedno razlika v **moči**, ki jo imamo posamezniki ali skupine, in je zato prisotna v *vsakršnih* družbenih odnosih. Drugi pa se bodo osredotočili na bolj institucionalizirane prostore političnega udejstvovanja, kot so na primer volitve in parlament. Eden ključnih okvirov, ki vključuje stalne institucije, zagotavlja javne storitve, uveljavlja zakone, zagotavlja varnost in s tem upravljanje družbenopolitičnega življenja, je država.

Država

Država bistveno zaznamuje naša življenja. Samo pomislimo: ko smo na primer nekje na potovanju ali dopustu v tujini in nas nekdo vpraša, od kod smo, skorajda vedno odgovorimo, iz katere države prihajamo. Ko se v družbi pojavi kakšna večja težava in jo je treba rešiti,

Znani britanski politični teoretik Bernard Crick je zapisal, da je politika v demokratičnih družbah proces, v katerem ljudje skupaj delujejo v okviru institucionaliziranih postopkov, da rešijo razlike, uskladijo različne interese in vrednote ter oblikujejo javne politike v prizadevanju za skupne namene. S tem, pravi Crick, je politika jasna rešitev vprašanja, kako vzpostaviti red v družbi tako, da namesto nasilja ali prisile izberemo spravo.

pogosto slišimo ali rečemo, da mora to urediti država. Skratka, za državo se zdi, da je vseprisotna. Po drugi strani pa so se v času pospešene globalizacije pojavile ideje, da bo država počasi, vendar zagotovo izginila. Kot so pojasnjevali nekateri analitiki, naj bi bilo svetovno gospodarsko povezovanje tako silovito in drugi akterji, kot so korporacije in nadvladajoče nacionalne civilnodružbene organizacije, tako močni, da država ne bo več potrebna oziroma bo tako nemočna, da bo postala nepomembna. Toda kmalu se je izkazalo, da imajo države še vedno pomembno vlogo pri tem, kako organiziramo svoje politično življenje in delovanje.

Te tri elemente – oblast, ozemlje in prebivalstvo – je v svoji opredelitvi države izpostavil tudi sociolog Max Weber, ki pravi, da je država človeška skupnost, ki ima monopol zakonite uporabe fizične sile pri izvrševanju njenega reda na določenem ozemlju.

Države so torej prevladujoč **način političnega organiziranja** in posebna ureditev, ki je sestavljena iz treh ključnih elementov, in sicer **oblasti, ozemlja in prebivalstva**.

Država so torej njeni prebivalci, hkrati pa je njen pomembni del tudi oblast, ki red vzdržuje s sredstvi prisile, kot sta vojska in policija. Seveda pa slednji nista edini način, kako država vzdržuje red na svojem ozemlju.

To država počne tudi z zakoni, in sicer tako, da prebivalcem zagotavlja določeno mero varnosti in storitve v zameno za njihovo spoštovanje reda.

Eden od ključnih terminov, ki utemeljujejo državo, je **suverenost**. Pogosto lahko slišimo, na primer v medijih, da je katera država kršila suverenost druge države. Ko se zgodi kaj takšnega, so države lahko hitro v konfliktu, ki potencialno vodijo tudi v vojne. **Kaj je torej suverenost, ki je še vedno ključno načelo držav?** Suverenost se nanaša na glavni vir avtoritete v družbi. To pomeni, da je suveren najvišji in končni odločevalec v skupnosti. V državi je to oblast, ki pa v demokratičnih družbah ni samovoljno v rokah le enega posameznika ali skupine, temveč izhaja iz ljudstva. To torej pomeni, da ima oblasti tisti, ki mu jo podeli ljudstvo. Običajno je v demokratičnih družbah oblast razdeljena na tri veje, in sicer na zakonodajno, izvršno in sodno. K demokratični delitvi oblasti se bomo še vrnili. Sicer pa lahko razločimo med notranjo in zunanjo suverenostjo. Notranja suverenost se nanaša na izvajanje oblasti na državnem ozemlju. Zunanja suverenost pa je mednarodno priznanje oblasti in njenih pristojnosti v neki državi. Besedna zveza »suverena država« odraža obe razsežnosti.

Politična socializacija

Vsak posameznik, ki želi biti politično aktiven in sodelovati pri političnih odločitvah v državi, v ožji ali širši skupnosti, mora imeti o politiki vsaj nekaj znanja, poznati mora vsaj osnovne procese in politično vsebino družbe, v kateri deluje. Tako kakor lahko govorimo o socializaciji kot procesu, v katerem in prek katerega se posameznik v različnih fazah pri-

lagaja družbi, spoznava njeno vsebino, se uči živeti in se vključuje v družbo, tako lahko tudi pri politični socializaciji govorimo o **usklajevanju** posameznika s politično vsebino njegove družbe.

Pomembno se je torej zavedati, da posamezniki ne moremo kar tako politično delovati, temveč je to mogoče le s posrednim ali neposrednim učenjem o tem, kaj je politika, kaj so politične vsebine in politični procesi ter kako se lahko politično udeležujemo. Seveda so načini politične socializacije različni. Znanje o politiki pridobimo v družini, šoli ali skupini prijateljev. Ne glede na to, kako se kot posamezniki usklajujemo s politično vsebino družbe, v kateri živimo, pa je ta proces vedno večplasten in poteka pravzaprav celotno življenje.

Slovenski politolog Stane Južnič je politično socializacijo opredelil kot proces, v katerem posameznik pridobiva politično kulturo. V tem procesu izgrajuje in pridobiva politične usmeritve, vrednote, spoznava vzorce in norme političnega vedenja. Prav tako posameznik prek politične socializacije izgrajuje svoja stališča do politike in političnega, hkrati pa gradi lastna pričakovanja do politike in mnenja o tem, kakšna vloga in kakšen položaj mu v politiki pripada – kakšna je lahko njegova vloga v političnih procesih.

3.1.2 Kako se je država zgodovinsko razvijala in kakšne so sodobne demokratične in nedemokratične ureditve?

Zgodovinski vpogled v razvoj moderne države

Spoznali smo že, kaj je država in katere so njene ključne prvine. Velikokrat se zdi, da država kot način političnega organiziranja obstaja že dolgo, praktično »od nekdaj«. Vendar ni tako. Ob tem se poraja vprašanje, kdaj je moderna država sploh nastala. Njena zgodovina je dokaj zapletena, toda v osnovi lahko trdimo, da se je razvila v srednjeveški Evropi, med 11. in 16. stoletjem. Srednji vek je bil v Evropi zaznamovan z dvema pomembnima institucijama oziroma okviroma, in sicer z Rimskokatoliško cerkvijo in s fevdalizmom. Cerkev je predstavljala in izvajala najširšo avtoriteto, pri čemer so bili tudi monarhi razumljeni in so delovali kot agenti cerkvene avtoritete. Obenem pa v srednjeveški Evropi lahko zasledimo silno razdrobljenost političnih pristojnosti in avtoritete. Lokalni veljaki in plemiške družine so obvladovale svoja (sorazmerno majhna) teritorialna področja. Monarhi so torej bili tako od Cerkve kot tudi plemiških družin omejeni, zato je tudi vprašanje, kako so se moderne države v teh razmerah in razmerjih lahko vzpostavile.

Eden od ključnih dejavnikov so bile – vojne. Kot je zapisal zgodovinar Charles Tilly, vojne so vzpostavile države in države so vodile vojne. Razvoj na področju vojaške tehnologije je vodil v vse ostrejšo oboroževalno tekmo ter vse večjo centralizacijo administracije oziroma upravljanja. Če so namreč monarhi želeli veliko in dobro stoječo vojsko, so potrebovali vse

večji aparat, ki je bil sposoben zagotavljati finančno podporo in oboroževati vojake. Vse to je prispevalo k temu, da so politične enote, ki so bile poprej razdrobljene, postajale vedno večje. Tako je bilo na prelomu iz 15. v 16. stoletje v Evropi še vedno okoli petsto relativno neodvisnih političnih entitet, na začetku 19. stoletja pa le še 25. Z rastjo birokracije so lokalne administrativne enote postajale vse bolj poenotene, voditelji oziroma monarhi pa so začeli med seboj vzpostavljati diplomatska razmerja, kar je še danes ena od pomembnih lastnosti sistema držav. Države so pridobile jasno zarisane meje in ozemlja, v katerih je monarh imel najvišjo avtoriteto in oblast.

Če so bile vojne torej eden od bistvenih dejavnikov, ki je zamajal fevdalno srednjeveško ureditev, pa je bila reformacija proces, ki je spodnesel transnacionalno cerkveno avtoriteto. Od prve polovice 16. stoletja so bili vedno glasnejši tisti, ki so obsojali korupcijo in neslutene privilegije organizirane Rimskokatoliške cerkve in zahtevali njeno reformacijo. To je, na kratko, privedlo do vojn med protestantskimi in katoliškimi nastajajočimi državami, med katerimi je verjetno najbolj znana tridesetletna vojna (1618–1648). Ta dolgotrajni spopad se je končal z **Vestfalskim mirom**, ki velja kot prelomen za ustalitev **mednarodnega sistema držav** in uveljavitev ideje, da so monarhi tisti, ki odločajo o državni veri.

Nikakor ne moremo trditi, da je pravkar opisani razvoj države kot politične entitete celotna in zaključena zgodba. Različnih zgodovinskih interpretacij, kaj vse je botrovalo nastanku države, je seveda veliko, kljub temu pa zgornji oris lahko služi kot splošni okvir razvoja držav, ki so nato razvijale različne (vendar pogosto tudi podobne) institucije ter ureditve. V času (ki je bil dolg več stoletij) nastanka držav kot političnih entot je bila daleč najbolj prevladujoča oblika ureditve absolutistična monarhija. To pomeni, da je imel, preprosto povedano, končno oblast vladar. Vendar se, ponekod bolj, drugod manj jasno, niso vsi strinjali s tem in so se takšni ureditvi tudi uprli. Zahtevali so sodelovanje pri političnih odločitvah in upravljanju države ali vsaj, da nekdo zastopa njihove poglede ter interese. Ta zahteva pa je bila temelj razvoja (predstavniške) demokratične ureditve držav.

Demokratične države: neposredna in predstavniška demokracija

Prej smo poudarili, da so se v svetu sčasoma, v 19. stoletju, začeli razvijati demokratični politični sistemi držav. Toda takoj je treba dodati, da čeprav je danes večina zahodnih držav demokratičnih, to ne pomeni, da je tako povsod po svetu. V najširšem smislu zato lahko razločujemo med demokratičnimi in nedemokratičnimi državami. Pojasniti moramo, kaj sploh je demokratična država in kako jo razločujemo od nedemokratičnih.

Čeprav smo veliko že povedali o tem, kaj je demokracija (→ 1.1), pa jo velja dodatno opredeliti, če želimo razumeti, kaj so demokratične in kaj nedemokratične države. To pomeni,

da moramo demokracijo nasloviti v smislu oblike političnega sistema. Takoj se poraja vprašanje, kaj sploh je **politični sistem**. Rekli smo že, da je eden od elementov države oblast.

To pomeni, da politični sistem lahko razumemo kot celoten zbir političnih institucij, akterjev in tudi političnih norm in vrednot, ki določajo, kako politično delujemo, kakšne možnosti imamo v smislu sodelovanja pri političnih odločitvah. Slednje je še prav posebej pomembno za demokratične sisteme.

Demokracija je oblika vladavine, v kateri imajo vsi (polnoletni) državljani *enak glas pri odločitvah, ki vplivajo na njihovo življenje*. Demokracija ljudem omogoča, da enakovredno sodelujejo v političnih procesih, kot so oblikovanje in predlaganje zakonov ter sprejemanje zakonodaje. Čeprav obstaja več različic demokratičnih političnih sistemov, pa lahko govorimo o dveh osnovnih oblikah, in sicer neposredni in predstavniški demokraciji.

Neposredna demokracija je oblika demokracije, pri kateri ljudje neposredno sodelujejo pri političnih odločitvah. Neposredno demokracijo so poznali že v antični Grčiji, največ pa vemo o delovanju neposredne demokracije v Atenah. V tej mestni državi, ali polis, so se državljani, stari vsaj 20 let, zbrali 40-krat na leto in odločali o različnih zadevah, med drugim tudi o tem, ali naj Atene vstopijo v vojno s katerim od drugih polisov ali naj sklenejo premirje. Toda čeprav imamo atensko demokracijo velikokrat za zibelko ali rojstni kraj (zahodne) demokracije, je treba opozoriti, da so pri odločitvah sodelovali le odrasli moški, medtem ko so bili ženske, tujci in sužnji izključeni in niso smeli politično sodelovati. (→ 1.1 in 1.2)

Danes ni demokratične države, ki bi imela zgolj neposredno demokracijo in bi tako ljudje odločali o političnih zahtevah. Med drugim je ovira seveda tudi to, da imajo današnje države veliko večje število prebivalcev, kot so jih imele mestne države v antiki. Zato je običajno, da imamo v predstavniškem demokratičnem sistemu **nekateri mehanizme, ki omogočajo neposredno participacijo ljudi**. Takšna mehanizma sta v Sloveniji na primer **ljudska iniciativa** in **referendum**. **Ljudska iniciativa** se pojavlja v obliki zakonske in ustavnorevizijske iniciative. To pomeni, da lahko 30.000 volivcev predlaga spremembo ustave in 5000 volivcev spremembo zakona. Predlog za začetek ljudske iniciative lahko poda vsak volivec, politična stranka ali drugo združenje državljanov. Predlog za začetek postopka za spremembo ustave oziroma predlog zakona pošlje državnemu zboru predstavnik volivcev. Predlog zakona mora biti pripravljen tako, kot to zahteva *Poslovnik Državnega zbora*

Politični sistem neke države so v najširšem smislu vzpostavljene institucije, prek katerih se oblast izvaja. Toda politični sistem ni le to, temveč zajema tudi ureditev in delovanje različnih političnih akterjev, kot so politične stranke, interesne skupine, civilnodružbene organizacije, ne nazadnje pa tudi posamezniki – državljani.

in mora imeti vse predvidene elemente. Če je pobuda popolna (je pravilno pripravljena in obsega vso zahtevano dokumentacijo), potem je določen rok za zbiranje podpisov, ki je 60 dni. V teh 60 dneh mora pobudnik zbrati 5000 podpisov (ali 30.000, če gre za pobudo spremembe ustave). Če so podpisi v tem roku zbrani, potem je državni zbor dolžan predlog zakona obravnavati. Ali bo predlog zakona sprejet, pa je seveda odvisno od poslancev in njihovega glasovanja. **Referendum** pa je še ena oblika neposredne demokracije, pri čemer imamo v Sloveniji več vrst referendumov. Med drugim poznamo zakonodajni referendum ali referendum o mednarodnih povezavah. Še ena oblika referendumov pa je tudi splošni ljudski referendum ali **plebiscit**, v katerem prebivalstvo na kakem ozemlju odloča o njegovi priključitvi določeni državi ali o razdružitvi z njo.

Kot smo že večkrat omenili, so **danes demokratični politični sistemi utemeljeni na predstavnstvu**. Če so v neposredni demokraciji ljudje vladali sami sebi, je danes demokratično načelo, da **oblast izvajajo izvoljeni predstavniki**. Bistveno je torej, da ljudje oblast oziroma tiste, ki so na oblasti, izvolijo. **Volitve** kot poseben politični mehanizem imajo pri tem seveda ključno vlogo. Volitve morajo biti **svobodne in poštene**, kandidati pa morajo za glasove volivcev tekmovati. Prav tako morajo do svojih volivcev delovati odgovorno in zagotavljati, da bodo pri svojem delovanju sledili interesom in zahtevam ljudi. Ni dovolj, da so volitve svobodne in poštene, temveč je nujno, da se periodično ponavljajo, kar pomeni, da je oblast časovno omejena. S tem se tisti, ki so izvoljeni, zavedajo, da bodo morali volivcem pokazati in dokazati, da so delovali v njihovem interesu in da so vredni nadaljnjega zaupanja. Sicer jih volivci ne bodo več volili in bodo poiskali nekoga drugega oziroma drugo politično stranko, za katero bodo menili, da bo bolje opravljala svoje delo.

Za to, da demokracijo ljudje sprejemajo in jo razumejo kot primerno obliko politične ureditve, morajo imeti zagotovljene tudi številne pravice in svoboščine.

Čeprav so **volitve ključna prvina predstavniške demokracije**, pa seveda niso edina. Omenili smo že, da so del političnega sistema tudi **demokratične norme in vrednote ter odnos ljudi do politike, političnih vprašanj in politične ureditve v državi**.

Med drugim sta to **svoboda izražanja in združevanja**. Prav tako morajo imeti ljudje pravico ne le voliti, temveč pravico, da kandidirajo za politične funkcije. Imeti morajo različne vire informacij, ki zagotavljajo, da vedo, kako deluje oblast. Vse te svoboščine mora država zagotavljati in varovati, kar počne na več načinov. Na primer prek institucij, kakršen je **Varuh človekovih pravic**. Ta institucija opozarja na morebitno samovoljo oblasti, na morebitno poseganje v človekove pravice in temeljne svoboščine posameznikov in skupin. Pa ne le ustavno dolo-

čenih pravic in svoboščin, temveč lahko opozarja in skuša odpravljati kakršnekoli kršitve katerekoli pravice posameznika s strani nosilcev oblasti.

Nedemokratske države: avtoritarni sistem

Morda se zdi samoumevno, da so (politične) pravice in svoboščine ljudi zagotovljene in varovane, vendar ni vedno tako. V svetu je tudi danes večina držav, kjer le stežka ali sploh ne moremo govoriti o demokraciji. Takšnim državam rečemo **nedemokratske ali avtoritarne države**. Tako kot pri demokracijah poznamo tudi več oblik avtoritarnih sistemov.

Takšna oblast je pogosto vzdrževana tako, da nad ljudstvom izvaja represijo, mu onemogoča politično sodelovanje. Prav tako ni zagotovljena politična pluralnost, se pravi, da ljudje nimajo možnosti izbirati, kdo bo na oblasti. Ljudje torej politično ne sodelujejo, čeprav se včasih zdi, da oblasti aktivno izkazujejo podporo, na primer na zborovanjih. Toda pomembno se je zavedati, da avtoritarna oblast ljudi velikokrat (nasilno) masovno mobilizira, s čimer želi prikazati, da ima v ljudstvu široko podporo. Toda pri tem gre za politično mobilizacijo ljudi in ne za njihovo dejansko sodelovanje v političnih procesih.

V splošnem lahko rečemo, da gre pri avtoritarnih sistemih za obliko družbenopolitične organiziranosti, ki jo zaznamuje podrejenost ljudi oblasti in njenim administrativnim aparatom. Običajno je v avtoritarnih sistemih oblast zelo centralizirana, kar pomeni, da je v rokah le ene ali manjše skupine ljudi.

Ko govorimo o avtoritarnih sistemih, velikokrat zasledimo izraze, kot so **enostrankarski sistem, diktatura in totalitarizem**. Čeprav se zdi, da gre za različne avtoritarne sisteme in je takšna delitev enostavna, vseeno ni takšna, saj je lahko nek avtoritarni sistem hkrati diktatura in enostrankarski sistem. Na kratko zato pogledajmo, kaj ti izrazi pomenijo. V državi, kjer je na oblasti zgolj ena stranka in so druge prepovedane ali pa zatirane, govorimo o **enostrankarskem sistemu**. Takšen sistem je na primer na Kubi, kjer je dovoljena le ena stranka, in sicer Komunistična partija Kube. Kot že vemo, v demokratskih sistemih obstajajo različne stranke, ki med seboj enakovredno tekmujejo za glasove volivcev. V enostrankarskem sistemu pa takšnega tekmovanja ni in ljudje nimajo možnosti izbire.

Diktatura je oblika oblasti, za katero je značilno, da jo ima v rokah en posameznik ali skupina voditeljev, ki zavračajo politični pluralizem, si podredijo medije in nazadnje tudi ljudstvo. Če ima v diktaturi vodilni položaj ena oseba, govorimo o diktatorju, ki si velikokrat tudi nadene naziv, s katerim želi izpostaviti svojo veličino. Za diktatorje velja, da imajo močno osebnost in jim zato množice sledijo, s tem pa si zagotovijo nadvlado in tudi sorazmerno stabilnost sistema. Med drugim poznamo vojaške diktature, v kateri oblast prevzamejo vo-

jaški voditelji, enostrankarske diktature, kjer je na oblasti ena stranka, in enoosebne diktature, kjer je na vrhu družbene in politične piramide ena oseba. Pri slednji ima torej oblast v rokah le ena oseba, ki pa ima lahko podporo v vojski in/ali politični stranki. Toda v primeru osebne diktature nima ne vojska ne politična stranka pomembne moči in ne delujeta neodvisno oziroma izven moči diktatorja. Primere vojaških diktatur najdemo v nekaterih afriških državah, na primer v Sudanu in Čadu. Poznamo še monarhične diktature, kjer je na čelu države prav tako ena oseba, vendar je na oblast prišla na podlagi nasledstva. Če ima vladar le simbolno vlogo, potem ne moremo govoriti o diktaturi. Poznamo na primer demokratične ureditve, kjer je na čelu države monarh. Takim ureditvam običajno rečemo **ustavne monarhije**, ker je monarhova oblast omejena z ustavo in je običajno zgolj simbolne narave. Če pa ima moč skoncentrirano v svojih rokah oziroma v rokah družine, pa seveda govorimo o absolutni monarhiji, ki je avtoritarna oblika monarhije.

Skrajna oblika avtoritarnega sistema je **totalitarizem**, ki podobno kot drugi avtoritarni sistemi prepoveduje opozicijske stranke, omejuje politično pluralnost in v tem smislu centralizira oblast. Najpomembnejša značilnost totalitarnih držav pa je vsesplošen (totalen) nadzor nad javnim in zasebnim življenjem. Gre za oblast, ki prodre v vse pore družbenega in praktično nič ni zunaj njenega dometa. Oblastniki v totalitarnih državah največkrat utemeljujejo svojo oblast s propagando, ki jo širijo prek močno nadzorovanih medijev, kot sta televizija in radio. Še ena od ključnih značilnosti, poleg totalnega nadzora družbe, je stalna uporaba nasilja in tudi masovni poboji dela prebivalstva, ki režimu nasprotuje ali je razumljeno kot manjvredno. Najbolj znani totalitarni režimi so bili nacistični režim v času nemškega tretjega rajha, italijanski fašistični režim pod vodstvom Mussolinija in sovjetski v času, ko je bil na oblasti Stalin. Danes sta med vsemi državami dve taki, ki ju označujemo kot totalitarni, in sicer Severna Koreja in Eritreja. Avtoritarnih držav, sploh pa v totalitarni različici, je po svetu vse manj, čeprav po drugi strani podatki kažejo, da ima še vedno veliko držav po svetu nekatere elemente demokracije, vendar obenem tudi nedemokratične elemente. Kot ugotavljajo nekateri politologi, je celo v Evropski uniji mogoče v nekaterih državah članicah opaziti vpeljevanje nekateri avtoritarnih elementov, kot so omejevanje svobode medijev ipd. Pomembno se je torej zavedati, da ni vedno jasne slike, ali je neka država demokratična ali nedemokratična, v vsakem primeru pa si velja zapomniti, da **demokracija ni samoumevna**, temveč je zanjo treba ves čas skrbeti, jo negovati in opozarjati na morebitne procese v družbi, ki bi potencialno lahko vodili k njeni krnitvi.

3.1.3 Kdo smo državljani in prebivalci Republike Slovenije ter kako to postanemo?

Če smo na predhodnih straneh govorili o oblasti in političnem sistemu kot ključnih elementih države, je treba spregovoriti o še enem vidiku, in sicer prebivalstvu. Že v antični Grčiji je pomembni in slavni general Nikias trdil, da so ljudje tisti, ki sestavljajo polis, ne pa njegovi zidovi in prazne ladje. S tem je želel povedati, da je mestna državica neizbežno sestavljena iz ljudi. Slednji so tisti, ki jo naredijo za politično entiteto. Omenili smo tudi sociologa Maxa Webra, ki je v opredelitvi države poudaril, da gre za človeško skupnost. In ko govorimo o prebivalstvu neke države, hitro uporabimo izraz **državljani**. Tudi v *Ustavi Republike Slovenije* je v tretjem členu zapisano, da je Slovenija država vseh svojih državljanek in državljanov. Toda kot vemo, niso le slovenski državljani **prebivalci** Slovenije.

Temu vprašanju ne moremo v odgovor kar prikimati, temveč se moramo vprašati, **kdo sploh so državljani. Kaj pomeni biti državljan?**

Ljudje pogosto zaradi različnih razlogov potujejo iz ene države v drugo, se selijo in si poiščejo (začasen) dom zunaj svoje države. Tudi v Sloveniji je tako. Poleg slovenskih državljanov živijo v Sloveniji tudi **tuji državljani**, vsi pa sestavljajo njeno prebivalstvo. Tako je imela aprila 2020 Slovenija 2.097.195 prebivalcev, od katerih je bilo 1.937.613 slovenskih in 159.582 tujih državljanov. Čeprav imajo slovenski državljani jasno opredeljene pravice in dolžnosti, o katerih bomo podrobneje spregovorili tudi v nadaljevanju, pa to ne pomeni, da so tujci, kakor tudi rečemo tujim državljanom, ki prebivajo v Sloveniji, povsem brez pravic. Ni treba posebej razlagati, da si moramo kot družba, ne le v Sloveniji, temveč v katerikoli državi, prizadevati, da smo vključujoči, solidarni in da drug drugemu nudimo pomoč, ko jo potrebujemo. In to ne glede na to, ali ima določena oseba slovensko državljanstvo ali pa prihaja iz druge države in ima torej tuje državljanstvo. Kot družba moramo delovati tako, da bodo prebivalci, ne glede na poreklo in osebne okoliščine, imeli dostojno življenje in čim boljše medsebojne odnose. Ne nazadnje pa tudi slovenska ustava govori o tem, da država na svojem ozemlju varuje človekove pravice in temeljne svoboščine. To pomeni, da imajo vsi ljudje na območju Slovenije (človekove) pravice, ki izhajajo iz že splošno veljavnih načel mednarodnega prava. Med drugim so te pravice nedotakljivost človekovega življenja, prepoved diskriminacije, prepoved mučenja, varstvo osebne svobode ipd. Imajo pa tuji državljani v Sloveniji

Državljan je oseba, ki ima državljanstvo določene države, s čimer ima status oziroma je formalno prepoznan kot njen član. Vsaka država ima pristojnost, da sama določi pogoje, pod katerimi bo prepoznala osebo kot državljana, pa tudi pogoje, kdaj je osebi lahko ta status odvzet. S tem ko je posameznik član neke države, mu med drugim pripadajo tudi politične in socialne pravice.

tudi posebne pravice, ki jim pripadajo kot tujcem, na drugi strani pa država zanje določa tudi nekatere omejitve. Tujcem je na primer lahko omejen vstop v državo in čas bivanja v njej.

Poleg slovenskih državljanov imajo na ozemlju Slovenije poseben status in posebne pravice tudi pripadniki avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti v Sloveniji ter romska skupnost.

Poudarili smo že, da država Slovenija svojim državljanom poleg univerzalnih temeljnih pravic in svoböčin zagotavlja tudi posebne pravice, ki izhajajo iz statusa slovenskega državljana. Teh je veliko, določene pa so bodisi v ustavi ali po zakonu. Tako imajo **slovenski državljeni** na primer pravico do socialne varnosti, vključno s pravico do pokojnine, med političnimi pravicami slovenskih državljanov pa je pomembna na primer volilna pravica.

Tako lahko na primer pripadniki **italijanske in madžarske narodne skupnosti** v Sloveniji svobodno uporabljajo svoje narodne simbole in ustanavljajo organizacije. Pripadniki **romske skupnosti** pa imajo v Sloveniji na primer posebne pogoje pri izobraževanju in ugodnosti iz naslova zdravstvenega ter socialnega varstva.

Omeniti moramo še en vidik slovenskega državljanstva. Ker je Slovenija članica Evropske unije, je s tem, ko ima posameznik status slovenskega državljana, obenem tudi **državljan Evropske unije**. O posebnih pravicah državljanov Evropske unije govorimo v enem od drugih poglavij (→ 4.1.2), na tem mestu pa lahko poudarimo, da imajo državljeni drugih držav članic Evropske unije tudi v Sloveniji nekatere pravice. Tako se lahko na primer državljeni EU, ne glede na to, iz katere članice prihajajo, v Sloveniji udeležijo lokalnih volitev (npr. volijo župana). Vendar morajo imeti ti državljeni Evropske unije (pa tudi tujci iz drugih držav, ki niso članice EU), ki želijo to pravico uresničiti, urejeno stalno prebivališče v Sloveniji.

Vrnimo se še k slovenskemu državljanstvu. Povedali smo, kaj pomeni ta status in kakšne pravice so slovenskim državljanom zagotovljene. Toda nič še nismo povedali, **kako pridobimo slovensko državljanstvo?** Vemo, da v Sloveniji otrok pridobi državljanstvo ob rojstvu in prevzame slovensko državljanstvo po starših, ne glede na kraj rojstva (tudi če se je na primer rodil v tujini). Takšnemu pridobivanju državljanstva pravimo, da poteka **po načelu krvne zveze (jus sanguinis)**. Novorojenci pridobijo državljanstvo Republike Slovenije, če je vsaj eden od staršev slovenski državljan.

Dodamo še lahko, da obstajajo tudi države, v katerih posamezniki pridobijo državljanstvo, če se rodijo na njihovem ozemlju, ne glede na to, ali so starši državljani te države ali ne. Tako načelo pridobivanja državljanstva imenujemo teritorialno načelo ali *jus soli*. Primer takšne države so Združene države Amerike.

Če je otrok rojen v Sloveniji (in je vsaj eden od staršev slovenski državljan), pridobi državljanstvo samodejno, kar pomeni, da država poskrbi, da je evidentiran kot slovenski državljan. Če pa je rojen v tujini, ni samoumevno, da bo Slovenija kot država samodejno uredila njegov status državljanstva. V nekaterih primerih (ne pa vedno; odvisno je na primer od tega, v kateri tuji državi je otrok rojen) morajo starši otroka, ki je bil rojen v tujini, priglasiti v slovensko državljanstvo. To z drugimi besedami pomeni, da državi posredujejo vse informacije in dokumente o rojstvu otroka, na podlagi tega pa potem pridobi državljanstvo.

Kaj pa če posameznik nima staršev s slovenskim državljanstvom in je torej tuji državljan? Potem seveda načelo krvne zveze ne more veljati, kar pa ne pomeni, da državljanstva ne more pridobiti. Tak posameznik lahko pridobi slovensko državljanstvo **z naturalizacijo**. Toda pri tem mora izpolnjevati nekatere pogoje. Eden od osnovnih je, da mora tisti, ki želi pridobiti državljanstvo, obvladati slovenski jezik za potrebe vsakdanjega sporazumevanja. Nadalje, pomemben pogoj je tudi, da mora posameznik živeti v Sloveniji najmanj deset let, od tega neprekinjeno zadnjih pet let pred vložitvijo prošnje. Malenkost drugače je, če je ta posameznik poročen z osebo, ki ima slovensko državljanstvo. Potem lahko pridobi državljanstvo, ko je poročen tri leta (s slovenskim državljanom/državljanke) in živi v Sloveniji neprekinjeno vsaj eno leto pred vložitvijo prošnje. Obstajajo še nekateri drugi oziroma drugačni pogoji za naturalizacijo, na primer če ima posameznik **status begunca ali je izseljenec ali njihov potomec** ipd. V vsakem primeru vidimo, da Slovenija zahteva, da tujec, ki želi pridobiti slovensko državljanstvo, vsaj nekaj let biva v državi. Obstaja pa tudi izjema, čemur pravimo **izredna naturalizacija**. Država z njo omogoča pridobitev slovenskega državljanstva, če to prinaša državi koristi na določenem področju družbenega življenja: športnem, znanstvenem, gospodarskem, kulturnem, nacionalnem ali podobnih. Za pridobitev veljajo lažji pogoji, saj mora posameznik dokazati, da v Sloveniji dejansko biva najmanj eno leto in ima urejen status tujca. V tem primeru lahko ohrani dosedanje državljanstvo.

Primer, ko je priznani tuji športnik pridobil slovensko državljanstvo, je ameriški košarkar Mike Tobey, ki je potem, ko je pridobil državljanstvo, s slovensko reprezentanco leta 2021 zaigral na olimpijskih igrah v Tokiu ter prispeval k odličnemu rezultatu.

Čeprav se nam zdi skorajda samoumevno, da imamo vsi ljudje status državljana, pa ni tako. Na svetu ni malo primerov, ko osebe zaradi različnih razlogov ostanejo **brez državljanstva**. Takemu položaju ljudi rečemo **apatridnost** oziroma odsotnost državljanstva. Vzroki, da neka oseba ostane brez državljanstva, so zelo raznoliki. Oseba je lahko brez državljanstva, če na primer ob rojstvu ni registrirana, če pride do administrativnih zapletov ipd. Življenje ljudi brez državljanstva je običajno zelo zapleteno, saj se znajdejo v situaciji, ko jim marsikatero pravice niso zagotovljene in ne uživajo zaščite, ki jo sicer države zagotavljajo svojim pa tudi tujim državljanom. Tudi v Sloveniji se je med osamosvajanjem zgodilo, da je Slovenija iz svojih registrov stalnih prebivalcev nezakonito izbrisala nekatere državljane drugih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije. S tem so izgubili pravni status in tudi številne pravice. Primere izbrisa je sicer obravnavalo tudi Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu in odločilo, da so izbris in njegove posledice kršitev človekovih pravic, zato je izbrisanim pripadla tudi odškodnina.

3.1.4 Kateri so nekateri izzivi sodobnih demokratičnih ureditev in kako jih misliti?

Negativna podoba politike in politična apatija

Že na straneh (→ 3.1.1), kjer smo govorili o različnih pomenih politike, smo poudarili, da lahko med posamezniki, posebej mladimi, slišimo veliko negativnega o politiki. Pogosto politiko povezujejo z nepotrebnim prepiranjem, razdvajanjem, celo sovražnostjo. O njej razmišljajo tudi kot o prostoru ali aktivnosti politikov, prek katerih si ti zagotavljajo osebno dobrobit in privilegije. Še en pogost odgovor, ki bi ga verjetno slišali, če bi mlade na ulici povprašali, kaj je politika, pa je, da jih to sploh ne zanima.

Pokazali smo že, da je **negativna podoba politike problematična** in da je politiko treba razumeti (tudi) v drugačni luči, in sicer kot proces, pri katerem gre za skupno urejanje zadev, ki se dotikajo naših življenj oziroma vpliva nanje. Obenem pa smo ob strani pustili razloge, zakaj se med ljudmi vzpostavi negativna podoba politike. Zakaj jo ljudje pogosto vrednotijo negativno? Razlogi so mnogoteri. Med drugim so študije pokazale, da je **pomanjkanje informacij** o političnih procesih lahko eden od razlogov negativne podobe politike. Poenostavljeno to pomeni, da ker ljudje ne spremljajo informacij o političnem dogajanju, ne vedo, kako politični sistem deluje in kaj je bistvo političnih procesov. Posledično se zato negativno odzivajo na vse, kar je povezano s politiko. Po drugi strani pa so bile objavljene tudi študije, ki kažejo, da se **negativna podoba politike krepi z vse večjo usposobljenostjo in razgledanostjo volivcev**. Ker imajo slednji številna znanja in informacije, jih obstoječi predstaviški sistem težje zadovolji in zato nima neomejene legitimnosti. Ti dobro izobra-

ženi volivci so hitro nezadovoljni z obstoječim in iščejo alternative ne samo med političnimi strankami in specifičnimi politikami, temveč iščejo alternative obstoječemu predstavniškemu sistemu. Še ena razlaga negativne podobe politike pa je povezana z **našo percepcijo informacij iz medijev**. Študije dokazujejo, da smo veliko bolj dovzetni za negativne informacije – temu rečemo negativna pristranskost političnega zaznavanja. Ljudje smo pozornejši na negativne kot pozitivne informacije ter si jih tudi bolj zapomnimo. Posledično te informacije vplivajo na splošno negativno podobo politike in politikov. K negativni podobi pa prispevajo tudi mediji sami, saj pogosto v imenu senzacionalizma in odmevnosti poročajo o škandalih in ekscesih, ki si jih ljudje tudi zapomnijo.

Verjetno lahko rečemo, da so vsi ti odgovori delčki celovite razlage, zakaj se pojavi negativna percepcija o politiki. Pomembno pa je dodati, da negativna percepcija **води tudi v večje nezaupanje v politiko**. Ljudje so na primer skeptični, ali volitve sploh lahko prinesejo spremembe, ali lahko pričakujemo, da bodo politiki delovali v interesu svojih volivcev, ali bodo sprejeti politični ukrepi prinesli spremembe, ki bodo pozitivno vplivale na vsakdanja življenja ljudi. Vse to se ljudje sprašujejo, in če nimajo zaupanja v politike ter politiko, bo njihov odgovor vse prej kot pozitiven.

Če tega zavedanja ni, potem se kaj hitro znajdemo v položaju, ko ni več zaupanja v politiko in smo na splošno nezainteresirani za sodelovanje v političnih procesih.

Ravno vprašanje nezainteresiranosti oziroma **nezanimanja za politiko** (med mladimi) je naslednji velik izziv, s katerimi se soočajo mnoge družbe. Toda

hkrati se pojavi dilema, **kaj sploh pomeni nezainteresiranost**? Je to zgolj posameznikova odločitev, da ne bo spremljal politike ali da se ne bo udeležil volitev? Vprašanje nezainteresiranosti oziroma nezanimanja glede politike ima več dimenzij, sploh ko ga premišljujemo z vidika politične aktivnosti. Najlažje bi bilo reči, da je posameznik bodisi politično pasiven (na podlagi nezainteresiranosti) bodisi politično aktiven. Toda politično aktivni smo lahko na različne načine in tudi stopnje aktivnosti so lahko različne. Lahko se na primer le udeležujem volitev, lahko pa se udeležujem tudi protestov, sodelujem v politični stranki, sem kandidat na lokalnih volitvah v občini itd. Toda če ostanemo pri problemu apatije in nezainteresiranosti ter posledične politične neaktivnosti, je smiselno poudariti, da slednje ne smemo enostavno enačiti z apatijo. **Politično pasivnost** oziroma neaktivnost lahko namreč delimo na politično apatijo in odtujenost.

Naloga vseh nas je, da krepimo zavedanje o tem, da je politika pravzaprav ključna za urejanje skupnih zadev in da moramo kot družba iskati pozitivne rešitve, ki nam bodo koristile v vsakodnevem življenju.

O **politični apatiji** govorimo kot o pomanjkanju želje in motiva, da bi se vključili ali pokazali zanimanje za politiko. Gre torej za odnos do politike, medtem ko gre pri **politični odtujenosti** za občutek oddaljenosti od politike in oblasti. Ta odtujenost je lahko povezana z občutkom nemoči, nesmiselnosti in izoliranosti. Nemoč se največkrat kaže v izjavah (mladih), da ni mogoče ničesar spremeniti in da zato ni smiselno sodelovati na volitvah ali biti kako drugače politično aktiven. Razširjenost takšnega odnosa ni dobra za družbo in zato je treba širiti miselnost, da so posamezniki, skupine in družbe v preteklosti velikokrat močno spreminjali podobo družb. Pomembno je, nasploh med mladimi, krepiti zavedanje, da je vsakršna politična dejavnost, seveda upošteevajoč demokratične vrednote in norme, smiselna. Vsi skupaj pa moramo politično delovati tako, da bomo pri tem delovali v smeri zagotavljanja pravične in solidarne družbe.

Nižja starostna meja za pridobitev volilne pravice?

Izpostavili smo že, da so **mladi** tista družbena skupina, kjer sta negativna podoba politike in nezainteresiranost za sodelovanje v političnih procesih najočitnejši. Hkrati pa tudi najbolj problematični, ker so mladi tisti, ki postopno prevzemajo pomembne družbe vloge in s tem odločitve, ki vplivajo na celotno družbo. Zato je pomembno, da iščemo vedno nove načine, kako omogočiti mladim, da postajajo avtonomni in zainteresirano sodelujejo pri zadevah, ki vplivajo na njihova življenja. S tem spoznavajo načela demokracije in uresničujejo najrazličnejše cilje, ki si jih postavljajo v okviru skupin, v katerih se gibljejo in sodelujejo. Eden od načinov, kako mladim približati politične procese, jih spodbuditi, da politično participirajo, in jih s tem opolnomočiti, je znižanje starostne meje za pridobitev volilne pravice na 16 let. Ta potencialni pozitivni ukrep je prepoznala tudi mednarodna organizacija Svet Evrope, ki je že leta 2011 sprejela resolucijo, v kateri se parlamentarna skupščina te organizacije zavzema za *nadgradnjo participacije mladih* v demokratičnem življenju, še posebej med 16- in 17-letniki, ki že imajo določene obveznosti v družbi, nimajo pa pravice voliti. Zakaj se je Svet Evrope odločil pozvati države članice, naj premislijo o uvedbi tega ukrepa? Ker so **raziskave pokazale, da dlje ko morajo mladi čakati, da lahko sodelujejo v političnem življenju, manj sodelujejo, ko so odrasli**. Namen je torej mladim ponuditi možnost zgodnejše participacije, da bodo politično aktivni tudi pozneje v življenju. Poleg tega pa naj bi volilna pravica mladim omogočala lažje razumevanje njihove odgovornosti in položaja ter vloge v družbi.

E-volitve

V premislekih in konkretnih poskusih, kako odgovoriti na izziv razširjene politične nezainteresiranosti in zaupanja v politični sistem, institucije in politike, se je znašlo tudi tisto, brez česar si vsakodnevnega življenja praktično ne moremo več predstavljati. Seveda govorimo o spletu. **Volitve prek spleta ali e-volitve** so vse bolj prepoznane kot spodbujajoč instru-

ment, prek katerega je oziroma bi bilo mogoče doseči več ljudi in pospešiti zanimanje za sodelovanje v političnih procesih. Z razvojem tehnoloških rešitev, novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij in novih pristopov k uporabi spleta se spreminjajo tudi pričakovanja državljanov, kako naj potekajo politični procesi, v katerih naj bi sodelovali. Volitve prek spleta naj bi bile v tem smislu priročnejše in enostavnejše od običajnih tradicionalnih volitev, ki predvidevajo odločanje s fizičnim oddajanjem volilnih lističev. Ker ljudje v sodobnem svetu, ki ga narekuje (gospodarski) sistem, pogosto nimajo časa, so volitve prek interneta smiselne, saj naj bi bile časovno manj potratne. Volivec torej potrebuje manj časa, da odda svoj glas. Pričakovali bi, da se bodo ljudje bolj množično odločali za aktivno udeležbo na volitvah, če bi to bilo mogoče prek spleta. Po drugi strani pa je slepo zaupanje v nove tehnologije in splet lahko problematično in nesmiselno. Čeprav obstajajo mnogi, ki verjamejo v skorajda čudežno moč interneta, ki da odpravi tegobe in probleme tega sveta, pa seveda ni tako. Eden od pomembnih pomislov volitev prek spleta je, da se s tem proces volitev umika iz javnega prostora. Odhod na volišča in fizično oddajanje glasovnic ima poseben simbolni pomen, saj gre za javni ritual in s tem za vidnost demokratičnega odločanja. Če pa izvedemo volitve prek spleta za štirimi stenami gospodinjstev, tega rituala več ni. S tem se še bolj umikamo iz javnih prostorov. Poleg tega se postavljajo še vprašanja, kako zagotoviti ustrezno tehnično infrastrukturo za nemoteno izvedbo volitev in kako varno je izvesti volitve prek spleta. To je torej vprašanje, povezano z **zasebnostjo**. Obenem se je treba zavedati, da pojavi politične neaktivnosti, nezainteresiranosti in apatije (sploh med mladimi) niso (zgolj) posledica nepriročnosti in potratnosti tradicionalnih volitev, ki se izvajajo na voliščih. Vzroki za vse pravkar naštetu so zapletenejši. Toda ne glede na to so lahko volitve prek spleta eden od kamenčkov v mozaiku odpravljanja prevladujoče negativne podobe in nezainteresiranosti za politiko.

3.2 Ustava in politični sistem Republike Slovenije

dr. Marinko Banjac

3.2.1 Zakaj je *Ustava Republike Slovenije* pomembna za delovanje naše države?

O ustavah na splošno

Le malokrat se vprašamo, kako je določena ureditev države. Kako so urejene in določene pravice in dolžnosti državljanov, kako je opredeljen politični sistem ipd. Enostavno sprejmemo, da »tako pač je«. Ali pa je odgovor, da je temeljna ureditev urejena v ustavi države. Kaj pa je ustava? Verjetno bi večina znala povedati, da je to dokument, kjer so v členih zapisana osnovna pravila in načela, kako naj v neki državi delujemo in kako je država urejena. Vse to drži, vendar moramo takoj dodati, da je ustava veliko več kot zgolj to. Čeprav tudi v tem priročniku ne moremo zajeti vseh pomenov ustave, pa vseeno omenimo nekaj mogočih načinov njenega opredeljevanja.

Najpogostejša opredelitev je tista, ki ji rečemo **formalnopravna**. V tem pogledu je ustava **najvišji splošni pravni akt**, s katerim so v državi predpisana splošna načela in oblike politične in družbene ureditve. Vendar nam ta opredelitev ne pove kaj dosti o tem, **kakšno vlogo ima ustava**, ko govorimo o politični ali družbeni ureditvi. **Sociološki** pogled na ustavo nam razkrije, da je ustava ne le pravni akt, temveč **rezultat in odraz dejanskih odnosov in razmerij v družbi**. Ustave namreč ne nastajajo v vakuumu, temveč vedno v določenih družbenih razmerjih, kjer so vzpostavljene določene vrednote in norme. Vse to vpliva na to, kako je nastala ustava neke države in kaj je v njej določeno. Prav tako pa ustava **vpliva na to, kako ljudje delujemo in se obnašamo**. Politološka perspektiva na drugi strani poudarja, da je ustava kot pravni akt **nastala v zgodovinskih okoliščinah**, ko se je pojavila zahteva po omejitvi (državne) oblasti in obenem potreba po eksplicitnem zapisu pravic ljudi. S tem se je v ustavah vse jasneje začelo opredeljevati, kako deluje oblast, kakšni so postopki sprejemanja zakonov in kako so v državi sprejete politične odločitve.

Ne glede na perspektivo pa velja, da je torej ustava pravni in politični akt, določbe v njej pa temeljijo na pravnih normah, ki so abstraktne in splošne. Običajno torej ustave ne opredeljuje ureditev nekega specifičnega področja, na primer upokojevanja in pokojnin. Ta specifična področja so urejena v zakonih, vendar pa morajo biti vsi zakonski akti v državi usklajeni z ustavo.

Ko govorimo o ustavah na splošno, moramo omeniti tudi **različne oblike ustav**. Običajno delimo ustave na **pisane** in **nepisane**. Pisane ustave so jasno zaključeni in celoviti dokumenti, medtem ko nepisane ustave temeljijo na ustavnih običajih. To ne pomeni (kot se pogosto zmotno misli), da nepisane ustave nimajo ničesar zapisanega, je pa res, da ne gre za uniformen dokument. Pri nepisanih ustavah (na primer Velike Britanije) predstavljajo njen ključni del ustavna pravila in ustavne konvencije. Ustavna pravila so na primer posamezni zgodovinski dokumenti, zakoni parlamenta, sodne odločitve itd. Ustavne konvencije pa obsegajo navade, tradicijo, običaje in prakso, ki skupaj utemljujejo in uokvirjajo aktivnosti organov oblasti. Poznamo še druge delitve ustav, na primer **prožne** in **toge**. Že samo ime pove, da so prožne ustave (na primer *Ustava Združenega kraljestva*) tiste, ki jih je sorazmerno enostavno spreminjati, toge (na primer *Ustava RS Slovenije*) pa tiste, ki imajo predvidene takšne varovalke, da jih je izjemno težko spremeniti.

Ustava Republike Slovenije

Zdaj ko smo spoznali splošne opredelitve ustav, njihovo vlogo in raznolike oblike, se lahko vprašamo, kako je s slovensko ustavo.

Ustavo Republike Slovenije je sprejel takratni državni zbor na skupščinski seji 23. decembra 1991. Pomembno pa se je zavedati, da Ustava ni nastala kar naenkrat, temveč gre za precej dolgotrajen proces, ki se je začel že leta 1988 s prvimi tezami za Ustavo Republike Slovenije. Še pred plebiscitom je bil oktobra 1990 pripravljen osnutek ustave, ko pa je postalo jasno, da so se volivci na plebiscitu (23. decembra 1990) odločili za samostojnost Slovenije, je stekel proces dokončne priprave in dejanske izvedbe potrditve nove slovenske ustave.

Tako kot drugod je tudi pri nas ustava izhodiščni in temeljni pravni akt. **Zakaj pa mu lahko rečemo, da je temeljni in izhodiščni dokument?** Tako mu pravimo zato, ker določa pravni red v Republiki Sloveniji in hkrati tudi ureja družbene zadeve. Slovenska ustava velja za moderno ustavo, saj se osredotoča na klasično vsebino (kodificiranih) ustav, in sicer na organizacijo oblasti in pravice državljanov. Konkretno *Ustava Republike Slovenije* **določa ureditev v desetih poglavjih** (Splošne določbe, Človekove pravice in temeljne svoboščine, Gospodarska in socialna razmerja, Državna ureditev, Samouprava, Javne finance, Ustavnost in zakonitost, Ustavno sodišče, Postopek za spremembo ustave, Prehodne in končne določbe). Sicer ima *Ustava* tudi **Preambulo**. To je pravzaprav uvod v ustavo, vendar je obnem treba jasno poudariti, da ni del ustavnega besedila v ožjem pomenu besede, saj pravno ni obvezujoča. Ta uvod je sorazmerno kratek, v njem pa je naveden (družbenopolitični) kontekst, v katerem je bila *Ustava* sprejeta:

»Izhajajoč iz Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ter temeljnih človekovih pravic in svoboščin, temeljne in trajne pravice slovenskega naroda do samoodločbe, in iz zgodovinskega dejstva, da smo Slovenci v večstoletnem boju za narodno osvoboditev izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost, sprejema Skupščina Republike Slovenije Ustavo Republike Slovenije«.

Na začetku Preambule se pojavi ime dokumenta, in sicer »Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije«. Marsikdo bi se vprašal, kaj to je. Gre za temeljni dokument slovenske osamosvojitve, ki ga je takratna skupščina sprejela približno pol leta po plebiscitu, in sicer 25. junija 1991. Pomemben je, ker je z njim Slovenija razglasila neodvisnost in prevzela pristojnosti Socialistične federativne republike Jugoslavije na ozemlju Slovenije, priznala obstoječe meje Socialistične republike Slovenije kot državne meje, zagotovila varstvo človekovih pravic vsem državljanom, pripadnikom manjšin pa tudi posebno varstvo, kot sledi iz meddržavnih pogodb. Pomembno pa je vedeti, da je »Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije« del slovenske ustave, saj se ustava sklicuje neposredno nanjo kot na temeljno podlago. Kot del ustave jo je potrdilo tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije, ki je najvišji organ sodne oblasti za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter varuh ustavnosti in zakonitosti.

Pravna in socialna država

Iz dosedanje razprave o ustavah na splošno in o *Ustavi Republike Slovenije* smo večkrat omenili, da gre za pravni akt, ki postavlja ali predpisuje ureditev na območju države. Ko pogledamo v slovensko ustavo, lahko v drugem členu zasledimo trditev, da je Slovenija **pravna in socialna država**. Poglejmo, kaj to pomeni.

Pravna država se sliši zelo formalno. Nekaj, kar je povezano z zakoni. In res je tako.

Pravna država pomeni, da so njen temelj pravni akti, kot so ustava in zakoni. Teh se morajo v državi držati vsi. Ne le njeni prebivalci in tisti, ki se nahajajo na njenem ozemlju, temveč tudi država sama. Država torej sama vzpostavlja pravni red, na primer ustavo in zakone, vendar se istočasno zavezuje tudi, da bo spoštovala vsa pravila, ki so za vse enotna in obvezujoča. S tem je zagotovljeno, da država deluje zakonito in da bo pri svojem delovanju omejena.

Pravna država torej v veliki meri pomeni njeno omejitev oziroma omejitev oblasti kot dela države. Med drugim je v okviru pravne demokratične države oblast omejena tudi tako, da je **oblast ločena**, običajno na **zakonodajno, izvršilno in sodno vejo**. O tem bomo še govorili v nadaljevanju. **Zakaj pa je pomembno, da je državna oblast pri svojem delovanju omejena?** Zato, ker sicer obstaja nevarnost, da bi delovala neomejeno in ljudem kratila svobodo ter njihove pravice. Pravna država je povezana z urejanjem razmerja med državo in prebivalstvom na

njenem ozemlju. V tem pogledu je pomemben še en vidik pravne države, in sicer **načelo pravne varnosti**. To pomeni, da so morebitne pravne in zakonske kršitve za kršitelje vnaprej določene in zapisane. Torej, če nekdo krši pravila, se ta kršitev sankcionira in kršitelj mora nositi posledice.

Dolžni smo pojasniti še en termin, ki smo ga omenili, in sicer **socialna država**. Ta besedna zveza se, kot smo že omenili, pojavi v drugem členu *Ustave Republike Slovenije*, vsekakor pa lahko rečemo, da je vsaj na videz zelo splošna in abstraktna. Težko si povsem jasno predstavljamo, kaj vse ta termin zajema. Zato ga lahko morda pojasnimo tako, da izpostavimo **cilje socialne države**. Zelo dobro vemo, da ljudje v družbi nimamo enakega položaja. Nekateri so premožnejši, drugi komajda shajajo in živijo v revščini ali na njenem pragu. Zato tudi nimamo enakih možnosti, na primer glede zaposlitve, skrbi za zdravje ipd. Rečemo, da smo ljudje **v neenakem socialnem položaju**. Močno pa se strinjamo, da bi moralo biti teh razlik čim manj in da bi vsak moral imeti možnost živeti dostojno. Pri uresničevanju tega mora sodelovati tudi država, zato so med drugim cilji socialne države pomoč proti socialni stiski in revščini, zagotovitev človeka vrednega eksistenčnega minimuma vsem, ne glede na njegove/njene življenjske okoliščine ter večanje socialne enakosti z zmanjševanja in uravnoteženjem razlik v blagostanju posameznikov.

Socialna država je načelo, ki državo močno zavezuje, da sprejema in udejanja ustrezne zakone, politike, ukrepe in programe, prek katerih omogoča, da vsi njeni prebivalci dostojno živijo in imajo možnosti za kakovostno življenje.

Na splošno velja, da je socialna država pomembna pridobitev demokratičnih družb, ki lajša življenje posameznikov, ki so v socialni stiski, in poskuša odpravljati prevelike neenakosti v družbi.

3.2.2 Kako je urejen status manjšinskih narodnih skupnosti in romske skupnosti ter kdo so Slovenci in slovenski državljani, ki živijo zunaj Slovenije?

Manjšine in njihove pravice

Demokratična država je na eni strani omejena, saj oblast v njej ne more delovati samovoljno. Kot smo že povedali, če ustavnih in zakonskih omejitev ne bi bilo, potem bi obstajala nevarnost, da bi država na svojem ozemlju samovoljno posegala v svobodo posameznikov in posameznikov. Tako bi lahko na primer policija kadarkoli vdiral v prebivališča ljudi, jih pošiljala v zapore brez razloga ali celo usmrtila. Če je torej državna oblast pri svojem delovanju omejena, pa po drugi strani tudi varuje in ščiti vse njene prebivalce, pri čemer imajo,

kot smo že predhodno povedali, njeni državljani še posebne pravice. Že v preteklosti in tudi danes so prebivalstva držav *heterogena* in mešana, kar pomeni, da živijo v njih različne narodnostne, jezikovne in druge skupnosti. Čeprav velikokrat govorimo o nacionalnih državah, pa bi bilo zmotno misliti, da v državi živi zgolj en (homogen) narod. Kot vemo, so države zgodovinsko nastajale, njihove meje so se skozi čas spreminjale, ljudje so potovali iz enega kraja v drugega, se preseljevali ipd. Zato danes govorimo o **mešanem prebivalstvu držav**. Toda vse prevečkrat se je v preteklosti zgodilo, da je bil nek narod ali velika skupnost nasilen do drugih, manjših skupnosti. **Manjšine**, kot takim skupnostim rečemo, so bile deležne preganjanja in celo množičnih usmrtitev. Zelo dobro je znan primer nacistične Nemčije, v kateri so manjšine, kot so Romi in Židje, doživljali preganjanje in množične poboje. Zato se je, sploh po drugi svetovni vojni, začela uveljavljati ideja, da je treba *zaščititi* ne le življenja in pravice posameznikov in posameznic, temveč tudi manjšin. Manjšine, torej skupnosti, ki so številno podrejene preostali populaciji države in imajo običajno posebne etnične, verske ali jezikovne značilnosti, so s tem dobile posebno zaščito in pravice. Države so se dogovorile in za zaščito manjšin sprejele različne dokumente, med katerimi je na primer zelo pomemben **Mednarodnih pakt o državljanskih in političnih pravicah**, ki so ga sprejeli leta 1966 v okviru Organizacije združenih narodov. V tem dokumentu je zapisano, da »v tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lastni jezik«.

Italijanska in madžarska narodna skupnost in romska skupnost v Sloveniji

Tudi v Sloveniji živijo pripadniki različnih narodov in verskih skupnosti. To našo državo bogati in jo dela pestro, toda obenem je treba poudariti, da Slovenija (podobno kot druge države) vsem ne priznava statusa manjšine. Takšen status imata **italijanska in madžarska manjšina**, ki jima uradno rečemo **narodni skupnosti**. Poleg madžarske in italijanske narodne skupnosti pa ima poseben status tudi romska skupnost. Že iz *Ustave Republike Slovenije* je zelo jasno razvidno, da omenjene skupnosti uživajo poseben status, saj peti člen pravi, da država Slovenija varuje in zagotavlja pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti. Obenem *Ustava* pravi tudi, da posameznikom zagotavlja pravico, da svobodno izražajo pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da gojijo in izražajo svojo kulturo ter da uporabljajo svoj jezik in pisavo. Vidimo torej lahko, da *Ustava* varuje pripadnike narodnih manjšin na dveh ravneh: na ravni posameznika in na ravni skupnosti. Do zdaj smo pokazali le zelo splošno opredelitev zaščite in varovanja narodnih manjšin, zato se postavlja vprašanje, **kakšne posebne pravice torej uživajo narodne manjšine in**

njihovi pripadniki. To ureja 64. člen *Ustave*, ki podrobneje navaja specifične pravice. Vse bi na tem mestu težko našteli, morda omenimo le, da imajo pripadniki italijanske in madžarske skupnosti pravico do svobodne uporabe narodnih simbolov, pravico do ustanavljanja organizacij, razvijanja gospodarske, kulturne, znanstvene in raziskovalne dejavnosti ter dejavnosti na področju javnega obveščanja in založništva. Prav tako imajo pravico do odnosa s svojo matično državo in ustanovitve samoupravne skupnosti za uresničevanje svojih pravic. Verjetno najpomembnejša politična pravica pa je, da imajo v državnem zboru pravico do zastopnosti. To preprosto povedano pomeni, da imata italijanska in madžarska narodna skupnost med poslanci vsaka svojega predstavnika, ki seveda primarno zastopata interese vsak svoje skupnosti.

Poleg dveh narodnih manjšin smo omenili tudi **romsko skupnost** kot tisto, ki ji Slovenija priznava poseben status. Tako 65. člen *Ustave Republike Slovenije* pravi, da ima romska skupnost poseben položaj in pravice, vendar te v ustavi niso navedene. *Ustava* tu pravi, da posebne pravice in položaj, ki jih imajo Romi v Sloveniji, določa zakon. To je **Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji**, ki je temeljni zakon, ki ureja to področje. Hkrati njihove pravice določajo tudi drugi zakoni, ki vsebujejo določbe, ki se nanašajo na romsko skupnost. Država z izvajanjem posebnih ukrepov skrbi na primer za čim boljšo izobrazbeno strukturo Romov, njihovo višjo zaposlenost, odpravljanje njihove izključenosti in izboljšanje zdravstvenega varstva ter bivanjskih razmer Romov. Prav tako država s sredstvi in drugimi ukrepi podpira ohranjanje romske kulture. Čeprav so vsi ti ukrepi dobrodošli, pa je v medijih še vedno večkrat mogoče zaslediti, da večinsko prebivalstvo težko razume romsko kulturo, obenem pa tudi romska skupnost včasih ne najde skupnega jezika z okoliškimi prebivalci. Problemi romske skupnosti so zato še vedno pereči, saj so Romi vse prevečkrat tarča stereotipov in kriminalizacije. Veliko bo treba še storiti za odpravljanje teh problemov, za medsebojno strpnost in boljše razumevanje.

Slovinci in slovenski državljani po svetu

Do zdaj smo govorili o manjšinah v Sloveniji. Kako pa je s slovenskimi državljani in pripadniki naroda zunaj Slovenije? Slovenija zanje posebej skrbi, kar določa tudi *Ustava*. Tako je v njej zapisano, da država skrbi za avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, za slovenske izseljence in zdomce ter pospešuje njihove stike z domovino.

Pripadnikom narodne manjšine v sosednjih državah pravimo **zamejci**. To je slovensko avtohtono prebivalstvo, ki živi v obmejnih območjih sosednjih držav, torej v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in na Hrvaškem. V vseh omenjenih državah so Slovenci priznani kot narodna manjšina/narodnost/narodna avtohtona skupnost, razen v Italiji, kjer jim je priznan status jezikovne manjšine. Pravice zamejcev so zelo odvisne od pravne ureditve (npr. v okviru za-

konov) varstva manjšin v vsaki od sosednjih držav Slovenije. V osnovi pa lahko rečemo, da jim je omogočena raba slovenskega jezika, učenje maternega jezika v šolah, združevanje ipd. Poudarimo lahko tudi, da so zamejci v vseh sosednjih državah dobro organizirani, kar pomeni, da ne živijo vsak zase, ampak imajo kot skupnost tudi posebne prireditve, kulturne dogodke ipd.

V *Ustavi* so poleg pripadnikov slovenske avtohtone manjšine v sosednjih državah omenjeni tudi **zdomci** in **izseljenci**. Gotovo se bo kdo vprašal: zdomci in izseljenci – kakšna pa sploh je razlika? Ta izraza se sicer pogosto uporabljata izmenjaje, vendar so v osnovi zdomci tisti, ki naj bi se nameravali vrniti v svojo izvorno domovino, izseljenci pa te namere nimajo. Toda razločevanje med zdomci in izseljenci je pogosto problematično, saj lahko nekdo, ki je zdomec, ostane v novem okolju zunaj matične države za vedno in postane izseljenec. Zato se danes uporabi teh dveh pojmov izogibamo in uporabljamo izraz **Slovenci po svetu** ali s tujko **slovenska diaspora**. Zgodovinsko gledano so se Slovenci izseljevali iz matičnega prostora (območja današnje Slovenije) v treh večjih valovih, in sicer v obdobjih 1860–1914, 1918–1941 in 1945–1970. Razlogi so bili različni, od primarno ekonomskih do političnih, odseljevali pa so se ne le v države po Evropi, temveč tudi na druge celine, med drugim v Severno Ameriko, Južno Ameriko ter Avstralijo.

Slovenija si prizadeva, da bi Slovenci ohranjali zavedanje o svojih koreninah in se vključevali ali bili vsaj informirani o njenem intelektualnem, kulturnem, gospodarskem, znanstvenem in družbenem razvoju. Slovenska država zato na različne načine podpira delovanje in dejavnosti, ki prispevajo k ohranjanju in utrjevanju identitete Slovencev po svetu, programe za učenje slovenskega jezika ter ohranjanje slovenske kulture.

Ko govorimo o Slovencih po svetu, imamo velikokrat v mislih ljudi, ki so danes potomci tistih, ki so odšli z matičnega ozemlja. Zanje pravimo, da so sicer slovenskega rodu, vendar največkrat nimajo slovenskega državljanstva (Slovenci brez slovenskega državljanstva). *Ustava Republike Slovenije* sicer določa, da imajo tudi te osebe posebne pravice in ugodnosti, določa pa jih poseben zakon. Poudarimo še, da diaspora niso le tisti, ki so odšli iz matičnega prostora že dolgo nazaj, ali tisti, ki so že rojeni v drugih državah. Tudi danes slovenski državljani odhajajo iz Slovenije, pri čemer ne moremo govoriti, da je

to odseljevanje množično. Največkrat gre za posameznike in posameznice, ki se izseljujejo v iskanju boljših kariernih možnosti. Tudi z njimi želi Slovenija ohranjati stike in odnose, zato podpira najrazličnejša povezovanja, dejavnosti in organizacije, ki so usmerjene k tem aktivnostim.

3.2.3 Kako deluje slovenski politični sistem?

Politični sistem (Republike Slovenije)

Vsaka država ima svoj **politični sistem**, ki ga lahko sicer opredelimo kot razmerje in delovanje (ustavno) določenih institucij in procesov, ki so kot celota označeni z izrazom **oblast**. Toda takšna definicija je zelo ozka in izpusti mnoge elemente, ki jih ravno tako lahko razumemo kot del političnega sistema.

Vidimo, da je politični sistem lahko opredeljen zelo ozko, lahko pa pomeni praktično vsakršno družbenopolitično delovanje, ki predstavlja družbenopolitično realnost v določeni državi.

Ko opredeljujemo **politični sistem Slovenije**, pogosto rečemo, da je Slovenija **parlamentarna demokratična republika**. Kot uvod v razlago političnega sistema naj razložimo, kaj to pomeni. To, da je Slovenija republika, pomeni, da **ima oblast**

ljudstvo oziroma da so na oblasti tisti, ki ljudstvo predstavljajo. Državljeni svoje predstavnike na različnih političnih funkcijah izvolijo na volitvah, pri čemer je osrednja predstavniška institucija v državi **parlament**. Ta je v Sloveniji dvodomen, in sicer ga sestavljata državni zbor in državni svet. Državni zbor je tisti, v katerega volivci praviloma vsake štiri leta volimo poslance, ki nas potem predstavljajo v postopkih sprejemanja zakonov. Toda več o vsem tem v nadaljevanju (→ 3.2.3), zdaj se vrnimo k uvodni ugotovitvi, da ima v Sloveniji kot demokratični republiki oblast ljudstvo. To je izrecno zabeleženo v 3. členu *Ustave*, kjer piše, da ima v Sloveniji oblast ljudstvo in da jo državljanke in državljani izvršujejo neposredno in z volitvami, po načelu delitve oblasti na zakonodajno, izvršilno in sodno. Na tem mestu se srečamo z načelom delitve oblasti, kar velja dodatno osvetliti, saj je eden ključnih elementov ureditve političnega sistema v Sloveniji, značilen pa je za večino demokratičnih držav.

Politični sistem niso le pravno opredeljene (na primer v ustavi ter zakonih) in formalno vzpostavljene institucije ter procesi, temveč tudi celota elementov, kot so politična kultura, predvideno politično delovanje in odnosi med različnimi sferami v državi, kot so politika, gospodarstvo, kultura in civilna družba.

Delitev oblasti

Delitev oblasti je načelo, ki je v demokratičnih državah uresničevano kot varovalka pred zlorabo oblasti. Seveda je (državno) oblast mogoče razumeti kot tisto, ki je potrebna za to, da se udejanjajo politike, konkretni programi itd. Vendar lahko po drugi strani pride tudi do zlorabe. Znani politični mislec Montesquieu je že v 18. stoletju razmišljal o tem, da se zlorabe oblasti vse prevečkrat pojavijo in da absolutna oblast, na primer v rokah monarha, ni zaželena, saj krati svobodo ljudi. Zato da bi se to kratenje preprečilo in da bi ne prišlo do kopičenja moči, je Montesquieu predlagal porazdelitev oblasti na več vej. Z razvojem

demokratskih sistemov se je vzpostavilo prevladujoče načelo tripartitne delitve oblasti. Takšno delitev, kot smo lahko videli, predvideva tudi slovenska ustava, in sicer na zakonodajno, izvršilno in sodno.

Zakonodajna veja oblasti – parlament

V Sloveniji zakonodajno vejo oblasti predstavlja **parlament**. Včasih se zmotno domneva, da v slovenskem političnem sistemu parlament imenujemo državni zbor. Vendar gre pri slednjem le za enega od dveh domov parlamenta. To pomeni, da je v Sloveniji **parlament dvodomen**, in sicer ga sestavljata **državni zbor** in **državni svet**. Drži pa, da je državni zbor veliko pomembnejši v smislu svojih pristojnosti in vloge v zakonodajnem postopku. Toda gremo lepo po vrsti, najprej je namreč treba razložiti, kako sta oba domova sestavljena, preden razjasnimo, kako delujeta in kakšno vlogo imata v zakonodajnem postopku.

V državnem zboru deluje 90 poslancev, od katerih jih 88 prihaja iz vrst političnih strank ali skupin volivcev, dva pa sta predstavnika italijanske in madžarske narodne skupnosti. Vseh 90 poslancev je izvoljenih na volitvah, da zastopajo interese volivcev. V državnem svetu pa sedijo državni svetniki. Za ta položaj jih predlagajo in izvolijo posamezne interesne skupine v družbi. Tako v državnem svetu deluje 40 članic in članov, od tega po štirje predstavniki delodajalcev, štirje predstavniki delojemalcev, štirje predstavniki kmetov, obrtnikov in samostojnih poklicev, šest predstavnikov negospodarskih dejavnosti ter 22 predstavnikov lokalnih interesov.

Kot pove že samo ime veje – **zakonodajna veja** – je osrednja vloga parlamenta sprejemanje zakonov, pri čemer je ključen predvsem državni zbor. Ta ima poleg sprejemanja zakonov tudi druge pristojnosti, med katerimi so na primer sprejemanje proračuna, razpisovanje referendumov in ratifikacija mednarodnih pogodb. Prav tako pa ima odločilno besedo pri določanju, kdo bo zasedel pomembna mesta, kot so sodnik Ustavnega sodišča, varuh človekovih pravic in guverner Banke Slovenije. Kandidate za vsa omenjena mesta predlaga predsednik države, poslanci državnega zbora pa potem odločijo, ali bodo kandidata potrdili. Ne glede na to, o čem odločajo, pa je pomembno, da pri svojem delovanju ves čas izhajajo iz načela, da so jih v državni zbor izvolili volivci v neki volilni enoti in da so zato njihovi predstavniki, hkrati

pa so zavezani delati v interesu vseh državljanov in državljanek ter prebivalcev Slovenije.

Volitve v državni zbor

S tem ko smo poudarili, da so poslanci v državnem zboru predstavniki volivcev in ljudstva, se odpira vprašanje, kako sploh postanejo poslanci. Že prej smo omenili, da jih volivci izvolijo, vendar je treba razložiti, kako ta proces poteka.

Na začetku povejmo, da volitve temeljijo na uresničevanju posebne politične pravice, in sicer **volilne pravice**. Slednja ne pomeni le, da lahko volivci volijo poslance in na primer od-

ločajo o posebnih vprašanjih na referendumih, temveč tudi, da lahko vsakdo, ki je polnoleten, kandidira za poslanca. Ločujemo torej med **aktivno** volilno pravico, ki jo imajo osebe, ki imajo pravico voliti predstavnika telesa (torej ne le državni zbor, temveč na primer tudi člani občinskega sveta na lokalnih volitvah), in **pasivno** volilno pravico, ki pa se nanaša na osebe, ki imajo pravico, da so izvoljene za člane teh teles.

Še nekaj je pomembno glede volilne pravice, in sicer, da je ta v demokratičnih družbah **splošna in enaka**. To pomeni, da je pravica vsakega državljana, ki je polnoleten (dopolnil 18 let), da voli in je lahko izvoljen ne glede na svoje osebne okoliščine, razredno, narodno, ekonomsko in drugo pripadnost. Izjema so le osebe, ki jim je bila zaradi duševne bolezni ali prizadetosti popolnoma odvzeta poslovna sposobnost. V nekaterih primerih imajo volilno pravico tudi tujci, vendar morajo za to izpolnjevati zakonsko določene pogoje. Takoj bo marsikdo vprašal: koga pa sploh lahko volim v Sloveniji, s čimer bi konkretno uresničeval svojo volilno pravico?

Volitve so v demokratičnih družbah, torej tudi v Sloveniji, **svobodne**. To pomeni, da lahko volivci svobodno izbirajo med različnimi kandidati in političnimi strankami. Le zamislimo si, da bi nekdo na primer določil, koga naj volimo, in nas v to prisilil bodisi z grožnjo ali na kako drugače. Ali pa si zamislimo, da bi odšli na volitve, kjer ne bi bilo dejanske možnosti izbire, temveč bi bila na volilnem lističu le ena politična stranka ali ena oseba. Takšne volitve bi bile seveda nelegitimne in nedemokratične. Zato v demokratičnih sistemih velja, da volivci ne smejo biti omejevani, nihče jim ne sme določiti, koga morajo ali koga ne smejo voliti. Prav tako lahko svobodno izbirajo, ali bodo volilno pravico uresničevali ali pa ne in se bodo torej na primer odločili, da na volitve sploh ne bodo šli. V nekaterih državah pa je volilna udeležba obvezna in se jih zato morajo udeležiti vsi z volilno pravico. S svobodo volitev je povezana tudi njihova **tajnost**. Glasovanje vsakega mora potekati tako, da mu je zagotovljeno, da drugi ne bodo vedeli (če ta oseba ne želi drugače), kako ali za koga se je odločil glasovati na volitvah.

Državljeni Slovenije lahko volijo: predsednika republike, poslance v državnem zboru, poslance v Evropskem parlamentu, na lokalni ravni pa župane in člane občinskih svetov.

Vrnimo se nazaj k volitvam v državni zbor. Poslance, teh je 90, volivci izbirajo iz vrst političnih strank (ali skupin volivcev), ki sodelujejo na volitvah. Poslanci lahko postanejo le tisti kandidati iz strank, ki so na volitvah dobile vsaj štiri odstotke glasov (z izjemo predstavnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti). Volitve potekajo po **proporcionalnem sistemu** (ki ima tudi nekaj prvin večinskega sistema). Sliši se zapleteno, vendar pravzaprav niti ni. **Proporcionalni sistem** pomeni, da se glasovi razdeljujejo tako, da se omogoči kar

največ političnim opcijam, da pridobijo glasove volivcev. Čisti proporcionalni sistem bi bil videti tako: stranka na volitvah dobi 14 odstotkov glasov in ima tudi toliko odstotkov poslancev v državnem zboru. Stranka, ki dobi deset odstotkov, dobi enak odstotek poslancev itd. Vendar takšno razdeljevanje, torej povsem proporcionalno, ni mogoče, zato so proporcionalni sistemi delno prilagojeni tako, da je mogoče glasove smiselno pretvoriti v dejanske mandate (poslanska mesta). Tudi v Sloveniji je tako. Ta prilagoditev je narejena tako, da je Slovenija razdeljena na osem **volilnih enot** (in dve posebni enoti, v katerih izvolijo poslanca narodnih skupnosti). Vsaka od enot ima približno dvesto tisoč volivcev. Vsaka od teh osmih enot je nato razdeljena na 11 **volilnih okrajev**, ki »pošljejo« v državni zbor 11 poslancev. In ker je osem enot z 11 okraji, vse enote skupaj prispevajo 88 poslancev. Če tem dodamo še dva poslanca predstavnika narodnih skupnosti, jih je skupaj 90. Kako natančno se preračunava število osvojenih glasov neke stranke v njene mandate, je že malenkost zapletenejše vprašanje.

Bistveno je, da zaradi proporcionalnega sistema zmaga in dobi največ poslancev (mandatov) tista stranka, ki je na volitvah prejela največ glasov volivcev. Sledi tista z drugim največjim številom glasov in tako dalje. Toda nekje je treba potegniti črto. Če bi namreč bile v državnem zboru prav vse politične stranke, ki so prejele kakšen glas volivcev, bi jih bilo najbrž veliko, kar tudi ne bi bilo smiselno. Zato je bil uveden **volilni prag**. To je odstotkovna meja, ki jo mora doseči stranka, če želi priti v državni zbor. Ta prag je v Sloveniji štiriodstoten. Če stranka osvoji manj kot štiri odstotke vseh oddanih glasov na volitvah, potem ostane pred vrati državnega zbora.

Ko so poslanski mandati na podlagi volitev enkrat razdeljeni in dobimo poslance, ti seveda v tej vlogi ne ostanejo za vedno. Mandat je **omejen** in traja največ štiri leta, potem morajo biti volitve v državni zbor ponovno organizirane. **Redne državnozbornske volitve** so torej vsake štiri leta, vendar se lahko tudi zgodi, da se državni zbor zaradi različnih razlogov predčasno razpusti. To seveda ne pomeni, da ostanemo brez poslancev do prihodnjih rednih volitev, temveč se organizirajo **predčasne volitve**. Mogoče pa je tudi, da volitve v državni zbor opravimo samo glede posameznih poslancev, čemur rečemo **nadomestne volitve**. Prav tako je še mogoče, da se volitve opravijo glede dela volitev, kar so **ponovne in naknadne volitve**. Ne glede na to, za kakšne volitve gre – redne, predčasne, nadomestne ali naknadne – pa za organizacijo volitev primarno skrbi institucija, ki se imenuje **Državna volilna komisija**. Ta skrbi, da volitve potekajo po demokratičnih načelih, da je njihova izvedba nemotena in da so rezultati točni in verodostojni. Seveda mora biti Državna volilna komisija in njeni organi povsem nepristranski.

Pozoren bralec bo ugovarjal, da smo stvari pomešali. Najprej smo pojasnjevali, da ima polnoletni državljan pravico biti izvoljen v državni zbor, potem pa smo govorili, da za glasove volivcev tekmujejo politične stranke. Kako je torej s tem? Drži pravzaprav oboje. Vsak posameznik lahko kandidira za poslanca, vendar to ne pomeni, da se lahko samostojno poteguješ za poslanski mandat. Kandidate za poslance lahko predlagajo le politične stranke ali skupine volivcev, pri čemer so tako za stranke kot tudi skupine volivcev predvideni pogoji, kdaj in kako lahko kandidate predlagajo. Zelo pogosto lahko vidimo, da so skupine volivcev – to so kandidati, ki so se odločili nastopiti skupaj, običajno na podlagi podobnega političnega prepričanja ali s podobnim (družbenopolitičnim) ciljem – prisotne le v eni volilni enoti, medtem ko imajo večje politične stranke svoje kandidate v vseh volilnih enotah. Zato pravimo, da so politične stranke ključni akter, ki ima moč kontinuirano in obsežno združevati ljudi s podobnimi ali enakimi političnimi pogledi in cilji. So osrednji politični igralec, bistven za delovanje predstavniške demokracije.

Politične stranke v Sloveniji

Glede na pomembnost političnih strank v sodobnih demokracijah se zdi smiselno, da jih najprej poskusimo orisati. **Politično stranko** je mogoče opredeliti na zelo različne načine. V preteklosti na primer niso imele enake vloge, kot jo imajo danes, niti niso imele enake strukture in načina delovanja. Zato bi jih tudi opredelili drugače, kot jih opredeljujemo danes. Pa tudi danes nimajo povsod enake vloge. Kaj predstavljajo, kako delujejo in kakšen je njihov položaj v političnem sistemu neke države, je odvisno od politične kulture v tej državi, od oblike političnega sistema in njegove (ne)demokracičnosti.

Ena najpogostejših opredelitev je, da je politična stranka organizirana skupina, ki je usmerjena k političnim ciljem in si s svojo dejavnostjo prizadeva ohraniti ali spreminjati razmerja in razmere v določeni politični skupnosti. Zato si prizadeva prevzeti oblast, in sicer tako, da z drugimi strankami tekmuje za glasove volivcev na volitvah.

S tem ko določena stranka zmaga na volitvah in torej prejme največ glasov volivcev, lahko lažje uresničuje lastne cilje in predstavlja interese predvsem tistih, ki so jo izvolili. Sicer pa je med pomembnimi funkcijami političnih strank tudi, da povezujejo vladajoče in vladane, da združujejo različne interese v neko celoto ter oblikujejo in izvajajo kolektivne cilje v družbi. Slednje pomeni, da če so na oblasti ali sodelujejo v zakonodajnem procesu (npr. pri nas stranke, ki so v državnem zboru, vendar so v opoziciji), naj bi pri svojem delu upoštevali načelo, da oblast v državi deluje v dobro celotnega prebivalstva. Poleg tega politične stranke običajno predstavljajo platformo, prek katere pridejo posamezniki na vodilne javne funkcije, (politično) socializirajo državljane in jim omogočajo, da imajo občutek, da jih nekdo v izvajanju oblasti predstavlja. Volivci jih med drugim izbirajo tudi na podlagi njihovih **političnih programov**. To je dokument, v katerem stranka pojasnjuje vrednote, za

katere se zavzema, ter predstavlja vizijo in konkretne ukrepe, ki jih namerava zasledovati ali uresničevati, če bi prišla na oblast. Zato je pomembno, da je volivec z različnimi programi političnih strank seznanjen, saj se lahko le tako informirano odloči, katero stranko oziroma katerega kandidata bo na volitvah podprl.

Kako pa je s političnimi strankami v Sloveniji? Kot smo že poudarili, so politične stranke ključne, ko govorimo o političnem združevanju državljanov. Politične stranke so tiste, ki poleg skupin volivcev predlagajo kandidatke in kandidate na državnozborskih volitvah. Po **zakonu o političnih strankah** lahko v Sloveniji politično stranko *ustanovi* najmanj dvesto polnoletnih državljanov Republike Slovenije. Registracija je seveda nujna, če naj stranka sploh deluje in ima možnost sodelovanja na volitvah. Ustanovitelji – vsaj dvesto državljanov – morajo podpisati izjavo o ustanovitvi in oddati vlogo za registracijo. Vlogo obravnava Ministrstvo za notranje zadeve, ki vodi register političnih strank. Sicer pa nove stranke lahko nastanejo tudi tako, da se obstoječe združijo ali pa znotraj obstoječe stranke nastaneta, običajno zaradi notranjih sporov, dve struji, ki se odločita, da se razideta – vsaka s svojo stranko. Takrat govorimo o nastanku strank z razdružitvijo.

Kaj pa, če bi se skupina državljanov odločila, da ustanovi stranko, vendar je ne registrira? Takšna »ustanovitev« seveda ne bi bila priznana in takšna stranka tudi ne bi smela delovati in se predstavljati kot politična stranka. Še manj pa bi smela s svojo listo kandidirati na volitvah. Ker živimo v demokratični družbi, kjer se stranke miroljubno borijo za oblast, je strankam tudi prepovedano, da bi delovale kot vojaško ali oboroženo združenje. Deloma ta prepoved gotovo izhaja tudi iz izkušenj v preteklosti, ko so politične stranke, ker so delovale tudi kot oboroženo združenje, nasilno, z orožjem prevzele oblast.

Sicer pa zakon o političnih strankah določa še številne druge podrobnosti, kako smejo in ne smejo delovati politične stranke, kdo lahko postane član politične stranke in kdo ne ter kako se financirajo stranke. Glede slednjega je seveda jasno, da mora biti povsem razvidno, od kod politična stranka dobiva svoja finančna sredstva. Temu rečemo **transparentnost in preglednost** financiranja političnih strank.

Zdaj ko vemo, kako stranka nastane in kako sodeluje na državnozborskih volitvah, si predstavljamo, da na volitvah doseže več kot štiri odstotke glasov in postane parlamentarna stranka. Tista stranka, ki na volitvah zmaga, nima le največ poslancev, temveč njen predsednik dobi tudi mandat za sestavo vlade. O vladi kot izvršilni veji oblasti bomo podrobneje govorili v nadaljevanju. Ker imamo proporcionalni volilni sistem, je praktično nemogoče, da bi stranka, ki zmaga na volitvah, lahko sama vladala – torej da bi imela več kot polovico poslanskih mest (vsaj 46 poslancev) in bi nemoteno sprejemala zakone ter sama sestavljala

vlado. Zato mora zmagovalna stranka poiskati stranke, ki bi z njo vladale in bi skupaj imele vsaj 46 glasov. Takšni povezavi strank, ki skupaj vladajo – imajo večino v državnem zboru in sestavljajo vlado – pravimo **koalicija**. Tiste stranke, ki niso v koaliciji in ne predstavljajo vladajoče večine, pa imenujemo **opozicija**. Ta je izjemno pomembna za delovanje demokracije. Opozicija namreč med drugim lahko predlaga zakone, bdi nad deloma koalicije oziroma vladajočih strank, opozarja na nepravilnosti ali napake vlade, preizprašuje ministre in predsednika vlade ipd. Skratka, opozicijske stranke so pomembne zato, da vladajoče stranke, torej tiste v koaliciji, ne bi nakopičile preveč moči in postale samovoljne. Moč opozicije je običajno povezana z njeno notranjo povezanostjo in usklajenostjo. Včasih so opozicijske stranke med seboj usklajene in sodelujejo. Takrat so vladajočim strankam velik izziv in imajo večjo moč pri kritiki vlade. Včasih pa so opozicijske stranke neusklajene in med seboj ne sodelujejo (npr. zaradi različnih ideoloških pogledov). Takrat je vladajoči koaliciji običajno lažje vladati. Pri določenih vprašanjih, ki so v interesu vseh prebivalcev, pa lahko opozicija in koalicija celo sodelujeta. Vendar je takšno sodelovanje običajno zelo omejeno in ni dolgotrajno.

Izvršilna oblast – vlada

Izvršilna oblast je v Sloveniji v rokah **vlade**. Slednjo sestavljajo **predsednik vlade** in **ministri**, ki so zadolženi za različna področja, na primer za izobraževanje, kulturo, finance itd. Preden povemo kaj več o tem, kako vlada deluje in kaj so njene pristojnosti, pogledjmo, kako se vlada sploh oblikuje. Seveda tudi **pri oblikovanju vlade** veljajo demokratična načela, med katerimi je najpomembnejše, da je oblast v rokah ljudstva in da izhaja iz ljudstva. Vlade torej ne vodi nekdo, ki se je sam oklical za predsednika vlade, niti nekdo, ki bi ga na primer imenoval predsednik države ali kaj podobnega.

Ker oblast izhaja iz ljudstva, velja pravilo, da vlado oblikuje tista stranka oziroma njen predsednik, ki dobi največ glasov na državnozbornih volitvah. Torej zmagovalna stranka na volitvah ne dobi le največ poslanskih mandatov, temveč tudi možnost vodenja izvršilne veje oblasti, torej vlade.

Stranka, ki zmagala na volitvah, dobi možnost sestavljanja vlade, pri čemer ji formalno to možnost omogoči predsednik republike, ki državnemu zboru predlaga kandidata za predsednika vlade. Prvi kandidat za predsednika vlade je običajno predsednik zmagovalne stranke na volitvah. Kandidata nato potrdi državni zbor, s čimer je predsednik vlade tudi formalno izvoljen. Če ga ne potrdi, lahko predsednik države ponovno predlaga istega kandidata ali pa drugega. Kandidata oziroma kandidate lahko predlagajo tudi poslanske skupine ali najmanj deset poslancev, vendar se za to običajno odločijo, če vedo, da bo imel kandidat zadostno podporo, kar pomeni več kot 45 glasov. Lahko se zgodi tudi, da ob vseh

poskusih iskanja novega predsednika vlade noben kandidat ne dobi zadostne podpore v državnem zboru. Takrat se razpišejo nove državnozbornske volitve.

Kaj pa se zgodi, ko je kandidat izvoljen in ga s tem državni zbor potrdi kot novega mandatarja oziroma predsednika vlade? Sestaviti mora vlado. Nemudoma se pojavi še novo vprašanje, in sicer, kako jo sestavi? Običajno mora zmagovalna stranka z drugimi strankami, ki so prišle v parlament, oblikovati koalicijo. Tukaj dodajmo, da če je oblikovanje koalicije uspešno, te stranke nimajo le večine v državnem zboru, ampak prevzamejo tudi izvršilno vejo oblasti. Pri tem se morajo koalicijske stranke **dogovoriti**, kaj bodo njihove prioritete, kako bodo vodile državo, katere programe bodo izvajale, čemu bodo namenjale proračunska sredstva ipd. Poleg tega se morajo tudi dogovoriti, kdo bo vodil posamezna področja, torej kdo bo zasedel ministrska mesta. Če predsednik vlade skorajda vedno postane vodja zmagovalne stranke in je torej to mesto praktično oddano, pa se glede ministrskih mest včasih (prihodnje) koalicijske stranke le z veliko težavo dogovorijo. Ravno tako o vsebinskih prioritetah. Če se le uspejo dogovoriti, te stranke nato podpišejo **koalicijsko pogodbo**, v kateri so zabeleženi vsi dogovori, hkrati pa je to tudi dokument, ki veliko pove o tem, kaj bo vlada počela in katere so njene usmeritve.

Toda podpis koalicijske pogodbe še ne pomeni, da je vlada vzpostavljena. V Sloveniji **vlado izvolijo poslanci** – tisti, ki smo jih izvolili državljani. Predsednik vlade – ki ga je imenoval državni zbor – mora predložiti državnemu zboru kandidate za ministre. Ti se morajo nato predstaviti delovnim telesom državnega zbora. Če kakšen kandidat dobi negativno mnenje na teh zaslišanjih, potem lahko predsednik vlade predlaga novega kandidata. Državni zbor nato ne glasuje o vsakem kandidatu za ministra posebej, temveč o listi v celoti. Ministri so potrjeni, če zanje glasuje več kot polovica navzočih poslancev. Sicer je malo verjetno, vendar se lahko zgodi, da lista ministrov ni potrjena. Takrat lahko predsednik vlade predlaga novo listo in opravi novo glasovanje. Če lista v celoti ponovno ni potrjena, lahko državni zbor glasuje o vsakem kandidatu za ministra posebej.

Ko so ministri (in tudi predsednik vlade, ko je izvoljen) imenovani, mora vsak od njih opraviti **prisego**, ki jo določa *Ustava Republike Slovenije*. Ta prisega se glasi: »Prisegam, da bom spoštoval/-a ustavni red, da bom ravnal/-a po svoji vesti in z vsemi svojimi močmi deloval/-a za blaginjo Slovenije.« Zakaj je ta prisega pomembna? Zato, ker ministri simbolično pokažejo in potrdijo, da bodo pri svojem delu delali pošteno, v skladu z zakonom, predvsem pa, da ne bodo delovali v svojo korist ali korist na primer politične stranke, iz katere prihajajo, temveč v korist države in njenih prebivalcev kot celote.

Poglejmo zdaj, **kako deluje vlada**. Gre za kolegijski organ, kar pomeni, da odloča in deluje kolektivno. Jasno je, da ministri ne morejo kar vsak zase odločati o določenem področju, kakšni bodo ukrepi in kako bodo na primer razdeljena proračunska sredstva. Najpomembnejšo vlogo ima predsednik vlade, ki skrbi za enotno usmeritev dela vlade, prav tako je bistven, ko gre za usklajevanje dela med ministrstvi.

Ker je vlada kolektivno telo, so ministri skupaj odgovorni za delo vlade, hkrati pa je vsak minister odgovoren tudi za delo svojega ministrstva oziroma resorja.

Sestavo in delovanje vlade, število, pristojnosti in organizacijo ministrstev ureja **Zakon o Vladi Republike Slovenije**, ki določa ministrstva za 14 področij, in sicer finance; notranje zadeve; zunanje zadeve; pravosodje; obramba; delo, družina, socialne zadeve in enake možnosti; gospodarski razvoj in tehnologija; kmetijstvo, gozdarstvo in prehrana; kultura; okolje in prostor; infrastruktura in promet; izobraževanje, šolstvo in šport; zdravje; javna uprava. Sicer pa poznamo v Sloveniji tudi funkcijo, poimenovano minister brez listnice. To je minister, ki opravlja posebne politične naloge in je član ministrskega sveta, nima pa svojega uradnega ministrstva. Kot primer lahko navedemo, da je bil/-a v dosedanjih vladah minister ali ministrica brez listnice pogosto zadolžen/-a za področje odnosov Republike Slovenije s Slovenci po svetu. Vidimo lahko, da je področij veliko in da usklajevati delo na ministrstvih in tudi med ministrstvi ni lahka naloga. Zato je še toliko pomembnejše, da so predsednik vlade in ministri kompetentni.

Vlada je kot izvršilna veja oblasti ključnega pomena, ko govorimo o konkretiziranju politik. Če je državni zbor tisti, ki sprejema zakone, ki predstavljajo pravnoformalno podlago za politike in konkretne ukrepe, potem je vlada odgovorna za njihovo **udejanjanje**. Kako bo videti življenje prebivalcev države, kakšne omejitve pa tudi ugodnosti in priložnosti bodo imeli, je zelo odvisno prav od te veje oblasti. Poleg izvajanja politik ima vlada še druge pristojnosti, med drugim lahko na primer predlaga spremembo *Ustave* (vendar jo potrjuje državni zbor), predlaga zakone (prav tako jih sprejema državni zbor), predlaga razglasitev vojnega ali izrednega stanja, predlaga državnemu zboru proračun in nacionalne programe ter druge pomembne strateške dokumente. Kakor vidimo, je vloga vlade zelo velika in zato je pomembno, da je njena moč vendarle omejena ter da jo je mogoče **nadzorovati**. Kako? Ključno vlogo ima pri tem prav državni zbor, predvsem opozicija.

Redni nadzor nad delom vlade poteka prek poslanskih vprašanj vladi in ministrom. Vsak poslanec ima pravico dati poslanske pobude in postaviti vprašanja vladi ali posameznemu ministru. Ti so dolžni na vprašanja tudi odgovoriti.

Poslanci imajo dve možnosti, in sicer lahko vprašanje postavijo ustno ali pisno. Zakaj je takšna praksa

poslanskih vprašanj pomembna? Zato, ker tako lahko ne le poslanci, temveč tudi javnost dobi vpogled v delo posameznih ministrstev in vlade nasploh. Poleg tega poslanska vprašanja lahko razkrijejo, ali si ministri prizadevajo za tisto, kar so napovedali in obljubljali.

Če pride do ugotovitve, da je minister ali vlada premalo kompetentna ali da je minister ali cela vlada delala veliko napak, potem imajo poslanci na voljo tudi institut **interpelacije**. Interpelacija je pomemben mehanizem, ki zakonodajni veji oblasti omogoča, da razpravlja o delu posameznega ministra ali celotne vlade. Zahtevo za takšno razpravo lahko sproži skupina najmanj desetih poslancev. Običajno interpelacija vodi v glasovanje o **nezaupnici**. To pomeni, da se preveri, ali minister še uživa zaupanje večine poslancev v državnem zboru. Če zanjo glasuje več kot polovica vseh prisotnih poslancev, potem je to znak, da nima več zaupanja, in s tem oseba izgubi ministrski položaj.

Poznamo pa še eno obliko nezaupnice, in sicer je to **konstruktivna nezaupnica**. Pri tej nezaupnici ne gre zgolj za to, da poslanci celotni vladi in predsedniku vlade izkažejo nezaupanje, temveč mora biti hkrati tudi izglasovan nov predsednik vlade. Ko je izvoljen novi, to pomeni, da je stari oziroma dotedanji samodejno razrešen. Za izvolitev konstruktivne nezaupnice je potrebna ne le večina prisotnih, kot je to v navadni nezaupnici, temveč več kot polovica vseh poslancev. Konstruktivna nezaupnica je mehanizem, ki zagotavlja, da država ne ostane brez predsednika vlade. S tem se prepreči, da bi bila država brez vlade, s čimer je zagotovljena določena stabilnost političnega sistema.

Prej smo omenili dve obliki nezaupnice kot mehanizma nadzora nad izvršilno obliko oblasti. Poleg nezaupnice pa poznamo v slovenskem političnem sistemu tudi glasovanje o **zaupnici**. To glasovanje lahko sproži le predsednik vlade. Če meni, da so razmere take, da ni več samoumevno, da ima podporo v državnem zboru oziroma v lastni koaliciji, potem lahko to zaupanje preveri. Če zaupnica ni izglasovana (torej predsednik vlade in njegova vlada nimata več zaupanja med poslanci), potem mora državni zbor izvoliti novega predsednika vlade. Če mu ne uspe, potem predsednik države razpusti državni zbor in razpiše nove volitve.

Povsem skrajni ukrep pa je **ustavna obtožba**. Če predsednik vlade ali ministri pri opravljanju svojega dela kršijo ustavo in zakone, jih državni zbor lahko obtoži pred Ustavnim sodiščem. Slednje lahko z dvotretjinsko večino glasov vseh sodnikov odloči o odvzemu funkcije in odloči o začasni nemožnosti opravljanja funkcije.

Predsednik republike

V slovenskem političnem sistemu spada funkcija **predsednika države oziroma republike** v izvršilno vejo oblasti. V nekaterih demokratičnih državah ima predsednik tudi dejansko

izvršilno moč. Primera takšnih držav sta Rusija in Združene države Amerike. Pri nas pa predsednik nima veliko pristojnosti, kar pa ne pomeni, da je povsem brez moči. Velikokrat rečemo, da ima predsednik države veliko *simbolno* moč. Njegova beseda je pomembna in lahko vpliva na mnenje ljudi ali tistih, ki so na oblasti. Hkrati pa drži, da vendarle nima le simbolne vloge, temveč je vrhovni poveljnik njenih obrambnih sil. V tej vlogi med drugim sprejema poročila o pripravljenosti Slovenske vojske. Predsednik države razpisuje tudi volitve v državni zbor, razglašá zakone, imenuje nekatere državne funkcionarje, postavlja in na predlog vlade odpokliče veleposlanike in poslanike Republike Slovenije. Ima še nekatere funkcije, med drugim na primer podeljuje odlikovanja in častne naslove.

Kako pa sploh nekdo zasede položaj predsednika republike? Predsednika izbirajo volivci, slovenski državljani na neposrednih, splošnih in tajnih volitvah. Predsednik je izvoljen za obdobje **petih let**, največ dvakrat zaporedoma. To pomeni, da predsednik ne more biti v nedogled, kar je pomembno, saj bi lahko prišlo do zlorabe oblasti. Ker torej ena oseba lahko

le dvakrat zapored kandidira in je izvoljena za predsednika, se takšna možnost zlorabe prepreči. Lahko pa se zgodi, da predsednik svoje funkcije v času trajanja mandata zaradi različnih razlogov ne more več opravljati. *Ustava* predvideva, da v tem primeru do izvolitve novega predsednika funkcijo predsednika republike začasno opravlja predsednik državnega zbora. V tem primeru je treba razpisati volitve za novega predsednika republike najpozneje v 15 dneh po prenehanju funkcije prejšnjega. Predsednik državnega zbora začasno opravlja funkcijo predsednika republike tudi med zadržanostjo predsednika republike.

Pravosodni sistem

Tretja veja oblasti, ki jo moramo še omeniti in razložiti, je **pravosodna**. Takoj ko omenimo to vejo, nam na misel pridejo seveda sodišča. Toda ta veja obsega veliko več kot le sodišča, niti nam ta preprosti odgovor ne ponudi uvida, kakšna sodišča sploh poznamo.

Če pa se samovolja oblasti zgodi, sodišča na pobudo tožilstva taka dejanja lahko sankcionirajo. Prav tako sodstvo zagotavlja in sodi o pravicah in dolžnostih državljanov v konkretnih primerih ter odloča v obtožbah zoper njih.

Če pa se v državi pojavijo razmere, ko je onemogočeno delovanje ustavnega in političnega sistema in obstaja določena grožnja celotni državi, ima predsednik države tudi izredne pristojnosti, saj lahko razglasi vojno ali izredno stanje.

Del pravosodnega sistema je tudi sodstvo. To opravlja sodno funkcijo in v osnovi skrbi za pravni red v državi. To pomeni, da sodišča skrbijo, da imajo kakršnekoli aktivnosti države zakonsko podlago, kar preprečuje, da bi oblast delovala samovoljno.

Ker imajo sodišča tako pomembno vlogo in skrbijo za (pravni) red, morajo biti pri svojem delovanju povsem **nepristranska**. To določa tudi *Ustava*, ki narekuje, da morajo biti sodišča neodvisna in ustanovljena z zakonom, sodniki pa so pri opravljanju svoje funkcije neodvisni. Njihovo delovanje in odločitve morajo izhajati iz ustave in zakonov ter biti skladni z njimi.

Sodni sistem v Sloveniji pozna dve vrsti sodišč, in sicer **splošna** ter **specializirana sodišča**. Splošna sodišča so okrajna, okrožna, višja in vrhovno. Med seboj ta sodišča niso enaka, temveč delujejo na različnih stopnjah. Okrajno sodišče je prvostopenjsko, enako velja tudi za okrožna, ki pa so načeloma pristojna za višje vrednosti sporov. Višja sodišča odločajo, če se pojavi pritožba na sodbo prvostopenjskih sodišč. Vrhovno sodišče pa je najvišje sodišče v državi in sodi v zadevah, pri katerih sodišča na prvih dveh stopnjah niso pristojna, ali če se pojavi pritožba na sodbe na predhodnih ravneh.

Med specializirana sodišča pa štejemo delovna sodišča in upravno sodstvo. Slednje skrbi in zagotavlja sodno varstvo v upravnih zadevah. Gledano v smislu stopenj, ima upravno sodišče status višjega sodišča.

Del pravosodnega sistema je tudi **državno tožilstvo**. To je samostojen, neodvisen pravosodni organ, njegova osrednja funkcija pa je odkrivanje kaznivih dejanj in pregon storilcev. Še en element pravosodnega sistema je **državno odvetništvo**. Tudi v primeru državnega odvetništva lahko govorimo o posebnem organu, ki zastopa državo ter njene organe pred sodišči in upravnimi organi. Državno odvetništvo zastopa Republiko Slovenijo tudi pred tujimi, mednarodnimi sodišči in mednarodnimi arbitražami, kot so na primer Evropsko sodišče za človekove pravice in sodišča Evropske unije.

3.2.4 Kako so urejene občine in kako delujejo?

Lokalna samouprava

Pogosto posameznike in skupnosti najprej zanima, kaj se dogaja v njihovem okolju. Ljudje želimo nadzorovati in razumeti stvari, ki so v naši neposredni bližini. V tem smislu želimo organizirati in prisostvovati pri urejanju zadev, ki vplivajo na to, kako živimo ter v kakšnih odnosih delujemo. Posamezniki in skupnosti so pogosto težili k temu, da »vzamejo stvari v svoje roke« in da torej sodelujejo pri procesih, ki so odločilni za njihova življenja. Toda v demokratičnih okoljih oziroma sistemih »vzeti stvari v svoje roke« ne pomeni, da lahko kdorkoli samovoljno in poljubno naredi to, kar se mu zahoče, in priredi ali prikroji zadeve, kot ustreza le njemu. Zato so se v političnih sistemih razvili mehanizmi in postopki, ki omo-

gočajo, da prebivalci v lokalnih okoljih lahko skupaj in v dobro kar največjega kroga ljudi odločajo in sodelujejo pri urejanju javnih zadev. V Sloveniji takšni ureditvi rečemo lokalna samouprava.

O tem, da je lokalna samouprava pomemben del ureditve v Sloveniji, priča tudi dejstvo, da lokalno samoupravo v 9. členu zagotavlja tudi *Ustava Republike Slovenije*. **Temeljna** samoupravna lokalna **skupnost** je v Sloveniji **občina**. Ta mora biti jasno opredeljena v smislu teritorija, sestavljajo pa jo naselje ali več naselij, ki so povezana s skupnimi potrebami in interesi prebivalcev. To pomeni, da mora biti občina utemeljena ne le prostorsko v smislu teritorija, temveč mora povezovati skupnost ali skupnosti tako, da te čutijo in si delijo skupne interese in so zanje pripravljene tudi delovati skupaj in o njih soodločati. V Sloveniji je leta 2021 kar 212 občin, od tega 11 mestnih. **Kako pa sploh nastane občina**, kdo odloči o njenem **nastanku**? O tem se odločijo ljudje iz določenega kraja ali več bližnjih krajev, ki lahko na **referendumu** sprejmejo odločitev, da želijo imeti svojo občino. Toda obenem obstajajo omejitve, kdaj se lahko tak referendum o ustanovitvi občine razpiše, saj ne more, če se izrazimo slikovito, kar vsaka ulica v kateremkoli naselju postati občina. Če so pogoji izpolnjeni – to v najširšem smislu pomeni, da lahko novonastajajoča občina poskrbi za temeljne potrebe svojega prebivalstva – in se ljudje odločijo za lastno občino, pa se ta ustanovi po zakonu.

Pomembno je, da občine niso podrejene državi. To pomeni, da na primer državni zbor ali vlada ne moreta kar določati, kako bo neka občina vodena, kdo bo na njenem čelu in kakšne odločitve bo sprejemala. To bi seveda pomenilo, da občine niso samostojne, s čimer bi bilo kršeno načelo samouprave in s tem pravzaprav smisel njihovega obstoja. O tem govori tudi 140. člen *Ustave*, v katerem je zapisano, da v pristojnost občine spadajo lokalne zadeve, ki jih občina lahko ureja samostojno in ki zadevajo samo njene prebivalce.

Eden od ključnih razlogov za obstoj občine je, da omogoča sodelovanje ljudi pri javnih zadevah, ki vplivajo na njihovo življenje. Za to, da je to sodelovanje urejeno in sistematično, imajo občine vzpostavljene mehanizme in sistem, ki to sodelovanje omogoča in hkrati zagotavlja, da se odločitve tudi dejansko uresničijo oziroma implementirajo. V ta namen imajo občine v Sloveniji tri samostojne organe, in sicer župana, občinski svet in nadzorni odbor.

Najprej pojasnimo, kdo je **župan**. Včasih slišimo, da je župan »lokalni šerif«, ki odloča o vsem v občini. Čeprav ima precejšnje pristojnosti, pa vendarle njegova oblast ni neomejena. To bi bilo seveda nedemokratično. Župan **predstavlja in zastopa občino**. Izvoljen je na lokalnih volitvah po večinskem volilnem sistemu. Kandidate za župana v posamezni občini določajo politične stranke ali skupina volivcev. Seveda se mora kandidat s kandidaturo strinjati. Ko nastopijo volitve in občani oddajo svoj

glas, se ti glasovi preštejejo in zmaga kandidat, ki je dobil večino (več kot 50 odstotkov) glasov. Če noben kandidat ne dobi večine glasov, se izvede drugi krog volitev, v katerem volivci izbirajo med kandidatoma, ki sta v prvem krogu dobila največ glasov. Ko je župan izvoljen, mu je podeljen štiriletni mandat. In kakšne so njegove pristojnosti?

Med drugim ima župan izključno **pristojnost** predlagati občinskemu svetu v sprejetje proračun občine ter akt o organizaciji občinske uprave. Proračun občine je pomemben, ker je v njem opredeljeno, kako bodo porabljeni finančna sredstva. Med drugim to pomeni, da je opredeljeno, kaj bo občina urejala, na primer, katere ceste bo obnovila ipd. Vendar o tem ne odloča le župan, saj mora proračun potrditi oziroma sprejeti občinski svet. Zato je za župana seveda pomembno, da ima v občinskem svetu (večinsko) podporo. Še nekatere njegove pristojnosti oziroma obveznosti so tudi objava statuta, odlokov in drugih splošnih aktov občine.

Ker je lahko določena oseba župan ali županja le za omejeno obdobje (kot rečeno, štiri leta) in je za to funkcijo izvoljena, pravimo, da je župan občinski funkcionar. Svoje delo lahko opravlja poklicno ali nepoklicno. Župan imenuje tudi svojo »desno roko«, **podžupana** ali celo več podžupanov, če se tako odloči. Podžupan je pomemben, ker nadomešča župana med njegovo odsotnostjo ali zadržanostjo. Podžupan v okviru svoje funkcije (lahko) opravlja tekoče naloge iz pristojnosti župana, ta pa mu lahko podeli tudi posebna pooblastila za opravljanje posebnih nalog oziroma zadev.

Med razlago o pristojnostih župana smo omenili, da ta za opravljanje svojega dela in dejanskega uresničevanja občinskih dejavnosti potrebuje podporo občinskega sveta. Razložiti moramo, kaj je **občinski svet**. Dejansko je občinski svet tisti, ki je najvišji organ odločanja o vseh zadevah v okviru pravic in dolžnosti občine. V njem sedijo člani sveta – občinski svetniki. Teh je lahko od 7 do 45, odvisno od velikosti občine. Kadar je članov občinskega sveta 11 ali manj, se ti volijo po večinskem volilnem sistemu, če pa je članov občinskega sveta 12 ali več, se volijo po proporcionalnem volilnem sistemu. Kako lahko neka oseba postane svetnik? Tako kot kandidate za župana tudi kandidate za svetniška mesta določijo politične stranke v občini in volivci v volilni enoti. Posebnost so občine, ki veljajo za narodnostno mešana območja. V teh imata italijanska in madžarska narodna skupnost v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika. V dvajsetih občinah ima po najmanj enega predstavnika tudi romska skupnost. V občinske svete so lahko izvoljeni tudi tujci, vendar morajo imeti v občini stalno prebivališče. Če za župana velja, da lahko opravlja delo poklicno ali nepoklicno, pa svetniki nimajo te izbire – funkcijo opravljajo nepoklicno.

Poglejmo še, kakšne so **naloge in pristojnosti občinskega sveta**. Kot že rečeno, gre za najvišji organ, ki pravzaprav odloča o vseh bistvenih občinskih zadevah. Tako svet sprejema

statut občine, poslovnik občinskega sveta, odloke in druge občinske akte ter prostorske in druge načrte razvoja občine. To poenostavlja pomeni, da je občinski svet tisti, ki sprejme odločitve, kakšen bo razvoj občine, kaj se bo na primer gradilo v občini ipd. Seveda ne smemo pozabiti, da svetnike volijo volivci v občini, kar pomeni, da naj bi pri vseh svojih odločitvah svetniki izhajali iz interesov svojih volivcev in občanov nasploh. Poleg že omenjenih pristojnosti občinski svet sprejema občinski proračun, imenuje in razrešuje člane nadzornega odbora, delovnih teles občinskega sveta ter predstavnike ustanovitelja v organih javnih zavodov in javnih podjetij, ki jih je ustanovila občina. Ima pa občinski svet pomembno nadzorno funkcijo, saj nadzoruje delo župana, podžupana in občinske uprave glede uresničevanja odločitev občinskega sveta.

Na ravni občine je pomembna še ena institucija oziroma organ, in sicer **nadzorni odbor občine**. Kot že samo ime pove, je ta odbor najvišji organ nadzora javne porabe v občini. Čeprav je župan tisti, ki predlaga proračun in porabo finančnih sredstev in ga potrdi občinski svet, pa je pomembno, da so ta sredstva porabljena smotrno, racionalno in za tisto, za kar so dejansko namenjena. Nadzorni odbor tako nadzoruje ravnanje s premoženjem občine, namenskost in smotrnost porabe proračunskih sredstev ter finančno poslovanje uporabnikov proračunskih sredstev. Nadzorni odbor ima svoja pravila delovanja, ki so zapisana v poslovniku. Ta mora biti usklajen s statutom občine in tudi javno objavljen. Dejali smo, da občinski svet opravlja nadzorno funkcijo, in sicer tako, da ta nadzor opravlja sam, hkrati pa tudi posredno, in sicer prek nadzornega odbora. Občinski svet namreč imenuje člane nadzornega odbora.

Zdaj ko poznamo ključne organe občine, se moramo vrniti k bistvenemu vprašanju, in sicer, **kako lahko občani sodelujejo pri javnih zadevah**, ki vplivajo na njihova življenja.

Tako kot na državni ravni tudi na **lokalnih volitvah** velja aktivna in pasivna volilna pravica. Na volitvah lahko sodeluje občan, ki je na dan glasovanja dopolnil najmanj 18 let in je državljan Republike Slovenije. Imajo pa glede volilne pravice lokalne volitve posebnost, saj na njih lahko glasujejo tudi državljani drugih držav članic Evropske unije, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje s prijavljenim stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji oziroma potrdilo o prijavi prebivanja in prijavljeno začasno prebivališče v Republiki Sloveniji.

Morda najvidnejša in najpomembnejša oblika demokratičnega sodelovanja na lokalni ravni so lokalne volitve. Na njih prebivalci občine volijo župana in občinski svet. Lokalne volitve potekajo vsake štiri leta na voliščih, v posebnih primerih pa lahko občani glas oddajo tudi po pošti ali na domu.

Ko so organizirane lokalne volitve, pa občani ne volijo le župana in članov občinskega sveta, temveč tudi člane **krajevnih, vaških ali četrtnih skupnosti**. To so ožji deli občine, ki se določijo s statutom občine. Tudi ti ožji deli občine imajo svoje svete, če jih nimajo, pa so lahko ustanovljeni krajevni, vaški ali četrtni odbori. S statutom občine ali odlokom se lahko določi, da ima krajevni, vaški ali četrtni odbor pravico občinskemu svetu predlagati odločitve, ki se nanašajo na ožji del občine. Ti ožji deli občine so pomembni, ker sodelujejo pri opravljanju javnih zadev v občini. Konkretno to na primer pomeni, da (lahko) sodelujejo pri pripravi predlogov na področju javne infrastrukture (npr. kje bo javna razsvetljava ipd.). Prav tako lahko predlagajo sanacijo divjih odlagališč/smetišč, programov zagotavljanja pitne vode, sodelujejo pri organizaciji prireditev itd.

Poleg lokalnih volitev, kjer občani sodelujejo pri demokratičnem izbiranju svojih predstavnikov v občinskih organih, pa je na ravni občin omogočena tudi neposredna demokracija. To je pomembno, ker prebivalci sodelujejo pri odločanju o najpomembnejših zadevah v lokalni skupnosti.

Na splošno velja, da je neposredna demokracija v samoupravnih skupnostih (občinah) učinkovitejša, ker so ljudem zadeve bližje in razumljivejše. Med ključnimi mehanizmi, ki omogočajo neposredno sodelovanje, sta zbor občanov in lokalni referendum.

Zbor občanov velja za najneposrednejšo obliko participacije na ravni občin, saj omogoča predlaganje, razpravljanje in sprejemanje odločitev. V osnovi lahko rečemo, da gre za spontano in precej manj strukturirano in formalizirano odločanje. Zbori obravnavajo različne lokalne zadeve, o njih oblikujejo stališča in mnenja. Pomembno je, da zbor skliče župan v trenutku, ko želi slišati glas občanov, torej na svojo lastno pobudo. Zbor pa lahko skličejo tudi

občani sami, če tako zahteva vsaj pet odstotkov volivcev.

Referendum na ravni občine je naslednja oblika neposredne demokracije. Glede na namen ločimo več oblik referendumov. Spregovorili smo že o referendumu, ki je namenjen vprašanju ustanovitve nove občine. Poleg tega pa je lahko referendum razpisan tudi glede določenega splošnega akta občinskega sveta. Referendum se opravi kot naknadni referendum, na katerem občani potrdijo ali zavrnejo sprejeti splošni akt občine ali njegove posamezne določbe. Ne morejo pa občani na referendumu odločati o proračunu. Poleg tega v Sloveniji poznamo tudi posvetovalni referendum na ravni občin. Njegov namen je, kot že ime pove, posvetovanje z občani in prikaz izraza volje občanov glede določene zadeve oziroma vprašanja.

3.2.5 Kako uresničujemo aktivno državljanstvo?

Pomeni državljanstva

Običajno je državljanstvo kot status povezano prav s politično entiteto, ki ji pravimo država. Kot smo ugotavljali, država že dolgo vztraja kot ključna oblika urejanja skupnosti. S tem nikakor ne trdimo, da je edina. Sploh v današnjem svetu raznolike skupnosti iščejo najrazličnejše oblike povezovanja in oblikovanja lastne skupinske identitete, ki prečijo meje držav. Okoljevarstvena gibanja na primer delujejo globalno in se povezujejo na osnovi skupnega boja proti (transnacionalnim) korporacijam in državam kot ključnim onesnaževalcem okolja. Toda po drugi strani večina ljudi še vedno povezuje pomemben del lastne identitete z državo, še posebej, če države mislimo kot **nacionalne** države. To je med ljudmi precej razširjeno razumevanje države kot prostora in političnega okvira, ki primarno pripada večinskemu narodu, ki je na njenem ozemlju. Čeprav je danes prebivalstvo vseh držav na svetu zelo pestro, je še vedno prisotno prepričanje, da morajo imeti pripadniki večinskega naroda v državi osrednje mesto in da država najprej pripada njim. Takšno prepričanje je povezano z **nacionalizmom**. (→ 1.2.5) Nacionalizem je v tem smislu prepričanje in občutek pripadnosti nekemu narodu, vendar je pogosto tudi podlaga za **izključevanje** pripadnikov drugih narodov, etničnih manjšin ipd. Skrajni nacionalisti celo zagovarjajo, da bi moralo državljanstvo pripadati le večinskemu narodu. Žal imajo takšne ideje še vedno svoje privrženice, naloga vseh nas pa bi morala biti, da smo čim bolj vključujoči in da krepimo medsebojno strpnost.

Državljanstvo je torej primarno razumljeno kot pravni status oziroma pravno razmerje med posameznikom in državo. Velika večina ljudi je državljanov te ali one države, ki jim podeljuje posebne pravice, pa tudi obveznosti. Toda **koncept državljanstva ima veliko več pomenov** kot zgolj pravni status. Med drugim je povezan s posameznikovim občutkom pripadnosti, na primer neki skupnosti, ideji ali procesu, ki ga zaznamuje in vpliva na njegovo delovanje ter vedenje. Svet Evrope, pomembna evropska organizacija, je izpostavila **štiri pomembne dimenzije**, ki zaznamujejo zamišljanja in prakse **državljanstva** onkraj njegovega razumevanja kot pravnega statusa, izhajajočega iz države. Te dimenzije so politična, družbena, kulturna in ekonomska.

Politična dimenzija državljanstva se nanaša na politične pravice in obveznosti, ki jih imamo posamezniki v okviru političnega sistema. Ta sistem ni nujno samo državni, temveč lahko presega njegove okvire. Takšen je na primer politični sistem ali ureditev Evropske unije. Politično zavedanje posameznika kot posebna dimenzija državljanstva je vedno vezana na njegovo politično socializacijo, o kateri smo že govorili. V demokratičnih sistemih to zajema tudi delovanje po demokratičnih načelih pa tudi njihovo širjenje prek konkretnih oblik politične participacije. **Družbena dimenzija državljanstva** se nanaša na odnos posame-

znika do družbenega, družbenih fenomenov in procesov, pri čemer sta pomembni posameznikova pripadnost skupnosti in krepitev družbene solidarnosti. **Kulturna dimenzija** je povezana z zavestjo o skupni kulturni dediščini, medtem ko je **ekonomska dimenzija** državljanstva opredeljena kot posameznikovo razmerje s trgom dela in drugimi dimenzijami gospodarstva. Bistveno je, da se zavedamo teh različnih dimenzij državljanstva, saj nam pokažejo, kako zapletena je naša identiteta in kaj vse vpliva na naše delovanje, vedenje, norme, družbeni položaj, družbenopolitično dejavnost itd.

Prav zaradi kompleksnosti sodobnega sveta, ki ga ne moremo razumeti zgolj kot mozaika, sestavljenega iz med seboj ločenih držav, so se razvile številne **oblike državljanstev**. Že na začetku tega razdelka smo omenili primer posameznikov in skupin, ki so osredotočeni na okoljevarstvo. Ti posamezniki in skupine so lahko razumljeni kot posebna skupnost, ki svojega delovanja in identitete ne vidi primarno v državi ali navezanih na državo, temveč na okolje(varstvo). Hkrati to ne pomeni, da delujejo zunaj državnih okvirov ali da se nanje ne ozirajo. Pomeni le, da so ti posamezniki osredotočeni na okoljska vprašanja in se z njimi identificirajo. Zato se vse več govori o tako imenovanem **ekološkem državljanstvu**.

Vsekakor okoljevarstvo ni edini fenomen, ki je sprožil oblikovanje novih identitet in delovanj posameznikov in skupnosti. Tako lahko ob izjemnem porastu novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij ter uporabe spleta vidimo oblikovanje **digitalnega državljanstva**. Svet Evrope razume digitalno državljanstvo kot opolnomočeno in pozitivno uporabo digitalnih tehnologij ter njihovo aktivno in odgovorno uporabo v skupnosti. Neizbežno je, da bo del realnosti, sploh za mlade, vedno bolj povezan s spletom. Hkrati pa je pomembno, da se v tej (novi) realnosti, ki definira njihovo razumevanje sveta in sebe, zavedajo tudi njegovih pasti in nevarnosti.

Morda omenimo še eno porajajoče se državljanstvo, in sicer **globalno državljanstvo**. Brez dvoma je globalizacija prinesla mnoge spremembe in svet je povezan kot še nikoli. Številni novi procesi so povezani tudi z družbenimi, kulturnimi, političnimi in gospodarskimi spremembami, ki vplivajo na življenje celotnega človeštva. Globalno državljanstvo je povezano s temi novimi realnostmi. Globalni državljan je nekdo, ki se zaveda širšega sveta in tudi svojega mesta v njem. Je nekdo, ki razume, kako svet deluje, hkrati pa spoštuje in ceni različnost kultur, družb in posameznikov v dobi globalizacije. Je nekdo, ki si prizadeva za odpravo socialne nepravilnosti, tudi tako, da sodeluje v lokalni skupnosti, vendar se zaveda, da mnoge dejavnosti vseh nas učinkujejo tudi globalno.

In prav aktivna drža posameznikov ter skupin v različnih okoljih pomembno prispeva k udeležanju ideje uresničevanja skupnih naporov za ustvarjanje boljše družbe.

Morda se sliši velikopotezno in za (mladega) posameznika zahtevno, vendar je vsakršna družbeno angažirana aktivnost lahko prispevek k skupnim naporom uresničevanja pozitivnih družbenopolitičnih premikov. Seveda se nemudoma pojavijo številna vprašanja. Kaj pa lahko (mladi) naredimo? Kje začeti? Česa se lotiti? Takšna vprašanja so seveda povsem običajna, vendar so dober začetek, saj že to, da si jih nekdo postavi, kaže, da ga **aktivno državljanstvo** zanima in da želi biti družbeno dejaven.

Aktivno državljanstvo pomeni, da se ljudje vključujejo v svoje skupnosti in demokracijo na vseh ravneh, od lokalne do nacionalne in globalne. Aktivni državljani spodbujajo kakovost življenja v skupnosti tako s političnimi kot z nepolitičnimi aktivnostmi, pri čemer razvija kombinacijo znanja, spretnosti, vrednot in motivacije za dejavnosti, da bi lahko spremenil družbo.

Prvi in morda najpomembnejši korak je **izbira problema**, ki se ga želimo lotiti. Treba se je vprašati, kateri je tisti družbeni ali politični problem, ki me motivira, ki ga želim kot posameznik ali kot skupina nasloviti. Tematik ali družbenih problemov je ogromno, pa tudi virov, kjer lahko te probleme zasledimo. Nekaj nas lahko pritegne v šoli, med pogovorom s starši ali vrstniki, lahko nas začne zanimati nekaj, kar smo videli na televiziji, prebrali v časopisu ali na spletu. Medtem ko je precej enostavno reči, da nas nekaj zanima, pa je povsem druga pesem vedeti več o nekem problemu. Zato je še en pomemben korak pri lotevanju nekega problema tudi to, da se **o njem poučimo**. Ali drugače – da ga raziščemo. Danes to res ni težko, saj je virov informacij ogromno. Kolikor dopušča čas, je izbrani problem treba natančno preveriti in o njem izvedeti čim več. Pri tem pa moramo te vire znati tudi kritično oceniti in premisliti. (→ 1.1.3)

Ko torej izberemo problem, ki bi ga radi naslovili ali skušali odpraviti, in se o njem poučimo, je seveda utopično pričakovati, da bi lahko vse storili sami. Zato je treba prek spleta ali kako drugače poiskati vir informacij o tem, ali že obstaja kakšna **organizirana skupina** ali organizacija, ki ta problem naslavlja oziroma se z njim ukvarja. Najbolj smiselno je, da se tej skupini pridružimo, lahko pa povsem na novo povabimo ljudi, za katere mislimo, da jih bo stvar pritegnila. S to že obstoječo ali na novo oblikovano skupino se moramo nato pogovoriti ter narediti načrt, katere aktivnosti organizirati in izvesti, da se boste aktivno ukvarjali z izbranim problemom ali tematiko. Pri načrtu je pomembno, da določimo konkretne **cilje** – kaj želimo doseči – prav tako pomembno pa je **časovno načrtovanje**.

Nato sledi dejanska **izvedba** izdelanega načrta. V tej fazi gre pravzaprav za **udejanjanje aktivnega državljanstva**, za udejanjanje aktivne države in sprememb. Že med izvedbeno fazo, pa tudi po opravljenih aktivnostih, se je seveda smiselno vprašati, kaj smo dosegli in ali smo uresničili zastavljene cilje. Temu rečemo **refleksija** oziroma **evalvacija**, ki je pomembna, da lahko ob naslednjih dejavnostih morda izboljšamo celoten proces ter izvedbo.

Velja si zapomniti, da je aktivno državljanstvo **v veliki meri sistematično delovanje** in mora vključevati **premislek, kaj želimo doseči**. Seveda gre tudi brez tega in se na primer lahko impulzivno odzovemo na povabilo k določeni dejavnosti – na primer k zbiranju rabljenih oblek za tiste, ki jih potrebujejo. Ali pa pošljemo sporočilo SMS, s katerim doniramo nekaj denarja. Čeprav so seveda takšne dejavnosti več kot dobrodošle in vredne pohvale, pa aktivno državljanstvo vendarle ni le občasna mimobežna aktivnost. To pa zato, ker biti aktivni državljan pomeni biti dolgoročneje osredotočen na določen družbenopolitični problem oziroma njegovo reševanje, pri čemer mora biti angažiranost utemeljena na tehtnem premisleku in razumevanju problema, ki se ga lotevamo. Le s tem, da se dobro zavedamo, kaj počnemo in kaj je cilj naše dejavnosti, krepimo demokratičnost družbe in prispevamo k izboljševanju kakovosti življenja skupnosti, v kateri smo aktivni.

Literatura in viri

Aristotel (2010). *Politika*. GV založba.

Baylis, J., Smith, S., Owens, P. (2014). *The globalization of world politics: an introduction to international relations*. Oxford University Press.

Crick, B. (1989). *Essays on Politics and Literature*. Edinburgh University Press.

Hague, R. in Harrop, M. (2007). *Comparative Government and Politics: An Introduction (Seventh)*. Macmillan.

Harold, L. (1936). *Politics: who gets what, when, how*. New York: McGraw Hall.

Južnič, S. (1993). *Identiteta*. Fakulteta za družbene vede.

Mladinski svet Slovenije (2013). *Že pri 16ih?* MSS.

Svet Evrope (2020). *Citizenship and Participation*. <https://www.coe.int/en/web/compass/citizenship-and-participation> (5. 12. 2020).

Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States. AD 990–1990*. B. Blackwell.

Vlada Republike Slovenije (2020). *Državljanstvo*. <https://www.gov.si teme/drzavljanstvo/> (5. 12. 2020).

Vlada Republike Slovenije (2020a). <https://www.gov.si/podrocja/drzava-in-druzba/clovekove-pravice-in-enake-moznosti/narodne-manjsine-in-varstvo-romske-skupnosti/>.

Vlada Republike Slovenije (2020b). *Slovenci po svetu*. <https://www.gov.si/podrocja/zunanje-zadeve/slovenci-zunaj-slovenije/slovenci-po-svetu/> (5. 12. 2020).

Vlada Republike Slovenije (2020c). *Lokalna samouprava*. <https://www.gov.si/podrocja/drzava-in-druzba/lokalna-samouprava-in-regionalni-razvoj/lokalna-samouprava>.

Weber, M. (2009). *From Max Weber: Essays in sociology*. Routledge.

4

**DRŽAVLJAN
EVROPSKE UNIJE IN SVETA**

4.1 Evropska unija

dr. Damjan Mandelc

4.1.1 Zakaj se evropske države povezujejo?

V 20. stoletju je povezovanje držav Evrope sprva vodila želja, da presežejo sovraštvo in nacionalizem, ki sta sprožila obe svetovni vojni. Da bi zgradili temelje za trajni mir, so med letoma 1945 in 1950 zahodnoevropski voditelji (med najpomembnejše spadajo Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer, Winston Churchill in Alcide de Gasperi) dosegli dogovor o novi ureditvi medsebojnih odnosov, ki bo temeljila na spoštovanju enakosti med narodi, na načelih pravne države in skupnih interesih.

Ob vsaki pridružitvi novih držav članic oziroma ob doseženem soglasju o skupnem urejanju zadev so podpisale novo **pogodbo**, ki predstavlja zavezujoč dogovor, določa cilje, pravila in postopke o odnosih med državami članicami in o odnosih med EU in državami članicami.

Robert Schuman, eden od idejnih očetov evropskega združevanja, je povezovanje evropskih držav po drugi svetovni vojni opisal kot »novo stopnjo v človeškem razvoju, kot nasprotje uničevalnim nacionalizmom 19. in 20. stoletja«. Uničevalne posledice druge svetovne vojne, ki je vzela desetine milijonov življenj in pustila za sabo porušene vasi in mesta, so zaznamovale prav vsakega človeka tistega časa

in tudi generacije za njimi. Politiki, ki so delovali na pogorišču vojne v zahodnoevropskih državah, so iskali načine, kako na podlagi humanističnih načel in vrednot sodelovanja ter s prizadevanjem za trajni mir povezati evropske države, ki so se dotlej desetletja in stoletja vojskovala. Obenem so jih vodili tudi povsem pragmatični cilji gospodarskega okrevanja in razvoja.

Da bi presegli zgodovinska rivalstva, so ustanovne države članice (Francija, Nemčija, Belgija, Italija, Luksemburg in Nizozemska) leta **1951** podpisale prvo pogodbo, in sicer **Pariško pogodbo** oziroma **Pariški sporazum (Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo)**. Ta je ob vzpostavljanju zaupanja med članicami predvidela, da ne more nobena država mobilizirati svojih vojaških sil brez vednosti drugih. Sprva izključno gospodarsko sodelovanje se je pričelo širiti tudi na druga področja in ob očitnih koristih povezovanja so države članice stopnjevale napore za globljo integracijo, skupne institucije pa so dobivale nove pristojnosti. Leta **1957** je sledila **Rimska pogodba** o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti in Evropske skupnosti za jedrsko energijo, ki je evropsko povezovanje razširila na splošno gospodarsko sodelovanje. **Maastrichtska pogodba** o Evropski uniji (v nadaljevanju EU ali Unija) iz leta **1992** je uvedla postopke soodločanja evropskih institu-

cij, med drugim tako, da je povečala pristojnosti Evropskega parlamenta (ki ima v skladu s to pogodbo pravico pozvati Evropsko komisijo (v nadaljevanju Komisija), da predloži zakonodajni predlog o zadevah, o katerih je po mnenju Evropskega parlamenta (v nadaljevanju EP ali Parlament) treba sprejeti akt Skupnosti, Evropski parlament mora potrditi celotno sestavo Komisije in imenovati Evropskega varuha človekovih pravic), vzpostavila nove oblike sodelovanja med državami Evropske unije (obrambno, pravosodno in področje notranjih zadev) in pripravila podlago za evropsko monetarno unijo ter nekatere elemente politične unije (državljanstvo, skupna zunanja in notranja politika). **Amsterdamska pogodba** je leta 1997 reformirala institucije Unije in ponudila pravno podlago za pridružitve novih držav članic. **Lizbonska pogodba**, podpisana leta 2007 od 28 držav članic, je podrobneje določila pristojnosti institucij Evropske unije in zastavila korake do bolj demokratične in učinkovitejši Unije, ki bo enotna pri reševanju globalnih problemov, denimo vojaških konfliktov, migracij in podnebne krize. Lizbonska pogodba je uvedla **evropsko državljanstvo pobudo**, ki prebivalcem EU omogoča, da poskušajo z aktivno državljansko držo doseči spremembe skupnih evropskih politik na izbranem področju. Evropska unija je dobila stalnega predsednika in novo diplomatsko službo EU.

Od prvotnih šestih članic je Evropska unija narasla na 28 članic, z izstopom Velike Britanije kot doslej edine države, ki se je odločila za ta korak, je imela leta 2020 Evropska unija 27 članic. Za članstvo v EU lahko zaprosi katerakoli evropska država, ki spoštuje vrednote EU, navedene v *Pogodbi o Evropski uniji*. Država, ki želi vstopiti v EU, mora najprej izpolnjevati merila za pristop (t. i. **kopenhagenska merila** določajo, da morajo države izpolnjevati vrsto demokratičnih, gospodarskih in političnih pogojev, med drugim morajo imeti stabilne institucije in delujoče tržno gospodarstvo).

Danes je Evropska unija edinstveno gospodarsko in politično partnerstvo držav, ki si prizadeva za mir in blaginjo, države članice pa so na skupne institucije prenesle del svoje suverenosti (→ 3.1.1), zato odločitve o vprašanih skupnega interesa sprejemajo na evropski ravni. Evropska unija kljub povezanju ohranja raznoliko kulturno dediščino, jezikovno pestrost in značaj svojih držav in narodov, podlaga povezanju pa ostaja zaveza **skupnim vrednotam, kot so demokracija, socialna pravičnost, državljanske svoboščine in pravna država**. Ključnega pomena za delovanje EU so skupne institucije, ki se dopolnjujejo, čeprav ima vsaka svojo vlogo. Ključni skupni mehanizmi odločanja na evropski ravni so Evropski parlament, Evropski svet, Svet Evropske unije, Evropska komisija, Evropska centralna banka, Sodišče Evropske unije, Računsko sodišče Evropske unije, Odbor regij, Evropski ekonomsko-socialni odbor, Evropska investicijska banka, Evropski investicijski sklad, Evropski varuh človekovih pravic in Evropski nadzornik za varstvo podatkov.

Čeprav so vse institucije plod soglasja držav članic in pomembno prispevajo k uspehu evropskega povezovanja, veljajo za najpomembnejše institucije **Evropski parlament**, ki zastopa in predstavlja interese državljanov Evropske unije, **Evropski svet**, ki oblikuje splošne politične usmeritve in prioritete delovanja EU, **Svet Evropske unije**, ki ga sestavljajo predsedniki vlad in držav članic in velja za osrednji organ političnega odločanja, ter **Evropska komisija**, ki predstavlja interese EU, varuje uveljavljanje skupnih evropskih politik in jo sestavlja 27 komisarjev, po eden iz vsake države članice.

4.1.2 Katere so ključne pogodbe in njihov pomen?

Evropska skupnost za premog in jeklo

Leta 1951 je šest ustanovnih članic podpisalo *Pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo*. Njen cilj je bil odprava trgovinskih ovir in vzpostavitev skupnega trga za omenjeni industrijski panogi, ki sta obenem ključni za sektorje, povezane s proizvodnjo orožja. Pogodba je uvedla ustanove Evropske skupnosti za premog in jeklo (v nadaljevanju ESPJ), vključno z Visoko oblastjo in posebnim svetom (ministrov), uvedla je Evropsko skupščino in Evropsko sodišče. Poleg skupnosti za premog in jeklo so predvideli tudi vzpostavitev skupnega trga za vse izdelke, z vizijo pa so šli še dlje – v prihodnosti so predvideli politično integracijo, ki naj bo dosežena skozi konkretne učinke. Gre za funkcionalno metodo procesa evropske integracije, po kateri se države odpovedujejo dogmi o nedeljivi suverenosti in s tem določenim delom suverenosti na jasno določenih področjih, v zameno pa dobijo pravico do nadzora tistih zadev pri svojih partnericah v EU, ki bi postale stvar skupnega upravljanja.

Euratom in Evropska gospodarska skupnost (Rimska pogodba)

V Rimu je bila 1957 podpisana pogodba, s katero je bila ustanovljena Evropska skupnost za jedrsko energijo (Euratom). Njen namen je bil ustvariti skupni trg za jedrske materiale in opremo ter oblikovati skupno jedrsko zakonodajo s pomočjo raziskovalnega programa. Istočasno je bila v Rimu podpisana *Pogodba o ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti*, ki je zaradi svojega obsega prevladala nad preostalima, bolj specifičnima pogodbama. Temeljna ambicija je bila vzpostavitev skupnega gospodarskega prostora na ozemlju držav članic. To je prineslo carinsko unijo in štiri svoboščine (prost pretok ljudi, storitev, izdelkov in kapitala). Ustanove so dobile podlago, da ob soglasju držav članic postopoma uvajajo nove skupne politike, ki so potrebne za doseganje skupnih ciljev. Od 1967 ima povezava Svet in Komisijo, ki sta podedovala pooblastila Visoke oblasti ESPJ, Komisije Evropske gospodarske skupnosti in Komisije skupnosti Euratom.

Enotna evropska listina (1986)

Odkar obstaja *Enotna evropska listina*, evropska povezava odpravlja notranje omejitve in se širi navzven. Gre za proces po imenu »poglabljanje in širitev« (angl. *deepening and widening*). S podpisom *Enotne evropske listine* leta 1986 se je takrat 12 držav članic odločilo, da se 31. 12. 1992 vzpostavi notranji trg.

Maastrichtska pogodba – Pogodba o Evropski uniji je bila podpisana 1991 v Maastrichtu in predstavlja pomemben preboj pri oblikovanju vse tesnejše zveze med državami članicami. S to pogodbo je bila presežena izključno ekonomska narava povezave. Vzpostavila je tri stebre delovanja za urejanje skupne zunanje in varnostne politike, za področje pravosodja in področje notranjih zadev. Obenem je *Maastrichtska pogodba* uvedla **državljanstvo Evropske unije**, ki dopolnjuje nacionalno državljanstvo, in vsakomur, ki je državljan države članice, omogoča posebne pravice (selitev v drugo državo članico, pravica biti voljen in voliti na lokalnih in na volitvah v Evropski parlament, pravica do zaposlitve v drugi državi članici, konzularna pomoč, po katero se lahko državljan EU obrne na drugo državo članico, ne glede na to, v kateri državi se nahaja itd.).

4.1.3 Kateri simboli predstavljajo Evropsko unijo?

Evropska unija je razpoznavna po štirih ključnih simbolih, zastavi, himni, sloganu/geslu in dnevu Evrope. **Evropska zastava** predstavlja Evropsko unijo teh hkrati enotnost in identiteto Evrope. Zastava je temno modre barve z dvanajstimi zlatimi zvezdami, ki tvorijo krog in s tem simbolizirajo enotnost, solidarnost in sožitje Evrope. Evropski parlament je zastavo sprejel 1983, od 1985 velja za uradni emblem Evropske skupnosti. **Evropska himna** temelji na *Deveti simfoniji* Ludwiga van Beethovna iz leta 1823. Beethoven je uglasbil pesem *Oda radosti*, ki jo je 1785 napisal nemški pesnik in dramatik Friedrich Schiller. Himna ni zgolj himna EU, ampak himna Evrope v najširšem smislu, saj odseva pesnikovo idealistično vizijo človeštva kot skupnosti bratskih narodov. Himna nima besedila, je instrumentalna. Z univerzalnim jezikom glasbe izraža evropske ideale svobode, miru in solidarnosti. Evropska himna ne nadomešča državnih himn posameznih držav članic, ampak poudarja skupne vrednote. **Slogan EU »Združena v raznolikosti«** se je začel uporabljati leta 2000. Govori o tem, da se evropske države združujejo v EU za trajni mir in blaginjo, bogati pa jih različnost njihovih kultur, tradicij in jezikov. Med simbole lahko umestimo tudi **dan Evrope**, ki ga praznujemo 9. maja (istega dne praznujemo tudi dan zmage nad nacizmom in fašizmom). V kontekstu evropske integracije gre za spomin na zgodovinsko pomembno *Schumanovo deklaracijo*, v kateri je bila predlagana ustanovitev evropske povezave in v kateri najdemo sporočila o tem, da svetovnega miru ni mogoče zagotoviti brez ustvarjalnih prizadevanj, sorazmernih z nevarnostmi, ki ga ogrožajo. V dokumentu je obenem zapisano, da Evrope

ni mogoče oblikovati naenkrat in po enem načrtu, temveč da bo zgrajena s konkretnimi dosežki, ki bodo ustvarjali dejansko solidarnost.

4.1.4 Zakaj se proces evropskega povezovanja nikoli ne konča?

Mogoče je navesti vrsto razlogov za evropsko sodelovanje in povezovanje. **Mir** je gotovo temeljna vrednota in države Unije niso nikoli doslej tako dolgo izkušale miru in **stabilnosti**. Čeprav se je kmalu po drugi svetovni vojni pričela oboroževalna tekma, ki jo poznamo pod imenom »hladna vojna«, ki je evropsko celino z »železno zaveso« ločila na njen (demokratski in kapitalistični) zahodni ter (socialistični oziroma komunistični) vzhodni del (južnim državam Evrope, Španiji, Portugalski in Grčiji so do sredine sedemdesetih let vladale vojaške hunte oziroma fašistična oblast); čeprav je celina izkusila krvave vojne ob razpadu Jugoslavije in druge pretrese, so bile države članice enotne v zavezi, da lahko le s povezovanjem preprečijo prevlado posameznih držav in nove konflikte. Drug pomemben razlog je **gospodarski napredek**, k čemur je pomembno prispevala tudi vzpostavitev **skupnega trga**, ki je državam, podjetjem in državljanom omogočil **prost pretok blaga, storitev, ljudi in kapitala**. Evropska skupnost je spodbujala skladen razvoj gospodarskih dejavnosti, uravnoteženo gospodarsko rast, prispevala k blagostanju prebivalstva, k razvoju manj razvitih regij in dosegla postopno uveljavitev skupne denarne valute evro v (do zdaj) 19 državah članicah. Ekonomske dinamike preteklega obdobja so zaznamovali tudi pretresi, kot je denimo selitev industrije v države s cenejšo delovno silo, propad industrije v vzhodnoevropskih državah zaradi močne zahodne konkurence, izseljevanje prebivalstva v gospodarsko močnejše države in drugi dogodki, na katere Evropska skupnost ni imela ustreznih odgovorov oziroma je upoštevala predvsem interese najbogatejših in najvplivnejših članic.

Danes imajo državljanji EU pravico do dela, študija in upokojitve v drugi državi EU, potrošniki po vsej EU so boljše zaščiteni, »evropska poklicna izkaznica« posameznikom omogoča hitrejše priznavanje kvalifikacij, diplome in poklicne kvalifikacije, pridobljene v eni od držav EU, so priznane tudi v drugih članicah. Programi Erasmus+ šolajočim omogočajo, da odidejo na študij ali usposabljanje v tujino, kar prinaša nova znanja, priložnosti in možnosti. **Skupna valuta** je praktičen prispevek predvsem za državljanje, saj med državami z evrom ni več potrebe po menjavi denarja, enostavnejši so postali nakupi in potovanja v evropske države, preglednejša je primerjava cen, obenem pa je skupna valuta olajšala delo evropskim podjetjem, saj delujejo v stabilnejšem okolju, z uvedbo evra se je končalo tekmovanje med nacionalnimi monetarnimi politikami, obenem pa je Evropska unija z evrom pridobila ekonomsko težo v svetovni trgovini. Ob ameriškem dolarju je evro druga najpomembnejša valuta na svetu. Tako močnega in obsežnega monetarnega sodelovanja suverenih držav ni najti nikjer drugje.

Eden od temeljev Evropske unije je tudi **koncept socialnega tržnega gospodarstva**. EU si prizadeva za čim višjo zaposlenost svojih državljanov, za družbeni napredek, socialno vključenost, socialno zaščito, solidarnost in socialno kohezijo. *Listina EU o temeljnih pravicah* delavkam in delavcem v državah EU zagotavlja vrsto pravic in visoko raven zaščite na področjih zaposlovanja, socialne in drugih oblik zaščite in pravic. Med pomembnejšimi mehanizmi, katerih cilj je prispevati k blaginji in čim bolj enakemu življenjskemu standardu v vseh članicah in regijah, je EU ustanovila več skladov, med drugim **Evropski socialni sklad** (ESS), iz katerega se financira več deset tisoč projektov, ki so pomembni zlasti za gospodarsko manj razvite članice in regije EU; **Evropski sklad za prilagoditev globalizaciji** (ESPG), ki zagotavlja podporo delavcem, ki izgubijo zaposlitev zaradi strukturnih sprememb v svetovni trgovini ali zaradi posledic svetovne gospodarske in finančne krize; **EURES**, ki zagotavlja informacije iskalcem zaposlitve v drugih državah EU idr.

Evropska unija prepoznava izjemni **pomen izobraževanja**, zato spodbuja naložbe v izobraževanje in usposabljanje. S članstvom so se tudi slovenskim državljanom ponudile nove možnosti za študij in delo v drugih državah EU. Med pomembnejšimi dosežki evropskega združevanja je tudi **svoboda gibanja**, ki je doživela svojo nadgradnjo s *Schengenskim sporazumom* leta 1985. **Schengensko območje** (na kratko schengen) leta 2021 sestavlja 26 držav (22 držav članic EU in štiri pridružene članice), ki uporabljajo schengenski pravni red, ki je odpravil kontrole na notranjih mejah držav, uvedel skupna pravila za nadzor nad zunanjimi mejami ter poglobljeno pravosodno in policijsko sodelovanje pri preprečevanju kaznivih dejanj. Zunanja meja schengenskega območja je dolga več kot 50.000 kilometrov in vključuje več sto mejnih prehodov na letališčih, kopnem ter v morskih pristaniščih. Po vstopu v schengensko območje je bil v Sloveniji odpravljen mejni nadzor na mejah z Avstrijo, Italijo in Madžarsko. Slovenija tako varuje skupno zunanjo mejo Evropske unije.

Evropska unija kot proces

Evropsko sodelovanje in povezovanje ni enkratni dogodek, ni nekakšen zaključek, vrhunec ali zgostitev zgodovine, kot je bilo to v primeru držav, nastalih z mirovnim sporazumom, razglasitvijo neodvisnosti, razdružitvijo ali odcepitvijo. Evropska unija je proces, ker države članice po korakih, na podlagi dolgotrajnih pogajanj sklenejo, da bodo pod skupnim, evropskim okriljem urejale katerega od področij. Od začetnega minimalnega sodelovanja na področju proizvodnje premoga in jekla (kot industrij, ključnih za oboroževanje) države članice utrjujejo sodelovanje, širijo Unijo z novimi članicami ter vzpostavljajo nove skupne institucije, ki na prvi pogled morda spominjajo na institucije nacionalnih držav (Evropska komisija kot vlada, Evropski parlament kot državni parlament, Sodišče Evropske unije kot ustavno sodišče), vendar za razliko od nacionalne države Evropska unija ni niti država niti nekakšna naddržava, ampak gre za popolnoma novo obliko urejanja skupnih zadev, nasta-

lih v posebnem zgodovinskem kontekstu: **Evropska unija je obenem mednarodna organizacija, gospodarska povezava, mirovniški projekt in eksperiment z novim načinom transnacionalne vladavine.**

Tudi zato imajo analitiki različne poglede na Evropsko unijo. Nekateri jo imajo za zbirko precej neučinkovitih institucij, pripisujejo ji pomanjkanje demokracije (kar je kritika Evropske unije, da premalo upošteva mnenje svojih državljanov in da deluje predvsem na podlagi odločitev neizvoljenih evropskih politikov in birokratov ter voditeljev držav članic), drugi menijo, da gre predvsem za gospodarski projekt najvplivnejših ekonomskih subjektov v Evropi (EU kot neoliberalni projekt), spet tretji jo vidijo kot nekakšen utopičen socialistični projekt, ki vse preveč regulira delovanje držav in življenj ljudi. Evropsko unijo je težko s čimerkoli primerjati, ker gre za popolnoma novo dimenzijo sodelovanja med suverenimi državami in njihovega nadržanega povezovanja. Že res, da obstajajo tudi druge mednarodne organizacije, kot so OZN, OECD ali NATO, kjer države v sodelovanje na različnih področjih vstopajo s svojimi interesi, vendarle pa ima Evropska unija drugačen značaj. Zdi se, da gre za nikoli dokončan proces, da se nahaja na pol poti med obliko nove (trans)nacionalne države in federativnim modelom, kot obliko ureditve predvideva unitarno oblast z izrazito stopnjo decentralizacije. Da bi Evropska unija postala federacija, ji manjkata politična volja in skupno evropsko ljudstvo; raziskave kažejo, da se le manjši del prebivalcev in prebivalk Evropske unije prepozna kot državljani ali državljanke Evropske unije, za večino sta še vedno pomembnejša nacionalna pripadnost in nacionalno državljanstvo. Vendarle pa globalni procesi, ekonomski, politični, kulturni in drugi vplivi prepričujejo evropske države o koristih povezave. Alternativa, če bi Evropska unija razpadla, je namreč povratak k nacionalnim državam in vsem tistim problemom, ki so pravzaprav sprožili povezovanje – medsebojni konflikti, obujanje starih ozemeljskih sporov, zatiranje manjšin, odtujevanje ljudi, ki danes uživajo koristi čezmejnega sodelovanja. Evropske države torej ob vseh pomislekih in dilemah vztrajajo na poti sodelovanja in povezovanja, četudi za ceno več mesecev in včasih več let trajajočih pogajanj in prilagajanja skupnim standardom. Evropska unija je od svojih začetkov soočena s pomembnimi vprašanji in nekatera od njih so našla odgovore v novih pogodbah, druga pa ostajajo odprta za prihodnje generacije voditeljev, ki naj poiščejo ustrezne rešitve.

4.1.5 Katere so glavne institucije EU in kako delujejo?

Evropski svet je nastal leta 1974 kot forum za razpravo med voditelji takratne skupnosti. Sčasoma je prerasel v organ, ki določa cilje in prednostne naloge Unije. Danes je najvišje politično telo Evropske unije, svoj status je pridobil leta 1992, leta 2009 pa je postal ena od sedmih institucij Evropske unije.

Evropski svet določa splošne politične usmeritve in prednostne naloge ter obravnava zapletena in občutljiva vprašanja, ki jih ni mogoče rešiti na nižji ravni medvladnega sodelovanja. Čeprav ima velik vpliv pri določanju prednostnih nalog EU, ne more sprejemati evropske zakonodaje. Sestavljajo ga voditelji držav članic, predsednik Evropske komisije, visoki predstavnik Unije za zunanje zadeve in varnostno politiko ter predsednik Evropskega sveta, ki obenem predseduje zasedanjem. Sestane se dvakrat na vsakih šest mesecev, v vmesnem obdobju pa prihaja do izrednih zasedanj, ki jih sklicuje predsednik Evropskega sveta.

Medtem ko lahko, v skladu z določili Lizbonske pogodbe, voditelji držav članic odločitve sprejemajo soglasno ali s kvalificirano večino, pa mora Evropski svet odločitve sprejemati s konsenzom, razen če ni v pogodbi določeno drugače. Ob glasovanjih imajo glas voditelji držav članic, medtem ko predsednika Evropskega sveta in Evropske komisije ter visoki predstavnik za zunanje zadeve in varnostno politiko glasovalne pravice nimajo.

Evropski parlament je skupaj s Svetom Evropske unije (ki ga ne smemo mešati z Evropskim svetom) najpomembnejše zakonodajno telo EU. Po izstopu Velike Britanije iz EU ga je sestavljalo 705 poslancev, ki so izvoljeni v državah članicah vsakih pet let, zastopajo pa interese približno 446 milijonov državljanov EU. Delovanje Evropskega parlamenta je razpeto med tremi mesti: v Luxembourg se nahaja najstarejša plenarna dvorana, kompleks zgradb je sicer namenjen predvsem administrativnemu delu Parlamenta, zakonodajni proces poteka večinoma v Bruslju, medtem ko je v Strasbourgu uradni sedež Evropskega parlamenta.

Med tri njegove najpomembnejše pristojnosti spadajo sprejemanje predlogov zakonov EU, nadzor in demokratičnost delovanja drugih evropskih institucij ter sprejemanje proračuna EU. Evropski parlament izvoli predsednika Evropske komisije in na njegov predlog potrjuje celotno Evropsko komisijo. Če kandidat ne prejme absolutne večine (polovice obstoječih poslancev plus eden), morajo države članice v enem mesecu predlagati drugega kandidata. Parlament lahko zahteva tudi odstop celotne Komisije v času trajanja njenega mandata, tako da poda predlog za nezaupnico. Evropski poslanci preverjajo letna poročila o odnosih z nacionalnimi parlamenti, ki jih predstavlja Komisija. Evropski poslanci obravnavajo tudi peticije državljanov.

Evropska komisija je med najpomembnejšimi institucijami EU. Če za državo velja, da ima vlado kot izvršno oblast, ki izvaja zakone, ki jih sprejme parlament, podobno v Evropski uniji velja, da je Evropska komisija izvršna oblast, ki implementira zakone, ki jih sprejme Evropski parlament. Zastopa interese EU kot celote, oblikuje predloge novih evropskih predpisov in skrbi za izvajanje politik in porabo sredstev v EU. Evropsko komisijo sestavlja 27 komisarjev, po eden iz vsake države članice. Predsednik komisije določi resorje, za katere so v petletnem mandatu pristojni posamezni komisarji. Predsednika oziroma predsednico

Komisije imenuje Evropski svet, celotni seznam kandidatov za komisarje, skupaj s predsednikom Komisije pa nato izvoli Evropski parlament, ki mu je Komisija tudi odgovorna za svoje delo. Parlament je edini organ, ki lahko razpusti Komisijo.

Evropska komisija ima svoje urade v Bruslju in Luksemburgu ter predstavništva v vseh državah Evropske unije. Svoje diplomatske delegacije ima tudi v glavnih mestih po vsem svetu. Delovne naloge Komisije izvajajo njeni uslužbenci – upravni uslužbenci, pravniki, ekonomisti, prevajalci, tolmači, strokovno-tehnični uslužbenci in drugo osebje. Organizirani so v oddelke, imenovane generalni direktorati.

Evropska komisija zastopa in se zavzema za interese Evropske unije kot celote. Nadzoruje in izvaja skupne evropske politike, Evropskemu parlamentu in Svetu predlaga nove zakone in predpise, upravlja proračun EU in dodeljuje sredstva, skupaj s Sodiščem EU izvršuje zakonodajo EU in zastopa Evropsko unijo na mednarodni ravni, denimo tako, da sklepa sporazume med EU in drugimi državami.

Svet Evropske unije sestavljajo ministri držav članic, pristojni za posamezno skupno evropsko področje. Svet EU sprejema predpise in usklajuje politike, usklajuje širše gospodarske politike držav članice, podpisuje sporazume med EU in drugimi državami, skupaj z Evropskim parlamentom potrdi letni proračun EU, razvija skupno zunanjo in varnostno politiko EU ter usklajuje sodelovanje med nacionalnimi sodišči in policijskimi organi.

Število članov Sveta EU ni določeno. Na vsako srečanje Sveta pošlje država članica svojega ministra, pristojnega za ustrezno področje, odvisno od tematike, ki jo zasedanje predvideva. Svetu zunanjih ministrov stalno predseduje visoki predstavnik za zunanjo in varnostno politiko EU, vse druge seje Sveta pa vodi pristojni minister države, ki predseduje Svetu EU (gre za polletno rotacijo, kjer po vnaprej predvidenem razporedu države članice za šest mesecev prevzamejo predsedovanje Svetu EU).

Svet EU praviloma sprejema odločitve s kvalificirano večino. Države z več prebivalci imajo več glasov, vendar je število glasov (podobno kot pri volitvah v Evropski parlament) ponderirano v dobro držav z manj prebivalci (pri glasovanju s ponderirano kvalificirano večino je upoštevana (ne)enakost med posameznimi državami članicami, saj jim je s tem podeljena različna teža glasov, ki teži k temu, da je razmerje med velikimi in majhnimi članicami čim bolj uravnoteženo in skladno s številom prebivalstva v posamezni državi članici). Pri glasovanju o občutljivih temah, denimo o varnosti ter zunanjih zadevah in obdavčenju, morajo biti sklepi Sveta sprejeti s soglasjem, kar pomeni, da lahko že ena, četudi najmanjša država, z vetom prepreči sprejetje posameznega sklepa oziroma odločitve.

Države članice imajo svoje predstavnike tudi v drugih institucijah, denimo v Sodišču Evropske unije, Računskem sodišču, Odboru regij ter Ekonomskem in socialnem odboru.

Četudi kdo o institucijah Evropske unije meni, da so okorne, slabo delujoče in zapletene, netransparentne, je treba razumeti, da so nastale na podlagi dolgih pogajanj, ob iskanju konsenza med različnimi interesi držav članic. Institucije so odraz postopnega razvoja Evropske unije, na katerem temelji tudi prihodnji razvoj Evropske unije. V institucijah EU se odražajo raznoliki interesi, želje in potrebe držav članic, državljanov in državljanek, nadnacionalni evropski interesi, vse to pa odraža posebni značaj Evropske unije, ki je veliko več kot le običajna mednarodna organizacija.

4.1.6 Kako izvolimo poslance in poslanke v Evropski parlament?

Na volitvah v Evropski parlament (EP) volilni upravičenci v vseh državah članicah izbirajo predstavnike, ki v petletnem mandatu na evropski ravni zastopajo njihove interese. Slovenskih poslank in poslancev je v Evropskem parlamentu skupaj osem. Evroposlanci v Evropskem parlamentu sprejemajo odločitve, ki zadevajo celotno skupnost, posredno pa tudi posamezne države in njihove prebivalce. Poslanci EP volijo predsednika Evropske komisije, oblikujejo in sprejemajo novo zakonodajo, odločajo o proračunu EU, glasujejo o novih trgovinskih sporazumih ter sprožajo preiskave o pomembnih vprašanjih. Prav tako je EP tisti, ki ukrepa, če države nanj naslovijo peticijo. Poslanci EP oblikujejo politično in socialno agendo ter skrbijo za uveljavljanje vrednot *Pogodbe o Evropski uniji*. Z volitvami v Evropski parlament volivke in volivci soodločajo o smeri, v kateri bo naslednjih pet let delovala evropska politika na različnih področjih, denimo v mednarodni trgovini, na področju varnosti, zaščite potrošnikov, boja proti podnebnim spremembam in v gospodarstvu.

Delitev sedežev je določena v evropskih pogodbah. Upoštevano je število prebivalcev v posamezni državi, pri čemer pa manjše države dobijo več sedežev, kot če bi veljala stroga proporcionalnost. Sloveniji denimo na podlagi *Lizbonske pogodbe* pripada osem sedežev v Evropskem parlamentu, najmanj predstavnikov v Evropski parlament izvolijo na Malti, Cipru in v Luksemburgu (po šest), največ pa v največji članici, Zvezni republiki Nemčiji (96 poslancev).

Evropski parlament je edini neposredno izvoljeni organ EU, zato velja obenem za najbolj demokratično institucijo Evropske unije. Pri volitvah v Evropski parlament gre za edine transnacionalne splošne volitve v zgodovini človeštva (prvič so takšne volitve potekale leta 1979).

Pravico voliti in biti voljen v EP imajo vsi slovenski državljani, ki imajo volilno pravico. Prav tako imajo pravico voliti in biti voljeni za poslanca v EP državljani druge države članice EU, ki imajo dovoljenje za stalno prebivališče v Sloveniji. Pogoji je, da so na dan glasovanja dopolnili osemnajst let, da jim ni bila odvzeta volilna pravica in da so vpisani v evidenco volilne pravice. Kandidate lahko predlagajo politične stranke in volivci. Na vsaki listi kandidatov je lahko največ toliko kandidatov, kolikor poslanskih sedežev pripada Sloveniji. Kandidati in kandidatke morajo biti na listi zastopani z najmanj 40 odstotki.

Na volitvah se za podporo volivcev sicer potegujejo predvsem politične stranke, ki delujejo v nacionalni politiki, večina izvoljenih poslancev pa se po izvolitvi pridruži nadnacionalnim, vseevropskim političnim skupinam. Takšne skupine se povežejo v politične skupine, ki jih sestavljajo podobno misleče stranke oziroma stranke s podobnimi političnimi vrednotami, prepričanji in idejami, kako urejati skupne evropske zadeve. V preteklosti so bile evropske politične stranke, ki so prejele največ glasov na volitvah v Evropski parlament, konservativna Evropska ljudska stranka, levosredinska Stranka evropskih socialdemokratov, sredinska liberalna stranka Renew Europe (Prenovimo Evropo), Evropska zelena stranka, Stranka evropske levice in Zavezništvo evropskih konservativcev in reformistov.

Pri organizaciji in delu na voliščih, glasovanju in ugotavljanju izida glasovanja se uporabljajo določbe zakona, ki ureja tudi volitve v Državni zbor Republike Slovenije, razen takrat, ko *Zakon o volitvah poslancev Republike Slovenije v Evropski parlament* določi drugače. Volivci imajo na izbiro različne načine glasovanja, glasujejo lahko na svojem rednem volišču, na posebnih voliščih, imenovanih OMNIA, če se nahajajo izven kraja stalnega bivališča, po pošti, na diplomatsko-konzularnih predstavništvi Slovenije v tujini ali na domu v primeru bolezni.

Razlike med volitvami v evropski in nacionalni parlament se večinoma nanašajo na volilne teme, ker poslanci v nacionalnih parlamentih odpirajo predvsem teme, pomembne za državo, poslanci v EP pa se ukvarjajo s temami, ki zadevajo celotno Evropsko unijo in njene odnose s preostalim svetom. Razlika je tudi ta, da v DZ izvolimo 88 poslank in poslancev (manjšine ob tem izvolijo še dva predstavnika italijanske in madžarske manjšine), medtem ko na volitvah v EP volimo osem predstavnikov (→ 3.2.3). Volilna udeležba v večini evropskih držav je navadno precej višja, ko gre za nacionalne parlamentarne volitve, na podlagi višje volilne udeležbe na volitvah v EP leta 2019 (ki je dosegla 50,66 %) pa je mogoče sklepati, da vse več ljudi pričinja razumeti tudi pomen evropskih volitev. Višja volilna udeležba je pomembna za legitimnost Evropskega parlamenta in Evropske unije kot celote, s spodbujanjem udeležbe na volitvah bi spodbudili aktivno držo evropskega državljanstva in množično udeležbo v razpravah o skupnih evropskih zadevah.

4.1.7 Kakšna bo prihodnost Evropske unije?

Po izstopu Velike Britanije ima Unija 27 držav članic, v njej pa prebiva 446 milijonov ljudi, kar je za Kitajsko in Indijo tretja največja populacija na svetu, njeno ozemlje obsega več kot štiri milijone kvadratnih kilometrov, v njej je 23 uradnih jezikov.

Evropska skupnost je soočena s številnimi razlikami med državami, tako po velikosti kot po gospodarski in politični moči, med njimi so kulturne in verske, geografske in zgodovinske razlike. Manjše države včasih izražajo skrb, da se bodo utopile v več stomilijonski skupnosti, medtem ko se voditelji in prebivalci večjih držav včasih sprašujejo, ali ne bi lažje trgovale s preostalim svetom, če ne bi bilo skupnih evropskih omejitev in prilagajanj manjšim državam. Šele dejstvo, da imajo manjše države v EU celo več besede, kot bi jo imele glede na svojo velikost v mednarodni skupnosti (glas evropskega komisarja ali voditelja države v Svetu EU je vedno enak, ne glede na to, ali prihaja iz 83-milijonske Nemčije, ali dvomilijonske milijonske Slovenije), večje države pa vendarle tudi same niso dovolj velike, da bi tekmovalle z največjimi in najvplivnejšimi državami sveta (ZDA, Kitajsko, Rusija, Indija, Indonezija, Brazilija so globalne akterke z nekajkrat večjim prebivalstvom kot največje države članice EU), je vodilo do spoznanja, da Evropska unija skrbi za interese tako velikih kot manjših držav članic, ki imajo v globalni areni skupaj več vpliva kot vsaka zase.

Jean Monnet je zapisal, da se nič ne zgodi brez ljudi in nič ne obstane brez institucij. Tudi evropska ideja je bila zato v preteklih desetletjih podvržena formalizaciji in institucionalizaciji svojega delovanja. Od začetkov se združevanje sooča z antagonizmi med nacionalno državo (članico) in nadnacionalno unijo. Silnice se včasih nagnejo na stran nacionalnih interesov posameznih držav, včasih pa na stran poglobljene integracije. Nekoč vizionarska ideja je postala eden najzanimivejših družbenih eksperimentov, model evropskega povezovanja je spodbudil tudi druge regije sveta, da so začele s podobnimi koraki sodelovanja in povezovanja.

Evropska unija je po velikosti in številu prebivalcev tretja največja politična institucija sveta. Ne gre za državo, čeprav pogosto deluje, da EU funkcionira kot država, saj zakoni, sprejeti na evropski ravni veljajo v vseh državah članicah, regulira trgovino, upravlja energetska politiko, komunikacije in promet, ima svojega predsednika in tako zadosti temeljnemu kriterijem, ki definirajo državo. Pa vendar Evropska unija ne pobira davkov, posamezne države imajo pravico ugovora (veto) na njene ključne odločitve, glede nekaterih zadev EU nima nobenih pristojnosti na ravni posamezne članice. Kar je najpomembnejše, Evropska unija ni teritorialno povezan subjekt. Čeprav koordinira in regulira aktivnosti, ki se odvijajo znotraj ozemlja njenih držav članic, ji kot taki ne pripada nikakršen teritorij, v resnici je Evropska unija **zunajteritorialna politična institucija**.

Legitimnost je definirana kot prepričanje, da imajo oblast, institucije oziroma voditelji pravico vladati. Gre za zavedanje posameznika/državljana o ustreznosti in upravičenosti hierarhije med državnimi institucijami/zakoni/pravili in državljani ter obveznostmi državljanov do spoštovanja pravil in politične ureditve.

Evropska unija je prvi politični subjekt v zgodovini človeštva, katerega glavni razlog obstoja je bil vzpostavljanje in ohranjanje miru. V preteklosti so se pojavili resni poskusi, da bi Evropska unija vzpostavila nekatere nastavke federalne ureditve, a so t. i. *Evropsko ustavno pogodbo* v nekaterih članicah zavrnili na referendumu, zato so voditelji z *Lizbonsko pogodbo* poiskali kompromisni predlog, v katerem države članice ohranjajo primat nad zadevami EU.

Demokratsko legitimnost EU je neustrezno soditi po standardih, ki izvirajo iz nacionalnih parlamentarnih demokracij. V nasprotju z nacionalno oblastjo Evropska unija ni podprta z obstojem »demosa« oziroma nekakšnega evropskega nacionalnega ljudstva. EU nima skupne zgodovine, kulture in simbolike, na podlagi katerih nacionalne skupnosti utemeljujejo in legitimirajo pravilo demokratične večine. Brez evropskega demosaljudstva, ki bi legitimiralo pravilo večine, je lahko odločanje v EU legitimno le, če je ne-večinsko. Teoretik evropskih integracij Fritz Scharpf je takšen argument branil v svojem delu *Vladanje v Evropi: Efektivno in demokratično?*, ponudil je teorijo demokracije, ki temelji bolj na »odzivnosti« in ne toliko na udeležbi/participaciji, pri čemer je predstavil dva koncepta demokratične legitimnosti. Prvega je poimenoval »legitimnost vložka« (angl. *input legitimacy*) oziroma »vladavina od ljudi«. Takšna legitimnost zahteva kolektivne odločitve, ki odražajo splošno voljo ljudi. V evropskem kontekstu je takšno legitimnost težko doseči zaradi neobstoja evropskega demosala. Njegov drugi koncept, ki ga poimenuje »legitimnost učinka« (angl. *output legitimacy*) oziroma »vladavina za ljudi«, deluje na podlagi doseganja političnih učinkov in rešitev. Takšen ustroj ne predvideva neposrednega napora evropskih volivcev, temveč zahteva zadovoljstvo širših slojev glede njihovih pričakovanj, da bodo problemi rešeni. V takšnem primeru Evropske unije ne bi legitimirala demokratično predstavništvo in nadzor, temveč njena učinkovitost oziroma maksimalna sposobnost reševanja problemov. In še, če trenutno takšne legitimnosti ni, naj bi po Scharpfovem mnenju rastle z vse večjo zmožnostjo EU, da dokaže svojo sposobnost reševanja problemov. Seveda nimamo dokazov, da bi bila Evropejcem takšna učinkovitost pomembnejša od predstaviške demokracije, še več, EU bi lahko po takšnem modelu zapadla v oligarhijo, ker bi jo obvladovali visoko usposobljeni strokovnjaki, ki pa bi težko dokazovali, da so njihove rešitve tisto, kar javnost pričakuje in želi.

Vprašanje demokratičnosti in legitimnosti Evropske unije je eno od osrednjih dilem povezave. V primeru (demokratičnih) nacionalnih držav sporazumno velja načelo večinske vladavine, pri čemer manjšina sprejema legitimnost odločitev večine, ker so oboji, večina in manjšina, del iste skupnosti. V primeru 27 ločenih nacionalnih skupnosti pa je vsaka ve-

činska odločitev na evropski ravni vprašljiva, saj vsaka posamična država (tudi največje) predstavlja le majhen delež vseh. Izkaže se, da modele demokracije v nacionalnem kontekstu le s težavo prenesemo na evropsko raven. Verjetno je edina rešitev nekakšen *sui generis* (svojevrsten) model predstavnosti in odgovornosti, ki bi rekonstruiral demokracijo, da bi ustrezala transnacionalni realnosti Evropske unije. Med teoretiki gredo najpriljubljenejši modeli v smeri reševanja problemov namesto tekmovanja, učinkovitosti namesto predstavnosti, konsenza namesto večine, transparentnosti namesto volitev. Ob njih obstajajo tudi povsem praktični predlogi, kako bi z nekaj preprostimi potezami povečali tako legitimnost kot tudi demokratičnost odločanja evropskih institucij. Poglavitna ideja so **volitve o ključnih evropskih zadevah**. Evropski parlament bi po takšnem predlogu volili tako, da bi na evropski ravni evropske in ne nacionalne stranke predlagale svoje kandidate. Druga možnost so **vseevropski referendumi**. Tretji predlog gre v smeri **neposrednih volitev predsednika Evropske komisije**, podobno kot to velja v predsedniških sistemih. Po takem predlogu bi posamezne kandidate morala podpreti vsaj ena od strank v državah članicah. To bi zagotovilo, da bi bila vsaj ena od tekmujočih političnih skupin na strani izvoljenega predsednika in ne bi bila nobena država »kolektivni poraženec«, ker bi imel zmagovalni kandidat podporo vsaj ene od političnih strani oziroma skupin političnih strank v posamezni državi članici. Še več, po takšnem modelu bi imeli evropski državljani osebo, ki bi je lahko na naslednjih volitvah ne podprli in se jim torej ne bi bilo treba zanašati na pretvorbo glasov strank v Evropskem parlamentu v izbor izvršilne oblasti EU.

Ob tolikšni pluralnosti modelov in ob raznolikih pričakovanjih ljudi v posameznih državah Evropske unije je težko pričakovati, da bo Unija v kratkem iznašla pot, kako še naprej poglobljati in širiti Evropsko unijo, ne da bi se obenem odpovedali nekaterim atributom suverenosti. Skupna evropska identiteta bo še naprej ostala polje pogajanj med raznolikimi pričakovanji tistih, ki verjamejo, da morajo primat še naprej imeti nacionalne države in nacionalne identitete, in drugih, ki so se pripravljene odreči nacionalnim državam in identitetam v korist skupne evropske identitete in evropske federacije.

V vsakem primeru so bile države članice EU podvržene postopni preobrazbi, ki so jo narekovali dosedanji procesi evropeizacije. S procesi evropeizacije se nanašamo na vse dosedanje korake povezovanja in integracije po drugi svetovni vojni. Tako so države pristale na večjo policentričnost, na delitev svoje avtoritete z nadnacionalnimi institucijami, prebivalstvo pa je ob negativnih straneh sprejelo mnoge koristi članstva. Evropska unija je uspela ustvariti razmere, v katerih si ljudje zmorejo zamišljati sobivanje in sodelovanje v tesni nadnacionalni povezavi, pri čemer se jim ni treba odpovedati nacionalnim identitetam, jezikom in svojim navadam ter izročilom. Postalo je očitno, da nobena država ne more več živeti izolirano, da v sodelovanju z drugimi ni treba zatajiti lastne preteklosti in da lahko nacionalne energije usmerjamo v sodelovanje in reševanje skupnih izzivov in problemov.

4.2 Svet in globalizacija

dr. Damjan Mandelc

4.2.1 Katere so glavne značilnosti globalizacije?

Splošno o globalizaciji

Razprava o globalizaciji je razprava o mnogoterih in kompleksnih dimenzijah spreminjanja svetovnih odnosov, na katere delujejo ekonomski, politični, kulturni in drugi dejavniki. Globalizacija predstavlja pospešeno gibanje in izmenjavo ljudi, storitev, dobrin, tehnologij in kulturnih praks po večjem delu sveta. Ena ključnih značilnosti globalizacije je pospeševanje stikov tako med regijami in državami kot med posamezniki in skupinami ljudi.

Sociolog **Anthony Giddens** je ponudil prepoznavno definicijo, ko je zapisal, da gre pri globalizaciji za intenziviranje svetovnih družbenih stikov, ki povezujejo oddaljene lokacije tako, da na lokalne dogodke vplivajo dogodki, ki so se zgodili daleč stran, in obratno.

Raziskovalci, ki so podrobneje analizirali in vrednotili tovrstne procese, so globalizacijo označili kot deterritorializacijo oziroma zmanjševanje pomena teritorija, tudi kot razraščanje suprateritorialnih (nadmacionalnih in s specifičnim ozemljem nepovezanih) odnosov med ljudmi, temu pa so pripisovali izjemen pomen, ker se je s takšnimi stiki spreminjal tudi družbeni prostor. Drugi so videli vse te procese

kot zgoščevanje sveta in pospeševanje zavesti o svetu kot celoti, torej na eni strani kot konkretno globalno soodvisnost, na drugi pa kot zavest o globalni celoti.

Globalizacijo lahko mislimo kot proces (oziroma serijo procesov), ki uteleša preobrazbo v prostorski organiziranosti družbenih odnosov in transakcij, ocenjeno glede na njihovo obsežnost, intenzivnost, hitrost in vpliv, in ki ustvarja transkontinentalne in medregionalne tokove ter mreže dejavnosti, interakcije in izvrševanje oblasti.

Ključno dejstvo je, da je postal svet v zadnjih desetletjih vse bolj povezan. Nikoli doslej v človeški zgodovini ni bilo tako intenzivnih odnosov v trgovini, komunikaciji in politiki. Videti je, da je globalizacija povsod, nekateri jo razumejo kot priložnost, drugi kot izziv in problem. Zagotovo je predvsem to, da danes ekonomski, ekološki, družbeni in politični problemi niso več vezani izključno na lokalno okolje ali na nacionalno državo, svet je postal močno soodvisen. Moderne komunikacijske tehnologije in množični mediji, kot so radio in televizija, mobilni telefoni in internet, so postali globalni standard za večino ljudi. To pomeni, da se novice in informacije širijo po dostopni ceni v stvarnem času. Za primer, cena telefonskega pogovora med Londonom in New Yorkom se je od leta 1930 do danes znižala

za 99 odstotkov. Novice, ki jih posredujejo globalne televizije, so dostopne tudi v najbolj skritih kotičkih sveta. Cena transporta dobrin se je zaradi nizkih cen goriv in novih metod transporta v zadnjem stoletju močno spustila, kontejnerski ladijski prevoz denimo za 65, letalski prevoz pa kar za 88 odstotkov. Cena transporta kave, ki jo globalni potrošnik vsako jutro pričakuje v svoji skodelici, predstavlja zgolj en odstotek celotne cene. Glavni vzrok za to je razvoj novih tehnologij, obenem pa tudi povsem zavestnega dogovora o odprtju in olajševanju trgovine med državami. Od 1980 so države pospešeno odpravljale uvozne tarife in uvozne kvote, kar imenujemo **proces liberalizacije svetovne trgovine**. To je vse bolj internacionaliziranim podjetjem omogočalo, da proizvajajo in prodajajo izdelke in storitve po vsem svetu.

Trije stebri globalizacije so najvidnejši in imajo največji vpliv, gre za področja ekonomije, politike in kulture.

Področje ekonomije je gotovo najvplivnejše med njimi. V zadnjih 60 letih se je svetovni izvoz povečal za tridesetkrat. Prav tako so izjemno porastle tuje neposredne investicije (tako podjetij kot držav), od leta 1970 s 13 milijard ameriških dolarjev na 1400 milijard dolarjev v letu 2019. Mnoga podjetja so iskala nove trge za prodajo svojih izdelkov in kraje s cenejšo delovno silo, kjer bodo delavci delali za manj plačila in kjer je manj pozornosti namenjene varovanju okolja. Število takšnih mednarodnih podjetij (multinacionalnih korporacij, kot jih tudi imenujemo) je samo od leta 1990 do danes naraslo s 7000 na 65.000.

Podobno kot ekonomski so vse bolj poglobljeni in soodvisni tudi **politični odnosi** po svetu. Najpomembnejše teme, kot so podnebne spremembe, finančne krize, varnostna vprašanja ali migracije, se ne ozirajo na meje, zato jih posamične države ne morejo zadovoljivo reševati same, temveč to lažje in učinkoviteje počnejo v skupinah več držav. Reševanje teh problemov poteka v Evropski uniji, ki združuje 27 držav, v skupini G20, v kateri sodelujejo vlade 20 ekonomsko najvplivnejših držav, v Organizaciji združenih narodov, ki združuje 193 držav, in v drugih mednarodnih institucijah. Obstajajo pa tudi druge, z državo nepovezane skupine, ki iščejo rešitve za nakopičene težave in izzive človeštva. Imenujemo jih nevladne organizacije (NVO), med katerimi najdemo Greenpeace, Amnesty International, Attac in mnoge druge. (→ 2.1.4)

Vpliv globalizacije lahko opazujemo tudi na **področju kulture**. Enega od vidikov tovrstnega učinkovanja nekateri imenujejo »McWorld« (McSvet) in opisuje, kako na lokalne kulture vpliva in jih marginalizira predvsem popularna kultura držav, kot so ZDA, Velika Britanija itd. Globalna distribucija zahodne glasbe, novic, izdelkov in jezikov (denimo najbolj razširjenega med njimi, angleščine) takšne učinke še pospešuje. Na pritiske kulturne globalizacije se

Ljudje in skupnosti različno odzovejo. Denimo tako, da se množično vračajo k svojim lokalnim in regionalnim kulturnim navadam.

Ena od večjih težav globalizacije je **njeno neenako učinkovanje**; medtem ko imajo nekatere države in podjetja ter posamezniki od nje korist, drugi izkušajo predvsem škodljive posledice. Na novo industrializirane države, kot sta Tajvan in Južna Koreja, ali hitro razvijajoče se države, kot so Indija, Kitajska ali Brazilija, so imele od svoje vključitve v globalno ekonomijo precejšnje koristi, s pomočjo tujih naložb so gradile tovarne in infrastrukturo, svoje produkte pa pospešeno prodajajo na globalnem tržišču. Zaradi plač delavcev uspejo proizvesti poceni izdelke in jih konkurenčno prodajati po vsem svetu. Kitajska je eden od primerov, kako je hiter razvoj koristil tudi širšim množicam, v tem obdobju se je kar petsto milijonov ljudi izklopalo iz skrajne revščine. Na drugi strani so celotne regije, ki izkušajo mnogo več negativnih kot pozitivnih posledic globalizacije, to še posebej velja za države podsaharske Afrike, ki so jih preplavili poceni izdelki iz drugih držav in tako uničili oziroma omejili lokalno proizvodnjo. Te države imajo obenem težave s privabljanjem tujih neposrednih naložb, sedanja infrastruktura jim to pogosto onemogoča. Tudi za ekonomsko najbogatejše in visoko industrializirane države je globalizacija dvorezni meč. Po eni strani jim koristi, da lahko svoje izdelke prodajajo na globalnem trgu, na drugi strani pa vstopajo v globalno tekmovanje z državami s precej cenejšo delovno silo. Tako je, denimo, proizvodnja osnovnih dobrin zanje postala nedobičkonosna. Mnogi produkti, kot so oblačila in obutev, igrače, gospodinjski pripomočki in drugo, so mnogo ceneje proizvedeni v državah s poceni delovno silo.

Kaj torej reči o globalizaciji? Zagotovo je mogoče prepoznati, da močnejše države, gospodarstva in kulture na druge vplivajo bolj kot manjše in ekonomsko ter politično šibkejše države, obenem pa raziskovalci ugotavljajo, da globalizacija ni povsem enoznačen proces in da se z njo vseeno ohranja precejšnja raznolikost. Prihaja sicer do standardizacije naših življenj, kar opazimo, če se sprehodimo čez povsod podobna letališča, čez nakupovalna središča, čez središča mest, kjer srečujemo po vsem svetu enake izdelke, enake oglase. Vseeno pa globalizacija ni povzročila tistega, česar so se nekateri bali, to je, da bomo postali globalna vas, vsi vsem podobni, da bodo uničene naše kulture, navade in jeziki. Bolj kot poenotenje še naprej izkušamo raznovrstnost, vse več pa je tudi mešanja stilov, navad in izročil.

Mnogo procesov in okoliščin vpliva na krepitev globalizacije, med njimi so hitra modernizacija, povezovanje, zmanjševanje pomena (državnega) teritorija in meja, individualizacija, spreminja se vloga klasične nacionalne države, katere prebivalstvo postaja vse bolj raznoliko, ljudje vzdržujejo stike s svojim izvornim okoljem tudi po tem, ko se preselijo v drugo

državo. Sovpliv in součinkovanje med regijami sveta in ljudmi označujemo z izrazom **globalizacija**, ki pomeni, da ne gre zgolj za vpliv globalnega na lokalno in nacionalno, ampak za sovplivanje med lokalnim, nacionalnim, regionalnim in globalnim.

4.2.2 Katere značilnosti ima politična globalizacija?

Globalizacija je na področju politike, kot smo že omenili, prinesla številne spremembe. Okrepil se je **vpliv civilnodružbenih organizacij**, ki ne delujejo več zgolj v lokalnih in nacionalnih, ampak vse bolj tudi v globalnih okvirjih, ko naslavlajo vprašanja, kot so kršitve človekovih pravic, varovanje okolja, upor proti izkoriščanju otroške delovne sile in na splošno delavk in delavcev (→ 2.1). Nekatere nadnacionalne organizacije, kot so Organizacija združenih narodov (OZN), Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), Svetovna trgovinska organizacija (WTO), Mednarodni denarni sklad (IMF) in druge, dolgujejo svoj obstoj prav globalni dobi in novorojeni globalni civilni družbi.

Mnoge države so postale v globalni dobi vplivnejše, druge se povezujejo v močna regionalna zavezištva, da uspešneje branijo svoje politične in ekonomske interese. Več informacij in možnosti delovanja je opogumilo številne manjšinske skupnosti, da glasneje zahtevajo uresničevanje svojih pravic, ki izhajajo iz etničnih, verskih, kulturnih, jezikovnih ali kakšnih drugih posebnosti. Takšne zahteve so naletele na različne odzive. Medtem ko so ponekod prisluhnili takim zahtevam manjšin, so se druge države odzvale z zatiranjem in onemogočanjem kulturne raznolikosti.

Pomembno vlogo v globalizaciji igrajo **komunikacija, nove informacijske tehnologije**, klasični mediji, kot so televizija, radio in tisk, še mnogo bolj pa so vrednost pridobili novi mediji, ki so povezani z vse bolj razširjeno rabo svetovnega spleta. V tem kontekstu govorimo o družbenih omrežjih, kot so Facebook, Twitter, spletni forumi in druga mesta, kjer sicer potekajo živahne razprave o perečih vprašanjih, kar lahko označimo kot koristno tudi z vidika aktivnega državljanstva, obenem pa je svetovni splet postal mesto za hitro širjenje teorij zarote, sovražnega govora in drugih nezaželenih vsebin. (→ 2.2.3)

Takšni procesi so bili pri nekaterih skupinah dobro sprejeti, še posebej takrat, ko jim prinašajo koristi, mnogi ljudje pa v teh hitrih spremembah vidijo nevarnosti in občutijo, da so njihov način življenja, službe in vrednote ogroženi. Rahljanje družbenih vezi vodi do odtujenosti, strahu pred izgubo identitete in kulture, zato se skupnosti v odzivu na globalizacijo zapirajo vase, opazen je vznik jeze, občutek izključenosti, nemoči, kar včasih privede tudi do ekstremizma, ki se lahko izrazi v terorizmu in drugih oblikah nasilja.

4.2.3 Si v procesih kulturne globalizacije postajamo vse bolj kulturno podobni?

Kot na vseh drugih področjih tudi na področju kulturne globalizacije ni preprostih in enoznačnih odgovorov. Med razlogi, ki podpirajo kulturno globalizacijo, najdemo olajšan **dostop do kulturnih produktov in dobrin**, na spletu lahko virtualno obiskujemo kraje in muzeje, poslušamo glasbo z vsega sveta, beremo knjige. Obenem z več védenja **bolje razumemo tuje kulture** in njihove vrednote, kar nas usposablja za strpnjšo **medkulturno komuniciranje**. Iz drugih kultur si izposojamo dobre prakse in se od drugih učimo. **Razlogi proti kulturni globalizaciji** vključujejo nevarnost kulturne homogenizacije, torej procesa prevlade določenih kultur nad drugimi, nevarnost kulturnega imperializma, ki se kaže v prevladi uporabe angleščine v globalni komunikaciji in na svetovnem spletu, vse bolj so ogrožene manjše kulture, izginjajo manjši jeziki in izročila, hitreje kot nekoč se širijo nevarne ideje, priče pa smo tudi hitri komercializaciji kulture, kar prinaša osiromašenje in nevarnost, da bi kulturna izročila postala turistični produkt. Znanstveniki ocenjujejo, da bo do konca 21. stoletja izginila več kot polovica od 7000 svetovnih jezikov. Tudi tisti, ki ne bodo izumrli, pa so podvrženi preoblikovanju in pritiskom večjih jezikov. Večjezičnost je zato pomembno orodje, ki ga imajo na voljo države, da zaščitijo raznolika kulturna in jezikovna izročila.

Ena od vidnih posledic kulturne in ekonomske globalizacije je tudi **množični turizem**. Če so nekoč potovali zgolj premožnejši, je danes zaradi cenejših letalskih vozovnic in namestitvev turizem vse dostopnejši. To sicer koristi lokalni ekonomiji (kar je v revnejših državah pomemben vir dohodkov), a obenem takšen množični turizem pomeni nevarnost za lokalne kulture in za okolje.

Vse več ljudi se seli v mesta, tako v svojih matičnih državah kot tudi med državami s povečanim preseljevanjem. Takšen proces imenujemo **urbanizacija**. Danes že več kot polovica svetovnega prebivalstva živi v mestih. Mesta postajajo kraji, ker se srečujejo zelo raznoliki ljudje, kar upravljavce vodi, da rešujejo nakopičene probleme in poleg načrtovanja sobivanja različnih ljudi vzpostavljajo tudi primerno infrastrukturo in bivališča. Mnogim državam in mestom to zaradi hitrega priseljevanja ne uspe, posledice so barakarska naselja, kjer ljudje živijo v izjemni revščini, brez elektrike, sanitarij, pitne vode in priložnosti za delo. Takšne razmere povečujejo nevarnost konfliktov in razlik med družbenimi sloji, slabšata se zdravstveno stanje in varnost ljudi.

4.2.4 Ali se ljudem zaradi ekonomske globalizacije izboljšujejo materialne razmere za življenje?

Ekonomska globalizacija se nanaša primarno na **krepitev in širjenje ekonomskih odnosov** po vsem svetu, pomeni pa hiter in množičen pretok kapitala, dobrin in storitev. Kmalu po drugi svetovni vojni so države pričele vzpostavljati institucije, ki naj bi poskrbele za okrepitev ekonomskega sodelovanja med državami, njihova teza je bila, da se države, ki so ekonomsko odvisne druga od druge, ne vojskujejo. V tem času so nastale pomembne in vplivne globalne institucije, kot so **Mednarodni denarni sklad**, katerega primarna naloga naj bi bila regulacija mednarodnega monetarnega sistema, **Svetovna banka**, ki je najprej skrbela za posojila za povojno obnovo Evrope, kasneje pa je postala financerka za projekte na globalni ravni; Globalni sporazum o tarifah in trgovini (GATT), ki je bil mednarodna trgovinska organizacija, zadolžena za oblikovanje in vodenje multilateralnih trgovinskih sporazumov, njena naslednica je postala **Svetovna trgovinska organizacija**.

Mednarodno okolje si je po drugi svetovni vojni močno prizadevalo za krepitev socialne države, doseči je želelo kompromis med družbenimi in ekonomskimi razredi, pri čemer so države globalnega severa uspevale mnogo bolj kot države globalnega juga. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja se pričnejo dogajati pomembne spremembe, ki jih označujejo ekonomska nestabilnost, visoka inflacija, nizka gospodarska rast, visoka brezposelnost, javnofinančni primanjkljaj, energetska kriza. Politične sile, ki so podpirale od države nadzorovano ekonomijo, so doživele več volilnih porazov, zmago pa so beležile politike s konservativnejšim in bolj neoliberalnim pristopom na področju ekonomije in socialne politike. Državni intervencionizem je zamenjal t. i. model *laissez-faire*, katerega cilj je bilo »osvobajanje« ekonomije na globalni ravni, odvil se je **proces liberalizacije**, ki je pospešil internacionalizacijo trgovine in financ, krepitev moči transnacionalnih korporacij in ključnih mednarodnih ekonomskih institucij. Nastopilo je obdobje **neoliberalizma**, ki ga še posebej slikovito v svojem delu *Doktrina šoka* opisuje kanadska avtorica Naomi Klein. (→ 2.3.1).

Med ukrepi, ki jih prinaša neoliberalni kapitalizem, velja omeniti privatizacijo državnega (in skupnega, javnega) premoženja, deregulacijo ekonomije, liberalizacijo trgovine in industrije, krčenje primanjkljaja, monetarne ukrepe za zajezitev inflacije, tudi za ceno dviga brezposelnosti, strogo kontrolo organizacije dela, nižanje zaščite pravic delavk in delavcev,

Neoliberalizem je teorija politične ekonomije, ki zastopa stališče, da lahko človeško blagostanje najbolje napreduje z osvobajanjem individualnih podjetniških svobod in spretnosti v institucionalnem okviru, ki ga opredeljujejo močne pravice zasebne lastnine, prosti trg in svobodna trgovina. Naloga države je vzpostavljanje in ohranjanje institucionalnih okvirov za take prakse. (David Harvey, 2005)

zmanjševanje javne potrošnje, največkrat na račun krčenja socialnih izdatkov, širjenje mednarodnega tržišča in ukinjanje nadzora nad globalnimi finančnimi tokovi. Vsi ti ukrepi so v mnogih državah vodili do povečevanja revščine in razlik med peščico bogatih in množico revnih ter do davčnih oaz, kamor bogatejši, da bi se izognili plačevanju davčnih obveznosti, skrivajo svoje premoženje.

Drži sicer, da je obdobje prineslo povečanje produktivnosti nekaterih nacionalnih ekonomij in da lahko zaznamo družbene koristi od specializacije, konkurenčnosti in širjenja tehnologij, vendar takšne procese spremljata tudi izrazita **neenakomernost razporejanja bogastva** v državah in med njimi ter razgradnja delavskih sindikatov, za 50 % se je povečalo število ljudi, ki morajo preživeti z manj kot dvema evroma na dan – gre za skoraj polovico svetovnega prebivalstva, čas pa sovpada s procesi liberalizacije svetovne trgovine (Svetovna banka, 2000).

Sodobna družba, kot jo raziskuje in opredeljuje sociolog Zygmunt Bauman, se po letu 1990, ko razpade blokovska delitev sveta in omogoči prevlado zgolj ene velesile (ZDA), hitro in dramatično spreminja. Podvržena je dobi potrošništva, v kateri se stara ravnovesja med svobodo in varnostjo izgubijo. Spreminjajo se identitete posameznikov in skupin, zmanjšuje se občutek varnosti, povečuje se odtujenost in vse manj je človekove odgovornosti do družbe in okolja. Človeško življenje je instrumentalizirano v pehanju za dobičkom, v vojnah in ekoloških krizah prihaja do množičnega izseljevanja, ljudje izgubljajo zaupanje v tradicionalne oblike politične in ekonomske ureditve, vse manj se čutijo poklicane, da bi sodelovali v demokratičnih procesih. Človeštvo še nikoli ni bilo tako soodvisno kot v modernem času, a ni bilo obenem še nikoli čutiti toliko individualizma, nezaupanja in dezoorientiranosti. Hitrost sprememb ljudem preprosto ne omogoča dovolj časa, da bi se nanje pripravili ali navadili ter nanje kritično in proaktivno, organizirano odgovorili.

4.2.5 Zakaj se ljudje množično preseljujejo?

Dejavniki, ki ljudi silijo v izseljevanje, so vojne, slabe socialne razmere, brezposelnost, politične razmere in naravne katastrofe. Dejavniki, ki jih vlečejo v druge kraje, so boljše službe, višji standard, kakovostnejše izobraževanje, socialna in siceršnja varnost.

Ljudje so se sicer preseljevali celotno zgodovino, vendar se zdi, da v sodobnem času migracije vse bolj postajajo politično, ekonomsko in varnostno vprašanje. Milijoni ljudi, ki živijo v revščini, vojni in pomanjkanju, se soočajo s podnebnimi posledicami, kot so poplave in suše, iščejo poti, da bi zase in za svoje družine poiskali varnejše okolje. Večina migracij se sicer odvija znotraj držav (s podeželja v

mesto, iz manj v bolj razvite regije) in med sosednjimi državami, obenem pa se povečuje tudi obseg globalnih migracij, ko ljudje iščejo priložnosti v drugih delih sveta.

Leta 2020 je bilo po svetu skoraj 281 milijonov migrantov in beguncev, kar je 3,6 odstotka svetovne populacije. **Migracije ljudi sledijo nekaterim zakonitostim**, npr. večina se seli na kratke razdalje, migranti, ki se želijo preseliti daleč stran, navadno izbirajo velika mesta, urbani prebivalci manj migrirajo kot prebivalci s podeželja, družine se selijo manj kot mladi odrasli, velika mesta bolj rastejo s priseljevanjem kot z naravnim prirastom.

Množične migracije sprožajo pomembna vprašanja tako v državah, ki zaznavajo odseljevanje (pomanjkanje delovne sile in strokovnjakov, demografske težave itd.), kot v tistih, kamor se želi priseliti večje število ljudi. Priseljevanje predvsem v slednjih sproža okrepljen **protipriseljski govor**, iz katerega se napajajo tudi skrajne politične stranke in gibanja, kar v posameznih državah sproža resne politične pretrese in napade na priseljske skupnosti, med priseljenci pa občasno napade na večinsko prebivalstvo. Odgovorna politika takšna nesoglasja rešuje **z dialogom, s konstruktivnimi ukrepi in izboljšanjem življenjskih razmer** tako večinskega kot manjšinskega in priseljskega prebivalstva, medtem ko neodgovorna politika s sovražnim govorom in s spodbujanjem nacionalizmov priliva olje na ogenj in še povečuje konflikt, jezo in nezadovoljstvo tako med večino kot manjšinami.

Pomembna **negativna okoliščina množičnih migracij** je trgovina z ljudmi. Mednarodne organizacije ocenjujejo, da je kar 27 milijonov ljudi žrtev tihotapcev. Obenem predstavljajo resen varnostni izziv ekstremistični posamezniki in skupine, trgovanje s človeškimi organi, prisilna prostitucija predvsem med migrantkami, slab pravni položaj migrantov in položaj mladoletnih migrantov, tj. otrok brez spremstva odraslih. Mnoge kampanje opozarjajo na nakopičene probleme, civilnodružbene organizacije skušajo pomagati, vendar je problem resen in obsežen, tako da ga lahko rešujejo le države in mednarodna skupnost kot celota, ki mora uveljaviti ustrezne politike priseljevanja, omogočiti oskrbo in vključevanje priseljen-

Med rešitvami, ki jih ponuja stroka, je zagotavljanje podpore pri integraciji za tiste prebežnike in azilante, ki imajo možnosti ostati v državah prihoda, uveljavljanje politik, ki obetajo zaposlovanje priseljencev, upoštevanje heterogenega izvora migrantov in zagotavljanje usklajenih pristopov, podporni programi za otroke brez spremstva in zagotavljanje izobraževanja za vse begunske otroke, zagotavljanje razpršenega dostopa do integracijskih storitev, jezikovne politike integracije, sistem prepoznavanja (tujih) kvalifikacij, delovnih izkušenj in spretnosti, zgodnja identifikacija duševnega in fizičnega stanja, zagotavljanje podpore in oskrbe, izgradnja civilnodružbene mreže za integracijo priseljencev ter upoštevanje, da je integracija slabo izobraženih migrantov dolg proces, ki zahteva dolgotrajna usposabljanja in podporo.

cev v večinske družbe ter pomagati pri vzpostavljanju dovolj varnih in stabilnih razmer v izvornih okoljih, da se bodo ljudje manj odločali za preseljevanje.

Tudi v Evropski uniji in Sloveniji kot njeni članici so se razmere na tem področju v zadnjem času zaostrole. Migranti, še posebej ženske, imajo težave z zaposlitvijo, posledično je mnogo migrantov trajno brezposelnih, kar povečuje tveganje za socialno izključenost in revščino. Države morajo doseči soglasje o tem, kako nasloviti problem migracij in omejiti pregreti javni diskurz, ki ne prinaša rešitev, ampak še več nezadovoljstva in konflikt. Pri vprašanih migracij gre tako pogosto za politično zlorabo tematike, ki na podlagi strahov ljudi povzroča zapiranje in represivno ukrepanje namesto odprte, z dokazi in argumenti podprte javne in strokovne diskusije, ki bi predstavila širšo sliko in ponudila izvedljive rešitve.

4.2.6 Bo globalizacija končala vojne in konflikte?

Skrajne politike, ki stavijo na nacionalizem, rasizem in šovinizem, krepijo razmere za vznik konflikta med skupinami prebivalstva in med državami. Starim ozemelskim, verskim in drugim konfliktom se pridružujejo novi, ki izvirajo iz revščine, neenakosti, nedemokratskega okolja. Načeloma vse od druge svetovne vojne svet ni bil soočen z novim svetovnim oboroženim konfliktom, kljub temu pa so regije in države sveta v preteklih desetletjih zapadle v krajše in daljše konflikte in vojne. **Posledice vojn** prinašajo vesplošno opustošenje, izgubo življenj, begunce, porušene domove in uničeno infrastrukturo, visoko brezposelnost ter socialno bedo prebivalstva. Militantni voditelji in skupine spodbujajo konflikt in nobena družba ni povsem imuna na nestrpnost, ki jo med ljudmi povzročajo skrajne in konfliktne politike. Pomembno je, da se družbe zavedajo, kako malo je treba, da se sorazmerno nedolžni nesorazumi in razlike sprevržejo v globoko sovraštvo med ljudmi in državami, kar privede do nasilja in vojne.

Predsodki in stereotipi se vedno začnejo kot navidezno neškodljivo ogovarjanje in zbijanje šal na račun ljudi in skupin, ki so drugačne. Druga stopnja je izogibanje oziroma socialna distanca med posamezniki in skupinami, ki imajo drugačne vrednote, tradicije, jezik, vero in kulturo. Če se takšnemu nezaupanju pridruži politika, lahko pride do diskriminatornih ukrepov proti nezaželeni skupini prebivalstva ali proti celotni državi. Takšna diskriminacija lahko vodi do posamičnih izbruhov nasilja ali do vsesplošnega oboroženega konflikta. Najskrajnejša oblika sistematičnega nasilja je genocid, pri čemer se ena oborožena skupina ali država želi druge dokončno znebiti s fizičnim iztrebljenjem. (→ 1.2.4)

V posameznih družbah so različne skupine ljudi podvržene ukrepom, ki jih lahko prepoznamo kot **diskriminacijo**. Najpogosteje so jih deležne etnične, kulturne ali verske manjšine,

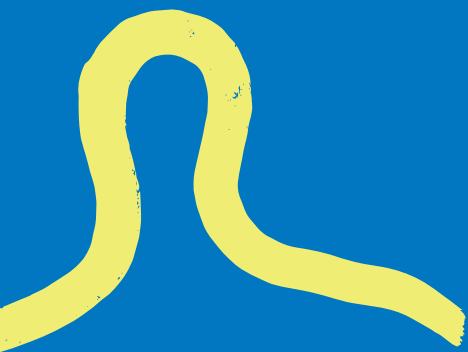
diskriminacija pa je lahko prikrita in odseva splošno nezaupanje do izbrane skupine ali odkrita in sistematična. Med manjšinami, ki so v zahodnih državah največkrat tarče diskriminacije in ksenofobije, so temnopolti prebivalci, priseljenci, Romi, muslimanske skupnosti in spolne manjšine. Ključno je, da družbe dovolj zgodaj v procesu socializacije pričnejo z izobraževanjem in krepitvijo kompetenc med mladimi, da prepoznajo nevarnosti vseh oblik diskriminacije, ksenofobije, rasizma, predsodkov in stereotipov do kulturno drugačnih posameznikov in skupin, da se tako čim prej v življenju priučijo strpnosti, sobivanja, dialoga, sodelovanja in solidarnosti. Le tako kot odrasli ne bodo zapadali pod vpliv skrajnih ideologij, ki morda ponujajo hitre odgovore na zapletena vprašanja, novo identiteto in sprejetost, vendar dolgoročno pripeljejo do neracionalnih oblik sovražstva in izključevanja drugih in drugačnih.

Da bi človeške skupnosti uspešneje odgovarjale na izzive globalizacije, je treba uveljaviti korake na ekonomskem in političnem področju, ki bodo omogočili več enakosti, več demokracije in bolj **decentralizirali pojavne oblike globalizacije**. Rešitve se kažejo v večjem nadzoru nad informacijami (širjenje teorij zarote, širjenje skrajnih ideologij), v krepitvi politične odgovornosti odločevalcev, krepitvi lokalne avtonomije, krepitvi kozmopolitske države in skupnih vrednot človeštva, kot so svoboda izobraževanja, varnost, zdravje, blagostanje, sodelovanje in solidarnost. V tem pogledu je **aktivna državljanska drža** vsakega posameznika in posameznice ključ do večje informiranosti, do politične participacije, do odgovornejših posameznikov in posameznic, ki se ne bodo pustili zapeljati poenostavitvam, ampak bodo iskali konstruktivne rešitve za pravičnejši svet in varovanje okolja kot njegovega osnovnega pogoja.

Literatura in viri

- Axford, B. (2013). *Theories of globalization*. Polity.
- Coughlan, A. (1999). *Temeljna kritična dejstva o Evropski uniji*. Skupina Neutro.
- Eilstrup-Sangiovanni, M. (2006). *Debates on European Integration*. Palgrave.
- Harvey, D. (2007). *A Brief history of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Held, D. in McGrew, A. (ur.). (2003) *The Global Transformations – An introduction to the Globalization Debate*. Cambridge University Press.
- Held D., Barnett, A. in Henderson, C. (ur.). (2005). *Debating Globalization*. Cambridge University Press.
- Hylland Eriksen, T. (2014). *Globalization. The Key Concepts*. Bloomsbury.

- Ješovnik, P. (2000). *Evropska unija. Zgodovina, ustanove, politike in evropski model družbe*. Visoka šola za management.
- Lechner, F. J. in Boli, J. (ur.). (2004). *The Globalization Reader*. Oxford University Press.
- Scharpf, Fritz W. (1999). *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford University press.
- Schuman, R. (2003). *Za Evropo*. Mohorjeva družba.
- Splichal, S. (2012). *Globalizacija v dobro ali zlo?* Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Weiler, J. H. H. (2002). *Ustava Evrope. Ali nova oblačila imajo cesarje? In druge razprave o evropski integraciji*. Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Wilson, K. in van der Dussen, J. (ur.). (2002) *The history of the idea of Europe*. Routledge.

Monografija *Aktivno državljanstvo v srednji šoli*: Posameznik, skupnost, država, svet je namenjena vsebinski oziroma teoretični podpori učiteljem, ki v srednji šoli poučujejo obvezni vsebinski sklop aktivno državljanstvo, pa tudi vsem, ki jih zanimajo razmisleki o sodobni demokratični družbi ter vprašanja, povezana z njimi. Zasnovana je tako, da v obliki vprašanj, izpostavljenih v naslovih poglavij in podpoglavij, tematizira učne cilje tematskih sklopov učnega načrta oziroma katalogov znanja za aktivno državljanstvo. Izhodiščna vprašanja, ki vodijo k nadaljnjemu izpraševanju in raziskovanju, ter sam slog pisanja bralca popeljejo k širšemu in poglobljenemu razmisleku o ciljih in ključnih temah aktivnega državljanstva, ki jih v dialogu in skupaj z dijaki naslavlja in kritično premišljuje. Avtorji vsebine odpirajo, hkrati pa ne določajo, kako naj se posredujejo, temveč nudijo vsebinsko podporo učiteljem različnih profilov.

ISBN 978-961-03-0578-1

Zavod
Republike
Slovenije
za šolstvo